

ZÁVĚREČNÁ ZPRÁVA Z EVALUACE PROVEDENÉ VĚDECKOU RADOU ÚSTAVU PRO STUDIUM TOTALITNÍCH REŽIMŮ

OBSAH

I. Předmět a cíle evaluace	5
II. Podmínky evaluace	6
1. Doba konání	6
2. Účastníci	6
3. Evaluační porady	6
4. Kritika evaluace	6
5. Beseda se zaměstnanci	7
6. Individuální rozhovory	7
7. Písemné podklady	7
8. Hodnotící kritéria	8
9. Posudky	8
III. Diskuze Vědecké rady k úloze a budoucí práci Ústavu	10
1. Předpoklady legislativní	10
2. Předpoklady finanční a personální	11
3. Představy členů Vědecké rady o budoucím směřování Ústavu	13
4. Potřeba stanovení strategických priorit	22
IV. Badatelská a dokumentační činnost Ústavu	23
1. Výchozí poznámky	23
2. Charakter posuzovaných projektů	24
3. Celkové hodnocení projektů oponenty	27
4. Vybraná zjištění a doporučení	28
V. Vzdělávací činnost Ústavu	33
1. Výchozí poznámky	33
2. Charakter posuzovaných projektů	33
3. Skupina vzdělávání Ústavu	34
4. Posouzení činnosti Skupiny	35
5. Projekt „Paměť národa“	38
VI. Organizační opatření k optimalizaci projektové agendy	39
1. Recenzování a oponentury	39
2. Vytvoření databáze zdrojů	39
3. Bibliografická evidence	40
4. Projektové řízení	40
5. Nutnost čerpání mimorozpočtových zdrojů	41
6. Systém evidování a monitorování projektů	41
7. Systém hodnocení zaměstnanců	42

VII. Kvalifikace zaměstnanců	43
1. Inventura současného stavu	43
2. Opatření pro zvýšení kvalifikace	45
VIII. Digitalizace a zpřístupnění pramenů	47
1. Východiska	47
2. Dosažené výsledky	48
3. Doporučení Vědecké rady	49
IX. Oblast mezinárodní spolupráce	52
1. Koncepční a institucionální rámec spolupráce	52
2. Konkrétní kooperace	53
3. Zapojení zaměstnanců Ústavu do mezinárodních aktivit	54
4. Návštěvy zahraničních badatelů	54
5. Prezentace mezinárodní agendy pro veřejnost	55
X. Poznámky k vydavatelské činnosti Ústavu	56
1. Počet Ústavem vydaných publikací	56
2. Zastoupené žánry a témata	56
3. Budoucí možnosti	58
4. Vnější úprava	58
XI. Závěrečné shrnutí	59
1. Účel evaluace	59
2. Hlavní výsledky	59

PŘÍLOHY

- A: Formulář „Posudek oponenta“
- B: 1) Výzva z Blois, 2) Komuniké Společné česko-německé komise pro školní učebnice
- C: Přehled odborné a jazykové kvalifikace zaměstnanců
- D: Přehled mezinárodních smluv

Vědecká rada Ústavu pro studium totalitních režimů (dále jen Ústav, ÚSTR) předkládá tímto své hlavní závěry z předběžné evaluace odborné činnosti Ústavu. Jedná se o vůbec první komplexní hodnocení činnosti Ústavu od doby jeho založení, tedy po více než pěti a půl letech.

Vědecká rada vychází z toho, že již předchozí Vědecká rada měla v úmyslu provést nejprve interní a následně i externí hodnocení Ústavu. Přestože byly v této souvislosti v její gesci podniknuty některé přípravy, k uskutečnění obou hodnocení do dubna 2013 již nedošlo. Současná Vědecká rada na tyto plány a práce navazuje a cení si jich.

Vědecká rada je podle zákona č. 181/2007 Sb., § 9, čl. 1 e) odborným poradním orgánem ředitele Ústavu pro badatelskou činnost. Z toho vyplývá, že následně formulovaná zjištění a doporučení mají být především pomůckou pro vedení Ústavu. Vědecká rada si je ovšem dobře vědoma relevance diskuzí o úrovni a zaměření odborné činnosti Ústavu nejenom pro všechny jeho zaměstnance, ale i pro širší veřejnost. Proto vyslovuje své přání, aby tato zpráva byla trvale přístupná všem, kteří se o její obsah zajímají, a to na webových stránkách Ústavu a také v jednom z příštích čísel ústavních časopisů.

Vědecká rada si je vědoma své role nezávislého konzultativního orgánu, jehož členové nejsou zaměstnanci Ústavu a svou poradní činnost vykonávají zásadně nezávisle, bez nároku na honorář či jakékoli jiné odměny a výhody. Každý ze současných patnácti členů Vědecké rady, povolaných do tohoto grémia v květnu a červnu 2013, má své individuální představy a odbornou specializaci. V rámci Vědecké rady je zastoupeno širší spektrum přístupů a pohledů, což pouze odráží pluralitu, která existuje v odborném sektoru v České republice i v zahraničí. Předložená zpráva shrnuje především stanoviska, která byla v rámci Vědecké rady přijata obecně. Zároveň ale vyjadřuje i některé další postoje, které jsou sdíleny pouze částí tohoto orgánu.

Vědecká rada si byla během své práce a hodnocení vědoma, že evaluace je úkolem vysoce zodpovědným, vyžadujícím maximálně věcný, nepředpojatý a diferencovaný přístup. Svě odpovědnosti si jsou členové Vědecké rady vědomi jak v kontextu veřejné reputace Ústavu, která nesnese další snižování, tak vůči všem zaměstnancům Ústavu, kteří se svědomitě podílejí na jeho práci. Vzhledem ke zmíněné odpovědnosti by bylo nepřípustné vycházet z různých představ a tvrzení nemajících prokazatelný základ nebo již neodpovídajících současnému stavu.

Vědecká rada očekává, že níže uvedená zjištění a doporučení budou všemi stranami interpretována vyváženě, ve svém celku, bez vytržení jednotlivých částí z daného kontextu. Považuje za nutné na tomto místě podotknout, že zpráva nemůže být objektivně interpretována pouze ve smyslu jednoho jediného závěru a zejména že nečiní nárok dát odpověď na otázku, zda některá rozhodnutí jiných orgánů Ústavu měla své opodstatnění, či nikoliv.

I. Předmět a cíle evaluace

Vědecká rada se na svém 1. zasedání dne 12. června 2013 usnesla, že hodlá bez zbytečného odkladu provést nejprve předběžnou (tzv. malou), později pak i plnohodnotnou a převážně externě organizovanou (tzv. velkou) evaluaci odborné činnosti Ústavu.¹ Na stejném zasedání založila Vědecká rada několik svých interních pracovních skupin, které se měly již během letních měsíců zapojit do malé evaluace.² Náležitostmi a termínem velké evaluace se zde předložená zpráva nezabývá. Na její přípravě je Vědecká rada ochotna se podílet, nicméně rozhodnutí o jejich parametrech a termínu konání je věcí vedení, popřípadě Rady Ústavu.

Je důležité podotknout, že předběžná evaluace se vztahovala na současnou, nikoliv na celkovou činnost Ústavu od roku jeho zřízení (2008). Některým jevům, které se sice původně v rámci činnosti Ústavu vyskytovaly, ale v posledních letech byly odstraněny, není proto v této zprávě věnována pozornost. Vedle základního zmapování současného stavu odborné činnosti Ústavu, včetně jeho pozitiv i negativ, sledovala provedená předběžná evaluace cíl formulovat pro ústavní vedení konkrétní doporučení, a to zejména s ohledem na nutnou přípravu Plánu činnosti na rok 2014. Jádrem uskutečněné evaluace bylo proto hodnocení všech probíhajících výzkumných, dokumentačních a vzdělávacích projektů, jimž jsou věnovány kapitoly IV. a V. této zprávy.

Vědecká rada si je vědoma toho, že ne celá odborně relevantní činnost Ústavu probíhá v rámci projektů. Proto přijala své výše uvedené usnesení, že na evaluaci se budou podílet všechny její interní pracovní skupiny, z čehož vyplývá, že hodnoceny byly i úseky a aspekty jako digitalizace a zpřístupnění archiválií, kvalifikace zaměstnanců, mezinárodní spolupráce a vydavatelská činnost Ústavu. I zde přináší zpráva stručné shrnutí zjištěného stavu a doporučení konkrétních opatření pro další zlepšení úrovně těchto agend.

Nemělo by být zamlčováno, že některé integrální součásti ústavní činnosti, které mají nepochybně svoji relevanci pro odbornou činnost, nebyly v rámci evaluace zkoumány ve svém celku – např. pořádání výstav, přednášek pro veřejnost a odborných konferencí a seminářů. Co se týče projektů, nebyly předmětem evaluace nově navržené projekty, které mají být zahájeny během roku 2014. Tyto projekty, jejichž koncepce byly předloženy převážně teprve v říjnu 2013, jsou posuzovány mimo evaluace prostřednictvím písemných posudků členů Vědecké rady.

Dále si je Vědecká rada vědoma, že zákonem dané úkoly Ústavu – a jemu podřízeného Archivu bezpečnostních složek (dále jen Archiv, ABS) – jsou značně široké a zejména v oblasti správní agendy (včetně např. přípravy odborných stanovisek k žádostem o uznání účasti na protikomunistickém odboji a odporu, provedení lustrace a poskytnutí informací řadě jiných státních orgánů České republiky) přesahují okruhy, kterým bude v této zprávě věnována pozornost. Zde vyslovené závěry tedy nemohou sloužit jako dostatečné východisko pro celkové posouzení činnosti Ústavu.

¹ Zápis z 1., ustavujícího jednání Vědecké rady Ústavu pro studium totalitních režimů, bod 6), s. 4; tamtéž, bod 7) a 8), s. 5–6.

² Tamtéž, bod 7) a 8), s. 4–6.

II. Podmínky evaluace

1. Doba konání

Konání evaluace lze vymezit na dobu od konce června až po datum zveřejnění této Závěrečné zprávy, tedy do 6. listopadu 2013. Její časové těžiště bylo v pozdně letním období, kdy probíhala největší část porad a byly sepsány posudky týkající se jednotlivých projektů.³

2. Účastníci

Možnost zúčastnit se evaluace měli zásadně všichni členové interních pracovních skupin. Vzhledem k tomu, že není člena Vědecké rady, který by nebyl zároveň členem alespoň jedné pracovní skupiny, byla evaluace otevřená pro všech patnáct členů Vědecké rady. Jednotliví členové tohoto orgánu se na evaluaci podíleli různě intenzivně.

3. Evaluační porady

Poměrně limitující byla okolnost, že evaluace musela být z větší části uskutečněna během léta, kdy část zaměstnanců Ústavu a členů Vědecké rady čerpala dovolenou. Přesto se podařilo v tomto období uspořádat celkem pět celodenních evaluačních porad (tzv. workshopů), které byly určeny pro všechny členy Vědecké rady a vybraným zaměstnancům Ústavu i ABS. První celodenní workshop, věnovaný agendě digitalizace a zpřístupnění archiválií, se konal dne 25. června 2013. Čtyři další celodenní evaluační zasedání se konala v druhé polovině srpna, konkrétně 19./20. a 27./28. srpna 2013. Srpnové workshopy byly věnovány především prezentaci projektů a diskuzi o nich, a to vždy v přítomnosti jejich garantů, popř. i spoluřešitelů. Vedle toho proběhlo několik porad s vedoucími oddělení, resp. skupin Odboru zkoumání totalitních režimů (OZTR), na nichž byli přítomni i zástupci ústavního vedení.

Srpnových porad se dále jako hosté zúčastnili někteří členové Rady Ústavu, tedy jeho nejvyššího orgánu. Workshopy jim, stejně jako členům Vědecké rady, sloužily k seznámení se s náplní a cíli projektů řešených v současné době. Celkem se evaluačních workshopů v různé délce zúčastnili čtyři členové Rady Ústavu. Měli možnost se podle svého uvážení zapojit do diskuze a klást otázky. Osobní účast členů Vědecké rady na pořádaných pěti workshopech se velmi různila. Celkem se aspoň jedné části evaluačních porad zúčastnilo deset z patnácti členů Vědecké rady.

Průběh všech workshopů byl v zásadě klidný. Porady byly vedeny ve věcném a konstruktivním duchu. Jednotlivé rozpravy s guaranty projektů neměly v žádném případě za cíl nespravedlivě snižovat význam a výsledky jejich práce. Naopak, smyslem evaluace bylo především nabídnout řešitelům podněty, které by mohly vést k další optimalizaci jejich práce, a vyjasnit si záležitosti, které nevyplývaly zcela jednoznačně z poskytnutých písemných podkladů. Většina garantů, popř. dalších zúčastněných řešitelů, byla na prezentaci svých projektů dobře připravená a dokázala svoji práci fundovaně představit (často i pomocí počítačové prezentace). Průběh srpnových celodenních workshopů byl v případě souhlasu všech zúčastněných nahráván⁴ a kromě toho i zaprotokolován.⁵

4. Kritika evaluace

Přesto začali někteří zaměstnanci Ústavu během konání druhého celodenního workshopu (19. srpna 2013) vznášet k probíhající evaluaci kritické připomínky. Ve své kritice se dotýkali zejména skutečnosti, že do Vědecké rady byli na návrh ředitelky jmenováni Radou Ústavu i někteří

³ K posudkům viz níže.

⁴ Audionahrávky sloužily výlučně k interní potřebě členů Vědecké rady, a to zejména těch, kteří se nemohli osobně zúčastnit porad, např. vzhledem k tomu, že žijí v zahraničí. Nahrávky měly být po použití smazány.

⁵ Viz neveřejný zápis, čítající celkem 24 stran a zahrnující čtyři přílohy, který byl dán k dispozici všem zúčastněným a byl jimi autorizován (finalizace zápisu v říjnu 2013).

odborníci, kteří se v různých etapách svého předchozího života stali členy KSČ. Jejich výtky se týkaly především toho, že projekty o protikomunistickém odporu a disentu jsou údajně hodnoceny bývalými komunisty. Dále byly vyjadřovány obavy, že evaluace budou probíhat formou v minulosti smutně proslulých, „prověrek“ a že slouží k provedení personálních „čistek“. Část této kritiky se stala od zmíněného dne i součástí některých příspěvků a polemik v denním tisku a ostatních sdělovacích prostředcích. Vzhledem k tomu, že tyto kritické poznámky vycházely převážně z mylných a neověřených předpokladů, vydala Vědecká rada dne 20. srpna 2013 prohlášení, ve kterém uvedla nepravdivá tvrzení na pravou míru.⁶

5. Beseda se zaměstnanci

S ohledem na výše zmíněnou kritiku uspořádala Vědecká rada dne 19. srpna 2013 večer již dříve avizovanou besedu, na kterou byli pozváni všichni odborní zaměstnanci Ústavu a ABS, dále i pracovníci, kteří se věnují agendě digitalizace a zpřístupnění archiválií. Vědecké radě, kterou na této akci zastupovalo celkem pět jejích členů, šlo nejen o to, aby vysvětlila cíle a formu provedení evaluace, ale také přímo od zaměstnanců získala různé podněty, například ohledně možností dalšího zlepšení odborné úrovně nebo programového zaměření Ústavu. Průběh debaty byl nicméně poměrně neklidný, teprve v druhé části večera se podařilo nastolit atmosféru, v níž mohla probíhat konstruktivní výměna názorů. Této besedy se na přání Vědecké rady nezúčastnili reprezentanti vedení Ústavu, byl však na ní přítomen tiskový mluvčí Ústavu, který pořídil z probíhající diskuze zápis.

6. Individuální rozhovory

Aby získali podrobnější informace, vedli někteří členové Vědecké rady po celou dobu trvání evaluace i řadu individuálních rozhovorů se zaměstnanci a zástupci vedení Ústavu.

7. Písemné podklady

Vedle množství porad, diskuzí a individuálních rozhovorů sloužily jako další důležité informační východisko pro evaluaci písemné podklady, které byly Vědecké radě poskytnuty ze strany vedení Ústavu koncem června 2013. Týkaly se převážně jednotlivých projektů, některé dodatečně dodané podklady i jiných aspektů (např. rozpočtu projektů, jazykových znalostí a akademického vzdělání zaměstnanců). Autory podkladů byli buď garanti, nebo vedoucí oddělení (skupin), resp. ředitel OZTR.

Poskytnuté podklady se vzájemně značně lišily svou informační hodnotou, strukturou a formální úpravou. Průměrná kvalita jejich zpracování nebyla uspokojivá. Tak například k některým i dlouholetým projektům byly prezentovány texty pouze o několika odstavcích a i v případě delších podkladů zůstal někdy popis málo konkrétní. Nejednou nebyly ani přehledně uvedeny plánované cíle projektu a dosud dosažené výstupy. Většinou nebylo možno si udělat představu o finanční náročnosti projektů, protože nebyly k dispozici dostatečné údaje (zahrnující i personální náklady).⁷

Celkově podkladové materiály budily dojem, že parametry pro jejich vypracování nebyly stanoveny dost jasně a že péče, která byla věnována jejich přípravě (včetně např. toho, že vlastní materiály je nutné si před odevzdáním důkladně po sobě přečíst), nebyla dostatečná. Dlužno však podotknout, že se vyskytly i podklady připravené vzorně. Zmíněné poměrně vážné nedostatky v podkladech nicméně odpovídají rovněž zmíněným limitům evaluace, kterých si je Vědecká rada dobře vědoma, které však mohla sama ovlivnit jen zčásti. **Zjištěné nedostatky písemných podkladů vedou Vědeckou radu k vyslovení závěru, že uskutečnění plnohodnotné velké**

⁶ Prohlášení Vědecké rady z 20. srpna 2013 je dostupné na webových stránkách Ústavu, viz <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/vedecka-rada/2013/prohlaseni-VR.pdf>.

⁷ Tato okolnost však přímo souvisí se skutečností, že v době konání evaluace nebyl v Ústavu zaveden systém projektového řízení.

evaluace si vyžaduje předchozí zavedení jednotného systému popisování a průběžného monitoringu projektů, aby byla zajištěna alespoň přibližná objektivita jejich posuzování. Tato potřeba souvisí s faktem, že dosud postrádáme ucelenou koncepci badatelských aktivit Ústavu, z níž by se daly všechny relevantní informace o projektech bez větší námahy vyčíst.⁸

Vzhledem k povaze poskytnutých podkladů využili někteří členové Vědecké rady během léta možnost vyžádat si dodatečné materiály přímo u garantů projektů. Celkově to ale ještě zvětšilo disparitu rozsahu podkladů, které měli jednotlivé oponenti projektů k dispozici. Tak například některé posudky vycházely, co se týká písemných materiálů, doslova pouze z jedné jediné stránky popisu, zatímco jiné posudky se mohly opírat o desítky stran podkladu. Je třeba dodat, že ne u všech probíhajících projektů bylo možné zatímní výsledky posuzovat na základě dosud realizovaných výstupů (knih, studií, výstav atd.). Ani webové prezentace projektů či jinak veřejně přístupné informace někdy nestačily k získání potřebných informací.

8. Hodnotící kritéria

Některé okolnosti, již v této zprávě zmíněné, napovídají, že provedená evaluace rozhodně nemůže být považována za plnohodnotnou. Platí to i z hlediska použitých hodnotících kritérií. Pouze předběžný charakter evaluace je patrný z toho, že se v jejím rámci plošně neaplikovaly standardizované hodnotící mechanismy, jako např. bodový systém pro posouzení projektů. V rámci krátké doby, která byla pro evaluaci vymezena, zkrátka nebylo reálné takové nástroje zavést. Použití běžných mezinárodních hodnotících standardů doporučuje Vědecká rada pro následující velkou evaluaci.

9. Posudky

Formou písemných posudků byly zhodnoceny všechny aktuálně probíhající výzkumné, dokumentační a vzdělávací projekty Ústavu. Výzkumné a dokumentační projekty hodnotili členové interní pracovní skupiny Vědecké rady pro odborný výzkum, která měla během konání evaluace deset členů (kromě jednoho se na posuzování projektů podíleli všichni). Vzdělávací projekty posuzovali členové interní pracovní skupiny Vědecké rady pro vzdělávací činnost, která měla v této době čtyři členy, z nichž tři napsali posudky.

Posuzováno bylo 18 výzkumných a dokumentačních projektů, dále 9 vzdělávacích projektů, celkem tedy 27 jednotlivých projektů řešených v době konání evaluace.⁹ K již několikrát zmíněným limitům evaluace nesporně patří ta okolnost, že většině projektů bylo z důvodu omezených pracovních kapacit Vědecké rady možno přidělit pouze jednoho oponenta. Některé projekty měly sice mít dva nebo tři oponenty, vzhledem k neodevzdání všech slíbených posudků však nakonec zbyl zpravidla pouze jeden oponent.

Většina posudků byla vypracována na přelomu srpna/září 2013, zbylé byly odevzdány teprve v prodloužené lhůtě, tedy v druhé polovině září. Konečný počet posudků je 31, z toho 22 se vztahuje k badatelským/dokumentačním a 9 k vzdělávacím projektům. Pouze čtyři projekty byly tedy posuzovány dvěma oponenty. Všechny zbývající projekty byly oponovány pouze jedním členem Vědecké rady.

Přestože se projekty nehodnotily pomocí bodového systému (což by vzhledem k nedostatečnému, velmi disparátnímu charakteru poskytnutých podkladů ani nešlo), vycházely posudky z logicky strukturovaného katalogu hodnotících oblastí a otázek. Hodnotící oblasti se týkaly a) tématu a

⁸ Viz k tomu i kap. VI.

⁹ Počet řešených projektů a jejich rozdělení na badatelské / dokumentační a vzdělávací vychází z Plánu činnosti na rok 2013, který byl ještě před výměnou vedení Ústavu jeho Radou schválen a zůstal i v době provedení evaluace v účinnosti.

výzkumných cílů, b) personálního vybavení, c) doby trvání, d) rozpočtu, e) heuristické základny, f) cílových skupin, g) dosažených a plánovaných výstupů a v posledním bodě h) měl oponent uvést závěrečná doporučení, jak má být v projektu dále postupováno. Většina hodnotitelů použila pro své posudky poskytnutý formulář „Posudek oponenta“, který obsahuje zmíněné vstupní otázky a tvoří přílohu k této zprávě.¹⁰

Vypracované posudky lze považovat, co do obsahu a formy, za velmi nesourodé. Někteří oponenti se omezili na hodnocení pouze některých ze zmíněných tematických oblastí, všichni však vyslovili jasné doporučení, jak v daném projektu dále postupovat. Rozsah posudků se značně liší – pohybuje se v rozmezí půl strany až devět stran. Nelze se tedy divit, že posudky se liší co do přesnosti a konkrétnosti. Značné disproporce se vyskytují, i pokud jde o důkladnost vypracování (a předchozího seznamování se oponenta se stavem projektu). Výjimkou nejsou případy, kdy oponenti nezkoumali dosavadní výstupy projektů, ačkoliv byly k dispozici (např. publikované studie v časopisech).

Jelikož posudky se považují za interní materiál Vědecké rady, potažmo Ústavu, shodli se členové Vědecké rady přítomní na jejím 2. zasedání dne 9. září 2013, že nemají být plošně zveřejněny, jak navrhovala ředitelka Ústavu, a že celý konvolut posudků bude dán k dispozici vedení Ústavu, včetně členů jeho Rady.¹¹ Vědecká rada dále doporučila, aby jednotliví vedoucí oddělení/skupin OZTR dostali k dispozici ty posudky, které se vztahují k projektům jejich organizačního útvaru.¹² Návrh, aby posudky ke svým projektům obdrželi i jejich garanti, nenašel na zmíněném zasedání Vědecké rady dostatečnou podporu.¹³

Jak již bylo konstatováno výše, posudky projektů rozhodně nelze považovat za zavazující verdikty. Jedná se o pomocný materiál, který má vedení Ústavu a jednotlivým řešitelům dát jisté vodítko pro další realizaci projektů. Vedení Ústavu začalo – též prostřednictvím vedoucích oddělení/skupin OZTR – bezprostředně po obdržení posudků vést rozhovory přímo s guaranty, během kterých s nimi byly diskutovány poznámky a podněty oponentů. Došlo tak i na zpětnou vazbu a někteří vedoucí oddělení / skupin i guaranti se následně znovu obrátili na oponenty. V některých případech se jejich připomínky a upozornění na nedorozumění řešily v přímých rozhovorech.

Posudky byly, a to i přes výše konstatované limity, významnou pomůckou k sestavení návrhu Plánu činnosti na rok 2014. Jejich prostřednictvím dostávali zaměstnanci Ústavu, možná dokonce poprvé od jeho založení, relativně kvalifikovanou zpětnou vazbu ke své odborné práci (někteří guaranti prohlásili, že jejich práce zatím nebyla alespoň soustavněji hodnocena nikdy). Lze tedy mít za to, že posudky splnily svoji primární úlohu.

¹⁰ Viz příloha A.

¹¹ Stalo se to průběžně, tak jak posudky docházely, během druhé poloviny září 2013.

¹² Zápis z 2. jednání Vědecké rady Ústavu pro studium totalitních režimů, bod 3 a–c), s. 4–5.

¹³ Tamtéž.

III. Diskuze Vědecké rady k úloze a budoucí práci Ústavu

Nejen v kontextu probíhající evaluace se členové Vědecké rady dohodli již na svém 1. červnovém zasedání, že si během léta budou navzájem posílat stručné shrnutí svých představ o úloze a dalším programovém zaměření Ústavu.¹⁴ Následně poslalo své vyjádření jedenáct z patnácti členů Vědecké rady. Dále pak členové tohoto orgánu přítomní na 2. zasedání 9. září 2013 vedli rozpravu na toto téma. Hlavní závěry z těchto písemných i ústních diskuzí jsou shrnuty v této kapitole.

Nejdříve je však třeba věnovat pozornost podmínkám pro případnou budoucí úpravu úlohy a činnosti Ústavu.

1. Předpoklady legislativní

Hodnocení odborné činnosti Ústavu není možné bez rozboru, jaké jsou Ústavu dány úkoly přímo zákonem a dále jaké existují předpoklady, aby Ústav tyto úkoly mohl plnit. Zákon č. 181/2007 Sb. o Ústavu pro studium totalitních režimů a o Archivu bezpečnostních složek a o změně některých zákonů formuluje úkoly Ústavu v paragrafu 4. Vzhledem k závažnému a zavazujícímu charakteru této části zákona se zde příslušný paragraf uvádí *in extenso*, přičemž úkoly a body, které jsou podle Vědecké rady zvláště směrodatné, jsou zvýrazněny tučným písmem:

§ 4
Ústav

- a) **zkoumá a nestranně hodnotí** dobu nesvobody a období komunistické totalitní moci, zkoumá antidemokratickou a zločinnou činnost orgánů státu, **zejména jeho bezpečnostních složek**, a zločinnou **činnost Komunistické strany Československa**, jakož i dalších organizací založených na její ideologii,
- b) **analyzuje příčiny a způsob likvidace demokratického režimu** v období komunistické totalitní moci, **dokumentuje účast domácích a zahraničních osob na podpoře komunistického režimu a odporu proti němu**,
- c) **získává a zpřístupňuje veřejnosti dokumenty** vypovídající o době nesvobody a období komunistické totalitní moci, **zejména o činnosti bezpečnostních složek a formách pronásledování i odporu**,
- d) **převede bez zbytečného odkladu převzaté dokumenty do elektronické podoby**,
- e) **dokumentuje nacistické a komunistické zločiny**,
- f) poskytuje veřejnosti výsledky své činnosti, zejména zveřejňuje informace o době nesvobody, o období komunistické totalitní moci, o činech a osudech jednotlivců, **vydává a šíří publikace, pořádá výstavy, semináře, odborné konference a diskuse**,
- g) **spolupracuje** s vědeckými, kulturními, vzdělávacími a dalšími institucemi za účelem výměny informací a zkušeností v odborných otázkách,
- h) **spolupracuje se zahraničními institucemi** nebo osobami, které mají obdobné zaměření.

¹⁴ Zápis z 1., ustavujícího jednání Vědecké rady Ústavu pro studium totalitních režimů, bod 10), s. 6.

Z uvedeného vyplývá, že Ústav má v oblasti svého odborného a vzdělávacího i dokumentačního působení úkoly poměrně náročné, přičemž z ustanovení paragrafu 2 zákona vyplývá, že doba zkoumání a dokumentace začíná 30. září 1938 (tedy jednoduše řečeno: druhou československou republikou) a končí 29. prosince 1989 (dnem volby Václava Havla československým prezidentem). I bezprostředně poválečné období, které předcházelo dni dosažení mocenského monopolu KSČ (25. února 1948), tedy doba třetí československé republiky, je obdobím, kterému se má Ústav podle dikce zákona věnovat, a to zejména v souvislosti s ději, které se týkaly příprav nastolení komunistického režimu (§ 2, odst. b). Z tematického, resp. pramenného (heuristického) hlediska vyplývá ze zákona relativně jasně daná **specializace** práce Ústavu. Nemůže rozhodně být řeč o tom, že Ústav by se ve své výzkumné a popularizační činnosti měl zaměřit na veškeré aspekty dějinného úseku od roku 1939 do roku 1989.

Ale i ze skutečnosti, že Ústav splňuje vedle čistě výzkumných úkolů i své dokumentační a vzdělávací pověření, dále jako státní instituce i rozsáhlé správní úkony, vyžadující náročné naplnění agendy spisové služby, plyne, že je nutno Ústav chápat jako instituci, kterou nelze z hlediska jejího poslání mechanicky srovnávat s klasickým výzkumným ústavem Akademie věd.

2. Předpoklady finanční a personální

Reálné předpoklady pro úspěšné naplnění zákonem daných úkolů lze nejlépe reflektovat srovnáním se situací institucí s alespoň částečně podobným posláním, a to především sesterských institucí Ústavu v ostatních postkomunistických státech. Zde se musíme omezit na několik základních údajů (rozpočet, počet zaměstnanců), které však podle našeho názoru dostatečně výmluvná

Rozpočet Ústavu pro rok 2012 činil 89.458 mil. Kč.¹⁵ Rozpočet jemu podřízeného ABS pro stejný kalendářní rok činil 67.036 mil. Kč.¹⁶ Dohromady tedy měly Ústav a Archiv k dispozici v uplynulém roce částku 156.49 mil. Kč, v přepočtu v aktuálním směnném kurzu přibližně 5.92 mil. EUR.

Zahraniční sesterské instituce Ústavu mají částečně rozdílné úkoly – někdy spíše užší (německý BStU, jehož publikační a vzdělávací činnost v kontextu vyrovnávání se s komunistickým režimem v bývalém sovětském okupačním pásmu, resp. NDR, je doplněna činností řady dalších veřejně financovaných institucí, jejichž ekvivalenty v České republice zčásti chybějí),¹⁷ někdy širší (polský IPN, do jehož působnosti např. patří i trestní stíhání zločinů spáchaných před rokem 1989). Relativně kongruentní je poslání slovenského ÚPN, pohlížíme-li na ÚSTR i ABS jako na celek. Následující přehled zahrnuje finanční a personální podmínky, za kterých pracuje ÚSTR / ABS a jeho polský, slovenský a německý partner:

¹⁵ Výroční zpráva Ústavu pro studium totalitních režimů za rok 2012, s. 81 (skutečný rozpočet, údaj zaokrouhlen).

¹⁶ Výroční zpráva Archivu bezpečnostních složek za rok 2012, s. 36 (skutečný rozpočet, údaj zaokrouhlen).

¹⁷ Zejména se jedná o Bundesstiftung für die Aufarbeitung der SED-Diktatur (Spolková nadace pro zpracování historie diktatury SED). Její rozpočet pro rok 2012 činil 5.56 mil. eur, což zhruba odpovídá rozpočtu ÚSTR bez ABS. Nadace byla založena v roce 1998 zvláštním spolkovým zákonem. Na základě její grantové podpory bylo od toho roku do konce roku 2012 vydáno 375 knih, v průměru tedy 27 ročně. Vedle toho se díky podpoře nadace realizují audiovizuální produkce a výstavy, nadace provozuje i vlastní knihovnu. Spíše Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. odpovídají rovněž převážně veřejně financované dva badatelské ústavy v Německu. Jedná se o Zentrum für Zeithistorische Forschung v Postupimi (ZFF) a Institut für Zeitgeschichte se sídlem v Mnichově a Berlíně (IfZ).

	ÚSTR/ABS	IPN ¹⁸	BStU ¹⁹	ÚPN
Rozpočet 2012 (v eurech)	5.92	53.31	100.17	1.52 ²⁰
• v přepočtu na jednoho obyvatele dané země (v eurech)	0.55	1.38	1.26 ²¹	0.28
Počet zaměstnanců 2012	266 ²²	2 236 ²³	1 589	73 ²⁴
• <u>z toho</u> : počet zaměstnanců v oblasti výzkumu a vzdělávání absolutně v procentech ²⁵	54 ²⁶ 20,3 %	314 14,0 %	85 5,3 %	n. a.
• <u>z toho</u> : počet zaměstnanců v archivu absolutně v procentech ²⁷	126 47,4 %	873 ²⁸ 39,0 %	1 016 ²⁹ 64,0 %	n. a.

I když vezmeme v potaz částečně odlišnou působnost těchto institucí, nezbyvá než konstatovat, že finanční a personální vybavenost ÚSTR (včetně ABS) je lepší pouze ve srovnání se slovenským ÚPN. Z komparace s polským IPN a BStU vysvítá, že možnosti ÚSTR/ABS se pohybují ve zcela jiných dimenzích, a to jak s ohledem na absolutní čísla (rozpočet, počet zaměstnanců), tak i při přepočtu vynaložené částky, kterou dané instituce obdrží do svého rozpočtu za jednoho obyvatele. V Česku stát dá na jednoho obyvatele ÚSTR/ABS ročně jen přibližně půl eura. V Polsku, kde je HDP per capita o zhruba 30 % nižší než v České republice, je částka vynaložená na IPN téměř dvojnásobná. V Německu je rovněž mnohem vyšší, při zohlednění populace bývalé NDR dokonce zhruba 8,5krát (bez financí, které se v Německu z veřejných zdrojů vynakládají za udržování dalších institucí zkoumajících období nacistického a komunistického režimu). Zvláště signifikantní je pak např. i srovnání mezi absolutním počtem pracovníků v oblasti výzkumu, vzdělávání a publikací, který činí v případě polského IPN 314 (z toho se jedná asi o 150 historiky-badatele), v případě ÚSTR pouze 54 (z toho jen zhruba 38 historiků-badatelů). Zde uvádíme pro další srovnání, že Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. (ÚSD) měl ve stejném roce 57 zaměstnanců, z toho 47 s vysokoškolským vzděláním. Posledně uvedené číslo přibližně vyjadřuje počet výzkumných pracovníků. Je vyšší než u ÚSTR, přestože rozpočet ÚSD čerpá zhruba dvaapůlkrát menší částku ze státního rozpočtu – skrze rozpočet Akademie věd – než ÚSTR bez ABS.³⁰

¹⁸ Údaje převzaté z Výroční zprávy IPN za rok 2012, s. 167 a 186.

¹⁹ Údaje převzaté z Výroční zprávy BStU za roky 2011 a 2012, s. 22, 23 a 24.

²⁰ Údaj převzatý z Výroční zprávy ÚPN za rok 2012, s. 8.

²¹ Práce BStU se týkají převážně událostí, které se děly na území bývalé NDR. Vezmeme-li v úvahu pouze počet obyvatel NDR v roce 1990 (16.11 mil.), činí rozpočet BStU přepočtený na jednoho obyvatele 6.22 eur.

²² Z toho ÚSTR 140, ABS 126 zaměstnanců. Údaje převzaté z Výroční zprávy Ústavu pro studium totalitních režimů za rok 2012, s. 11 a 59.

²³ Z toho 104 prokurátorů.

²⁴ Údaj převzatý z Výroční zprávy ÚPN za rok 2011, s. 8 (stav personálu k 31. 12. 2011).

²⁵ Procento zaměstnanců v tomto úseku z celkového počtu zaměstnanců.

²⁶ Údaje převzaté z interních materiálů poskytnutých Vědecké radě v srpnu 2013. Jedná se o zaměstnance Odboru zkoumání totalitních režimů (38), Odboru edičního (Oddělení publikací a Oddělení výstav a vzdělávání, celkem 16 zaměstnanců).

²⁷ Procento zaměstnanců v tomto úseku z celkového počtu zaměstnanců.

²⁸ Bez 208 celých pracovních úvazků pro agendu lustrace.

²⁹ Součet zaměstnanců archivu a útvarů BStU, kteří zpracovávají žádosti o předkládání některých archiválií.

³⁰ Výroční zpráva o činnosti a hospodáření za rok 2012, nestr., oddíl 6. a 9. Mzdy výzkumných pracovníků ÚSD jsou významnou měrou spolufinancovány z domácích a zahraničních grantových prostředků (v roce 2012: 22 grantových projektů). ÚSTR zatím možnost čerpání z externích grantových zdrojů využil pouze minimálně, teprve nedávno byla podána přihláška, jejíž přijetí bude znamenat uznání Ústavu jako

Mnohem lepší podmínky, které mají sesterské ústavy ÚSTR v Polsku a Německu, spočívají i ve skutečnosti, že tamější instituce disponují bohatým infrastrukturním zázemím, jmenovitě rozsáhlou sítí poboček ve všech regionech. IPN má v současnosti vedle ústředí ve Varšavě deset poboček a dále sedm tzv. delegatur, celkem je tedy přítomný v 17 polských městech mimo hlavní město. BStU měl v roce 2012 vedle ústředny v Berlíně 12 regionálních poboček, rozložených po území bývalé NDR. Pro srovnání: český ÚSTR má prostřednictvím ABS pouze jednu „pobočku“, a to v Kanicích u Brna. Ovšem v tomto případě se jedná o pouhé archivní pracoviště.

Tato **zásadně odlišná východiska** mají pochopitelné své hmatatelné důsledky, pokud jde o produkci, měříme-li ji čistě kvantitativně. Tak pouze v roce 2012 vyšlo pracovníkům IPN celkem 867 vědeckých publikací (včetně studií ve sbornících a časopisech) a 732 populárně-vědeckých publikací (rovněž včetně studií ve sbornících a časopisech). IPN ve stejném roce realizoval 36 nových výstav, které byly prezentovány na území celého Polska (vedle 191 výstav, které byly připravovány již v předchozích letech). Za dvanáct let od svého založení vydal IPN více než 1000 knih a jednotlivých čísel periodik. Jen v roce 2012 vydal 166 samostatných publikací (zahrnuto je mnoho titulů z produkce regionálních poboček), z toho 11 čísel celkem tří ústavních periodik.³¹ Pro srovnání: ÚSTR vydal v roce 2012 pouze 26 samostatných publikací, z toho sedm čísel svých vlastních periodik. Zároveň v tomto roce pořádal nebo spolupořádal 7 konferencí, symposií či kolokvií a organizoval 25 veřejných historických seminářů a 8 vzdělávacích seminářů pro učitele.³² ABS vydává jednou ročně své samostatné periodikum.

Je nutno přihlídnout k tomu, že ÚSTR je ještě poměrně mladou institucí, která zahájila svoji činnost teprve v roce 2008 – v době konání evaluace tedy existovala teprve pět a půl roku. Naproti tomu německá instituce s dnešním názvem BStU byla založena již v roce 1991, polský IPN zahájil svoji operativní činnost v roce 2000 a slovenský ÚPN byl založen zákonem z roku 2002. ÚSTR má tedy značné „zpoždění“, a zde je zajímavé zjištění, že právě v prvním období své existence čelí instituce pověřené obdobnými úkoly jako ÚSTR/ABS zvláště náročným výzvám,³³ zatímco po úspěšném zvládnutí tohoto „zakladatelského období“ by se dalo očekávat, že bude vycházet z pevnějšího organizačního, ale i programového základu.

3. Představy členů Vědecké rady o budoucím směřování Ústavu

Ve Vědecké radě nebyla v krátké době jejího fungování v současném složení dosažena plná shoda, pokud jde o další, za žádoucí považované směřování výzkumné, dokumentační a vzdělávací činnosti Ústavu. Tato skutečnost sama o sobě sotva může překvapit, jelikož Vědecká rada je složena relativně reprezentativně ze zástupců různých disciplín, s odlišnými specializacemi. I když je tedy ve Vědecké radě zastoupeno určité spektrum názorů, neznamená to, že by nebylo v některých aspektech budoucího vývoje ústavní odborné činnosti dosaženo konsensu. Následující stručné shrnutí zastoupených představ není vyčerpávající, neuvádí všechna témata, která byla v rámci diskuze Vědecké rady navržena.³⁴ Bere především ohled na ty pohledy, které se setkaly

výzkumného pracoviště. V současné době běží vzdělávací operační program pro konkurenceschopnost (OPVK), financovaný z prostředků Evropského sociálního fondu a státního rozpočtu ČR pod názvem „D21“.

³¹ Veškeré údaje převzaté z výroční zprávy IPN za rok 2012, různá místa.

³² Výroční zpráva Ústavu pro studium totalitních režimů za rok 2012, s. 27–37 a 42.

³³ Jde mj. o zřízení struktury, etablování řídicích mechanismů a strategie činnosti, a pak zejména o zpracování spravovaných archiválií (inventarizace, digitalizace, restaurace a konzervace) a jejich zpřístupnění veřejnosti. I proto měl např. německý BStU v prvním období své existence několik tisíc zaměstnanců, tedy několikrát více než v současnosti.

³⁴ K ucelenějšímu zmapování témat pro budoucí práci Ústavu srov. kap. III.

v rámci Vědecké rady s většinovým souhlasem. Zmíněna budou však i některá minoritní stanoviska.³⁵

1) Naprostá shoda panuje mezi členy Vědecké rady v tom, že je nutné připouštět v odborné práci Ústavu **pluralitu názorů a výkladů**. Není pouze jeden typ paměti, neboť „paměť národa“ či společnosti je zásadně pluralitní. Někteří radní ovšem v tomto kontextu upozornili na meze, které jsou zde dány platnými zákony. Nejde jenom o připouštění plurality v interpretacích mezi badateli Ústavu – a to v zásadně otevřené, tolerantní atmosféře, ve které nejsou kolegové pro svůj případný odchylný výklad hned vystaveni podezření z politizace dějin. Jde zde zároveň přímo o úkol Ústavu, aby ve své činnosti upozornil na existenci různých výkladů a patřičně je prezentoval.

2) Obecně byl sdílen dojem, že v budoucí práci Ústavu by se měla věnovat větší pozornost **genezi totalitárních režimů** nacistického a komunistického, tedy krátkodobým i dlouhodobým, endogenním i exogenním příčinám jejich vzniku. Zde bylo upozorněno na tzv. *path dependency* (tedy souvislosti, ba závislosti mezi jednotlivými po sobě následujícími režimy), ale – s ohledem na současnost – zároveň na stěžejní **úkol prevence** proti vzniku nových silně nedemokratických, autoritářských či přímo totalitárních režimů. Jde o to porozumět, za jakých okolností se z demokratického režimu stane nedemokratický, protože – jak výstižně podotkl jeden člen Vědecké rady – „totalitární režimy přece nepadají z čistého nebe“. Podrobná a do veřejného prostoru účinně pronikající dokumentace dopadu nacistického a komunistického režimu na tehdejší obyvatelstvo by v tomto kontextu měla být použita ve smyslu **mementa**, které varuje.

3) Nejednotné názory však panovaly v otázce (a to i v kontextu zmíněného mementa), zda by se Ústav měl zabývat také **zkoumáním důsledků komunistického režimu po jeho pádu**, tedy postkomunistickým transformačním procesem. Nebo obecněji formulováno: Patří, resp. má patřit do zadání Ústavu též prozkoumání reziduí totalitárních režimů (rasy trvalejšího poškození společnosti, zmapovatelné mechanismy setrvačnosti)? Zde bylo mj. upozorněno na činnost německého Hannah-Arendt-Institutu v Drážďanech, který se tomuto tématu soustavně věnuje. I v Česku je již k této problematice k dispozici kvalitní odborná literatura.³⁶ Relevanci těchto výzkumů nikdo z členů Vědecké rady nezpochyboval, z více stran však bylo upozorněno na to, že takové výzkumy nemají v platném zákoně č. 181/2007 Sb. oporu. V něm je období, jemuž se má Ústav věnovat, přesně vymezeno a není v něm řeč o zkoumání důsledků totalitárních režimů po jejich zániku, pouze o jejich příčinách. Za úvahu přesto stojí poznámka jednoho z členů Vědecké rady, že takové výzkumy by byly „další obžalobou minulého režimu, nejen kritikou stávajícího“.

4) V souvislosti s otázkou „Jak to bylo možné?“, tedy s otázkou po příčinách nastolení totalitárních režimů na půdě dnešní České republiky, byla téměř obecně přijata zásada, že by se v práci Ústavu v budoucnu měla zřetelněji odrážet reflexe a zkoumání krátkého **období třetí československé republiky (1945–1948)**, které přímo předchází období, o kterém zákon mluví jako o „období komunistické totalitní moci“. I když se jedná o období, které je z pohledu zákona hodnoceno jako netotalitní, vyznačovala se tato etapa ze střízlivého pohledu historiků nejen soustavnou přípravou komunistické strany na absolutistické vládnutí, ale i některými praktikami, které již s demokratickou kulturou a respektováním ústavnosti neměly mnoho společného. I proto se komunistům podařilo v únoru 1948 uchopit moc bez zásahu zvenčí. V neposlední řadě by nemělo být zapomenuto, že první poválečná léta patří k vůbec nejnásilnějším v českých moderních dějinách. Řada represivních nástrojů státní moci, které byly v této době aplikovány převážně na

³⁵ Jaká stanoviska jsou většinová a jaká minoritní nelze však ve většině případů říci, protože ve Vědecké radě o nich nebylo jednotlivě hlasováno.

³⁶ Srov. např. BALÍK, Stanislav – HOLZER, Jan: Postkomunistické nedemokratické režimy. Studie k proměnám politické teorie v posttranzitivním čase. Brno 2007; ZNOJ, Milan – KOUBEK, Jiří: Totalitarismus a posttotalitarismus v Čechách. In: Soudobé dějiny, roč. 16, č. 4 (2009), s. 722–733.

národnostní skupiny či skutečné nebo jen domnělé zrádce z vlastních řad, byla inspirována předchozí nacistickou praxí či z ní přímo převzata a našla své další uplatnění po únoru 1948, když se tyto formy perzekuce obrátily především proti českému a slovenskému obyvatelstvu. V případě zákonů, na jejichž základě vznikly partnerské instituce Ústavu v zahraničí, se ani v jednom případě nesetkáváme s quasi *ex lege* uloženým přerušením doby, která se má zkoumat. Českým zákonem č. 181/2008 Sb. poněkud šalamounsky řešené zacházení s obdobím 1945–1948 je českou anomálií, která nemá obdobu ani na Slovensku. Ještě větší váhu má však zjištění, že v činnosti jak polského IPN, tak i slovenského ÚPN (dále např. i obdobných maďarských i rumunských institucí) se věnuje vývoji bezprostředně po druhé světové válce zvláště velká pozornost. Český ÚSTR zde ještě stojí před značnými výzvami, i když se v jeho dosavadní produkci již občas vyskytují i práce na témata z tohoto klíčového období.³⁷

5) Nesmírně relevantním tématem při zkoumání nástupu komunistického režimu, zároveň ale při zkoumání kontinuit různých forem perzekuce a represe, je **státní politika vůči národnostním menšinám**, nebo obecněji řečeno: podoby tolerování či naopak potlačování různých forem jazykové, kulturní či náboženské jinanosti. Ústav by nesplňoval své poslání, kdyby zanedbával či pouze marginálně zpracovával významná témata českých soudobých dějin, jako je **perzekuce a vyhlazování českých Židů a Romů**.³⁸ Stejně nutné je však soustavně se věnovat i **postavení a perzekuci Čechů v nacisty okupovaném pohraničí** a vůbec „řešení české otázky“. Nelze se zde omezovat jen na nejdrastičtější podoby okupačního teroru (tedy popravy a další případy usmrcení), byť toto v rámci činnosti Ústavu běžné zaměření na taková témata je plně opodstatněné a vzhledem k potřebné úctě k obětem i prioritní.³⁹ Je důležité se zaměřovat také na organizační⁴⁰ a koncepční rovinu **nacistické okupační politiky** v protektorátu i v pohraničních oblastech přičleněných k Říši, jejímž konečným cílem byla germanizace českých zemí. Je nezbytné toto téma zkoumat v kontextu obecné nacistické rasové politiky.

K stěžejním tématům českých dějin patří přirozeně též „**řešení německé otázky**“ po druhé světové válce, včetně rozmanitých forem perzekuce, do kterých byly přímo zapojovány též bezpečnostní složky. Perzekuční charakter státní politiky vůči německému obyvatelstvu se projevoval nejen celou škálou různých omezení v každodenním životě, ale i konfinací v táborech, majetkovou expropriací a následně i expatriací většiny bývalých německy hovořících občanů Československa, nejdříve legislativní a pak i fyzickou, formou jejich nuceného vysídlení. Dále v různých podobách probíhalo vnitrostátní nucené přesídlování, které se netýkalo pouze německého obyvatelstva.

I tento příklad dokládá, jak důležité je bližší zkoumání transformačního období let 1945–1948 (viz bod 4), uvědomíme-li si, že právě na dosavadních sídelních územích československých Němců, tedy v pohraničí, prosadila KSČ své hegemonní postavení většinou již o dva až tři roky dříve než v ostatních oblastech republiky. **České pohraničí**, které tvoří třetinu plochy dnešní České republiky, se stalo jakousi laboratoří pro komunisty, v níž si vyzkoušeli metody, které později uplatnili ve větším měřítku. Poválečná národnostní politika však uplatňovala represivní metody i vůči dalším skupinám obyvatel, např. opět Romům, přeživším Židům či Maďarům. Zatímco

³⁷ Pozitivně lze např. hodnotit číslo 2/2013 ústavního časopisu Paměť a dějiny, které bylo tematicky zaměřeno právě na období třetí republiky.

³⁸ Perzekuci Židů jsou věnovány dva současně probíhající výzkumné projekty Ústavu: „Protižidovská opatření na území protektorátu Čechy a Morava a jejich realizace (1939–1942)“ (garant: Jan Machala) a „Od eutanazie k vyhlazování židů“ (garant: Pavel Zeman).

³⁹ Jde zde zejména o současně probíhající (obnovený) projekt „Dokumentace Čechoslováků popravených v Berlíně-Plötzensee“ (garant: Pavel Zeman). Cela řada skupin za okupace popravených Čechoslováků však ještě čeká na důstojnou dokumentaci a doposud v tomto směru předložené výsledky Ústavu jsou spíše minimální.

⁴⁰ Těmto aspektům je věnován jeden současně řešený projekt Ústavu s titulem „Představitelé nacistického represivního aparátu v Protektorátu Čechy a Morava“ (garant: Pavel Kreisinger).

slovenský ÚPN a ve zvlášť imponující intenzitě (od začátku své činnosti) i polský IPN se dlouhodobě a soustavně věnují tématům národnostní perzekuce, zejména v období 1938–1950 (vydávání monografií, pořádání mezinárodních konferencí, produkce filmových dokumentů atd.),⁴¹

⁴¹ Co se týká produkce ÚPN, poukazujeme na č. 2/2013 časopisu Paměť národa a další příspěvky v tomto časopise věnované tématu národnostní perzekuce (např. Slováků na odtrženém slovenském jihu, Židů nebo Maďarů po roce 1945), dále na následující knižní publikace ÚPN: JANAS, Karol: Perzekucie Rómov v Slovenskej republike (1939–1945). Bratislava 2010; HLAVINKA, Jan: Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938–1945. Bratislava 2007; SIVOŠ, Jerguš: Bez rozsudku! Pracovné tábory, sústredňovacie tábory a tábory práce na Slovensku 1945–1953. Bratislava 2011; MITÁČ, Ján (ed.): Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938–1945. Zborník z vedeckej konferencie. Bratislava 2011. – K perzekucím během německé a sovětské okupace (1939–1945), které se týkaly zejména Židů a Poláků, vydal IPN do dnešního dne desítky publikací. Též jeho produkce k poválečné národnostní perzekuci je velmi rozsáhlá, proto se zde omezujeme na následující příklady samostatných publikací. Obecné přehledy: SYRNYK, Jarosław (red.): Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców. Warszawa 2009; HYTREK-HRYCIUK, Joanna – STRAUCHOLD, Grzegorz – SYRNYK, Jarosław (red.): Internacjonalizm czy...? Działania organów bezpieczeństwa państw komunistycznych wobec mniejszości narodowych (1944–1989). Warszawa – Wrocław 2011; PLESKOT, Patryk: Cudzoziemcy w Warszawie 1945–1989. Studia i materiały. Warszawa 2012. Ukrajinci a jiní pravoslavní obyvatelé: CHUDZIK, W. – GAJOWNICZEK, Z. – MAJEWSKI, M. – TUCHOLSKI, J. a další (red.): Akcja „Wisła” 1947. Warszawa – Kijów [Kiev] 2006 (řada „Polska i Ukraina w latach trzydziestych–czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych”, č. 5); PISULIŃSKI, Jan (red.): Akcja Wisła. Warszawa 2003; HAŁAGIDA, Igor: Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach polskich 1947–1957, Warszawa 2002 (řada „Monografie”, č. 1); SYRNYK, Jarosław: Ludność ukraińska na Dolnym Śląsku (1945–1989). Wrocław 2007; HAŁAGIDA, Igor (red.): Duchowni greckokatolicy i prawosławni w Centralnym Obozie Pracy w Jaworznie (1947–1949). Dokumenty i materiały. Warszawa 2012. Němci a „autochtonní“: JANKOWIAK, Stanisław: Wyszalenie i emigracja ludności niemieckiej w polityce władz polskich w latach 1945–1970. Warszawa 2005 (řada „Monografie”, č. 13); HYTREK-HRYCIUK, Joanna: „Rosjanie nadchodzą!” Ludność niemiecka a żołnierze Armii Radzieckiej (Czerwonej) na Dolnym Śląsku w latach 1945–1948. Wrocław 2010; SYRNYK, Jarosław: „Po linii” rewizjonizmu, nacjonalizmu, syjonizmu... Aparat bezpieczeństwa wobec ludności niepolskiej na Dolnym Śląsku (1945–1989). Wrocław 2013. Židé po roce 1945: NAMYSŁO, Aleksandra: Utracone nadzieje. Ludność żydowska w województwie śląskim/katowickim w latach 1945–1970. Katowice 2012; REDLICH, Shimon: Na rozdrożu. Żydzi w powojennej Łodzi 1945–1950. Łódź 2012; KACZMARSKI, Krzysztof: Pogrom, którego nie było. Rzeszów, 11–12 czerwca 1945 r. Fakty, hipotezy, dokumenty. Rzeszów 2008; BUKOWSKI, Leszek – JANKOWSKI, Andrzej – ŻARYN, Jan (red.): Wokół pogromu kieleckiego, sv. II. Warszawa 2008 (řada „Monografie”, č. 42); KAMIŃSKI, Łukasz – ŻARYN, Jan (red.): Reflections on the Kielce Pogrom. Warszawa 2006. IPN je na tomto poli velmi aktivní též formou pořádání konferencí a diskuzních besed, vydávání filmových dokumentů a školních materiálů. Např. pořádá 28.–29. listopadu 2013 tematicky velmi bohatě obsazenou mezinárodní konferenci s titulem „Władze komunistyczne wobec ludności niemieckiej w Polsce 1945–1989” v Gliwicích. Kromě toho se velmi důkladně věnuje i prosazování komunistické moci, působení bezpečnostních složek a obecně vzniku nových společenských struktur na nově osídlených územích (polsky „ziemie odzyskane”) po roce 1945. I zde jsou důležitou oporou jeho regionální pobočky. Uvádíme jen příkladem: LIGARSKI, Sebastian: W zwierciadle ogłoszeń drobnych. Życie codzienne na Śląsku w latach 1945–1949. Wrocław 2007; DZIUROK, Adam – KACZMAREK, Ryszard (red.): Województwo śląskie 1945–1950. Zarys dziejów politycznych. Katowice 2007; BUCK, Andrzej – BARTKOWIAK, Przemysław – KOTLAREK, Dawid (red.): Oblicza prasy Ziem Zachodnich w latach 1945–2012. Zielona Góra 2013; BERENDT, Grzegorz – KIZIK, Edmund (red.): Szkice z życia codziennego w Gdańsku w latach 1945–1989. Gdańsk 2012; REMBACKA, Katarzyna (red.): Szczecin – codzienność miasta i jego mieszkańców. Szczecin 2012; KLEMENTOWSKI, Robert – SZWAGRZYK, Krzysztof (red.): Urząd Bezpieczeństwa na Dolnym Śląsku 1945–1956. Z badań nad organizacją i działalnością aparatu bezpieczeństwa. Wrocław 2012; JASIAK, Ksawery (red.): Komunistyczny aparat represji i życie społeczne Opolszczyzny w latach 1945–1989. Opole 2012; PIOTROWSKI, Paweł – SZWAGRZYK, Krzysztof – TRĘBACZ, Wojciech (red.): Twarze dolnośląskiej bezpieki. Obsada kierowniczych stanowisk Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa na Dolnym Śląsku 1945–1990. Informator Personalny. Wrocław 2010; KNAP, P. – OZGA, M. – STEFANIAK, M. (red.): Twarze szczecińskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa województwa szczecińskiego. Szczecin 2008.

zůstal ÚSTR v této důležité oblasti doposud překvapivě pozadu.⁴² Přitom problematika národnostní perzekuce na území českých zemí není zajisté méně relevantní než u polských a slovenských sousedů.⁴³

6) V diskuzích se Vědecká rada zamýšlela i nad možnostmi, potažmo přímo nutností, aby se v práci Ústavu zřetelněji odrážely přístupy, které jsou vedeny snahou blíže typologizovat charakter nedemokratických režimů na základě některých objektivních znaků. Jde zde o **upřesnění terminologie a etapizace** zároveň. Někteří členové Vědecké rady již nepovažují komunistický režim sedmdesátých a osmdesátých let za totalitní ani za totalitární, samozřejmě ale za silně nedemokratický a diktátorský. Je skutečně zajímavé, že například v Německu se v práci renomovaných výzkumných institucí (např. BStU, Bundesstiftung für die Aufarbeitung der SED-Diktatur, Zentrum für Zeithistorische Forschung) pojmy jako „totalita“ či „totalitní“ používají méně. Hovoří se spíše o „státním socialismu“, „socialistické diktatuře“ nebo „diktatuře SED“, aniž by však touto prací došlo v minulých letech k nějakému přehodnocování východoněmeckého komunistického režimu jako přijatelnějšího. Kdo nepreferuje pojem „totalita“ a jeho odvozeniny, ten by neměl být a priori podezříván, že mu jde o uznání příslušného režimu jako legitimějšího nebo demokratičtějšího.

Jiní členové Vědecké rady trvají na tom, že komunistický režim v Československu byl až do roku 1989 buď totalitní, nebo alespoň totalitární (ve smyslu, že režim si udržoval nárok na výlučné ovládnutí společnosti a státu, přičemž právě na tomto základě by měl být podle jejich názoru kvalifikován). Zároveň někteří z členů poukázali na to, že „z historie nelze udělat exaktní vědu“. Byly vyjádřeny i obavy, že by velmi žádoucí typologizace systému vládnutí a represivních metod mohla být zneužívána k politizaci nejnovějších dějin, ve smyslu promítání aktuálních politických kontextů do interpretace minulosti. Upozorněno bylo i na nebezpečí, že vedením terminologických debat (např. o oprávněnosti pojmu „totalita“) by mohlo přijít nazmar mnoho cenného času a badatelského úsilí, které by měl Ústav v současné době primárně věnovat jiným úkolům, zejména základnímu výzkumu (s ohledem na obrovské množství nevyhodnoceného materiálů zejména v „domácím“ ABS) a práci s postupně odcházejícími pamětníky.

Obecně však bylo pozitivně kvitováno, že v Ústavu přece jen již vycházejí některé práce, které zahrnují diskuzi o teorii totalitárních či jinak jednoznačně nedemokratických režimů.⁴⁴ Toto téma bylo zastoupeno již v dřívější činnosti Ústavu, ovšem spíše okrajově. Vědecká rada by uvítala, kdyby se Ústav i nadále podílel na vydávání klíčové (zejména zahraniční) literatury z oblasti teorie totalitarismu. Tento úkol lze ostatně vyvodit již z názvu „Ústavu pro studium totalitních režimů“, který v sobě nese ambice hlubšího analytického, nikoliv jen čistě deskriptivního, a tím pádem i zřetelnějšího komparativně založeného zkoumání (ke komparaci srov. bod 8). Zároveň však Vědecká rada nepovažuje za účelné, aby se Ústav v blízké budoucnosti v rámci své badatelské činnosti intenzivněji pouštěl do dalšího rozvoje **teoretických modelů totalitarismu**, jelikož se

⁴² Případný argument, že těmto tématům se dostatečně věnují ostatní domácí veřejné badatelské instituce, příliš neobstojí. V ÚSD sice existuje Centrum pro dějiny menšin, které se však převážně zabývá jinými tématy než výše uvedenými. Např. státní politice vůči německému obyvatelstvu od roku 1945 (včetně tzv. odsunu) se ÚSD soustavně nevěnuje, odhlédneme-li od některých dílčích publikací, které se však dotýkaly konkrétního fenotypu této politiky jen zčásti.

⁴³ Pozitivně lze hodnotit, že „Prezentace nové koncepce ÚSTR“ ředitelky ÚSTR Pavly Foglové se také přimlouvá za budoucí zahrnutí témat národnostní perzekuce do činnosti Ústavu, srov. s. 23 (bod 1.2, Perzekuce českého obyvatelstva v letech nacistické okupace), s. 27 (bod 1.6.7 a 1.6.8, tzv. menšiny za okupace) a s. 34 (bod 2.9, národnostní skupiny a české pohraničí po roce 1945).

⁴⁴ Srov. např. studii Miroslava Nováka v č. 23 ústavního časopisu *Securitas Imperii*, vydaného koncem října 2013.

jedná o směr bádání, který je v zahraničním kontextu již poměrně bohatě rozpracován,⁴⁵ přičemž shrnující přehledy k zastoupeným interpretačním modelům vyšly již také v češtině.⁴⁶ Důležitější než provádění vlastního výzkumu je zajistit, aby výzkumní pracovníci Ústavu ve své práci vůbec aplikovali etablované teoretické modely a případně se podíleli na diskuzi o možnostech jejich uplatnění.

7) Větší, soustavná **recepce zahraniční literatury** a intenzivnější zapojení do mezinárodních odborných rozprav a komunikačních struktur (formou účasti na konferencích, ale také častějším publikováním v zahraničních odborných periodikách) patří k hlavním doporučením Vědecké rady. Netýká se pouze témat orientovaných na teorii, ale i otázek aplikovaného přístupu k pramenům (metodologie jejich interpretace) a širšího spektra inovativních metod využití a prezentování pramenů. Eliminace značných rezerv Ústavu, které byly v tomto ohledu zjištěny, souvisí se zlepšením jazykových znalostí zaměstnanců (kap. VII.) a se zvýšením jejich přeshraniční mobility (kap. IX.). Celkově lze hovořit o nutnosti zavedení mezinárodních standardů pro výzkumnou činnost.

8) Se systematickou recepcí impulzů ze zahraničních historiografií souvisí i potřeba nepouštět ze zřetele **srovnání podstaty totalitárních režimů**, a to těch, které existovaly na území dnešní České republiky, ale i těch, které existovaly či stále existují jinde. V jádru tu jde o nezbytné zasazení historie nacismu a komunismu do širšího evropského kontextu, aby výsledkem byl vyzrálější obraz totalitní zkušenosti v Evropě. Takové komparativní zkoumání vyžaduje splnění více předpokladů, mezi něž patří nejen mezinárodně kompatibilní teoretická a terminologická zakotvenost (a ta zase činí nezbytným analytický přístup), ale také důkladně provedený, na primárních pramenech založený základní výzkum. Řada pro komparaci relevantních aspektů zůstává zatím celkově (nejen

⁴⁵ Jen výběrově uvádíme: JESSE, Eckhard (ed.): *Totalitarismus im 20. Jahrhundert. Eine Bilanz der internationalen Forschung*. Bonn 1999; TÝŽ: *Diktaturen in Deutschland. Diagnosen und Analysen*. Baden-Baden 2008; BACKES, Uwe – JESSE, Eckhard: *Totalitarismus, Extremismus, Terrorismus. Ein Literaturführer und Wegweiser im Lichte deutscher Erfahrung*. Opladen 1985; FRITZE, Lothar: *Anatomie des totalitären Denkens. Kommunistische und nationalsozialistische Weltanschauung im Vergleich*. München 2012; BAEHR, Peter: *Hannah Arendt, Totalitarianism, and the Social Sciences*. Stanford 2010; DEWITTE, Jacques: *Le pouvoir de la langue et la liberté de l'esprit. Essai sur la résistance au langage totalitaire*. Paris 2007; FAYE, Jean Pierre: *Introduction aux langages totalitaires. Théorie et transformations du récit, nouvelle édition augmentée*. Paris 2003; BRACHER, Karl Dietrich: *Zeitgeschichtliche Kontroversen. Um Faschismus, Totalitarismus, Demokratie*. München – Zürich; TÝŽ: *Die totalitäre Erfahrung*. München – Zürich 1987; BESIER, Gerhard – STOKŁOSA, Katarzyna – WISELY, Andrew (eds.): *Totalitarianism and Liberty*. Hannah Arendt in the 21st Century. Kraków 2008; BACKES, Uwe: *Was heißt Totalitarismus? Zur Herrschaftscharakteristik eines extremen Autokratie-Typs*. In: STOKŁOSA, Katarzyna – STRÜBIND, Andrea (eds.): *Glaube – Freiheit – Diktatur in Europa und den USA. Festschrift für Gerhard Besier zum 60. Geburtstag*. Göttingen 2007, s. 609-625; RUPNIK, Jacques: *Totalitarianism Revisited*. In: KEANE, John (ed.): *Civil Society and the State. New European Perspectives*. London – New York 1988, s. 263-289; BACKES, Uwe: *„Totalitäres Denken“ – Genese und Gestalt eines kommunistuskritischen Konzepts*. In: TÝŽ – COURTOIS, Stéphane (eds.): *„Ein Gespenst geht um in Europa“*. Das Erbe kommunistischer Ideologien. Köln – Weimar – Wien 2002, s. 383-407; PAUER, Jan: *Totalitarismus als Theorie und als tschechischer „totáč“*. In: *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder. A Journal of History and Civilisation in East Central Europe*, roč. 49, č. 2, (2009) s. 421-430; PFAHL-TRAUGHBER, Armin: *Gemeinsamkeiten im Denken der Feinde einer offenen Gesellschaft*. In: MÖLLERS, Martin H. – VAN OYEN, Robert Christian (eds.): *Jahrbuch Öffentliche Sicherheit 2006/2007*. Frankfurt a. M. 2007, s. 21-35.

⁴⁶ Srov. k tomu např. tematické číslo 4/2009 časopisu *Soudobé dějiny*, které pod titulem „Existoval v českých dějinách totalitarismus?“ obsahuje příspěvky Viléma Prečana, Jiřího Suka, Miloše Havelky, Clemense Vollnhalse, Biancy Hoening, Jana Dobeše, Jana Holzera, Bedřicha Loewensteina, Petra Pitharta, Jana Pauera, Dietera Segerta, Maríny Zavacké a Milana Znoje/Jiřího Koubka. – Zvláštní pozornost si zaslouží i periodikum s názvem „Totalitarismus“, které vydala v letech 2005 až 2009 v počtu celkem pěti čísel Katedra antropologie (později: Katedra antropologických a historických věd) Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni. V něm obsažené studie vycházejí zpravidla z uspořádaných odborných symposií s mezinárodní účastí.

v práci Ústavu) v českém prostředí málo probádaná (k tomu srov. body 2, 4, 5 a následující bod). Srovnávací analýzy sahající do větší hloubky nelze provést předčasně, nýbrž je třeba pro ně nejdříve vytvořit solidní fundament.

9) Snad nejintenzivnější debatu vyvolala mezi členy Vědecké rady otázka, do jaké míry by Ústav měl, kromě výše zmíněných doporučení, rozšířit své tematické portfolio, a to směrem, kde již nepůjde primárně o technický popis fungování represivních složek či stranických aparátů. Zastánci rozšíření tematického záběru plédovali zejména za zahrnutí více aspektů z tzv. **každodennosti** a poukázali na to, že takové výzkumy jsou v některých zemích (např. v Německu) již pevně etablovány (též v přímé souvislosti k otázce vztahu mezi totalitárním režimem a společností, resp. v souvislosti s faktory, které napomáhaly udržování režimu). Každodennost ani zdaleka nebyla jen idylická, často byla vědomě či bezděčně zapojena do represe jako její sofistovaná verze. Chceme-li uvést konkrétní příklad, jde o to vysvětlit, tak jak to popsal Václav Havel ve své esejí „Moc bezmocných“ (1978), proč zelinář, který vůbec nevěří, že by se proletáři všech zemí měli spojit, musí nechat tento nápis (tedy „Proletáři všech zemí spojte se“) viset ve výloze Proč se to od něj očekává, proč to dělá, co to vypovídá o každodenním fungování komunistické diktatury, co to vypovídá o tom, jak se společnost smířila s panováním komunistů, co to vypovídá o očekávání představitelů KSČ od společnosti? To jsou typické otázky, kterým se věnují dějiny každodennosti ve smyslu německé „Alltagsgeschichte“.⁴⁷

Je snadno prokazatelným faktem, že partnerské instituce ÚSTR v Německu a také v Polsku (IPN) se již dlouhá léta velmi soustavně věnují aspektům každodennosti, a to převážně těm, které přímo souvisí s udržováním komunistického režimu.⁴⁸ Patří k nim třeba i vztah režimu k církvím,⁴⁹

⁴⁷ Německá Alltagsgeschichte je již od osmdesátých let 20. století pevně etablovaný a teoreticky solidně fundovaný výzkumný směr, jehož přístupy nejsou prozatím v českém prostředí, a zvláště málo v dosavadní činnosti ÚSTR, dostatečně recipovány. Srov. např. následující tematicky a metodologicky inspirující díla (převážně z produkce BStU a Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur), věnovaná aspektům každodennosti, které souvisí s veřejným násilím, udržováním nedemokratických režimů a „jemnějšími“ formami odporu: GIESEKE, Jens (ed.): Staatssicherheit und Gesellschaft. Studien zum Herrschaftsalltag in der DDR. Göttingen 2007 (Analysen und Dokumente – Wissenschaftliche Reihe des Bundesbeauftragten, Bd. 30); NEUBERT, Erhart – EISENFELD, Bernd (eds.): Macht – Ohnmacht – Gegenmacht. Grundfragen zur politischen Gegnerschaft in der DDR. Bremen 2001 (Analysen und Dokumente – Wissenschaftliche Reihe des Bundesbeauftragten, Bd. 21); LÜDTKE, Alf – WILDT, Michael (eds.): Staats-Gewalt: Ausnahmezustand und Sicherheitsregimes. Historische Perspektiven. Göttingen 2008; LÜDTKE, Alf – REINKE, Herbert – STURM, Michael (eds.): Polizei, Staat, Gewalt. Vergleichende Perspektiven zum 19. und 20. Jahrhundert. Wiesbaden 2011; LINDENBERGER, Thomas: Volkspolizei. Herrschaftspraxis und öffentliche Ordnung im SED-Staat, 1952–1968. Köln – Weimar – Wien 2003 (Zeithistorische Studien, Bd. 27); TÝŽ (ed.): Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur. Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR. Köln – Weimar – Wien 1999 (Zeithistorische Studien, Bd. 12 / Herrschaftsstrukturen und Erfahrungsdimensionen der DDR-Geschichte, Bd. 1); TÝŽ – BLAIVE, Muriel – GERBEL, Christian (eds.): Clashes in European Memory. The Case of Communist Repression and the Holocaust. Innsbruck – New Brunswick, N. J. 2011 (Studies in European History and Public Spheres, vol. 2); ANSORG, Leonore – GEHRKE, Bernd – KLEIN, Thomas – KNEIPP, Danuta (eds.): „Das Land ist still – noch!“ Herrschaftswandel und politische Gegnerschaft in der DDR (1971–1989). Köln – Weimar – Wien 2009; ENGELHARDT, Kerstin – REICHLING, Nobert (eds.): Eigensinn in der DDR-Provinz. Vier Lokalstudien über Nonkonformität und Opposition. Schwalbach/Ts. 2011.

⁴⁸ Skutečnost, že polský IPN vydává dvě ediční řady věnované tématům každodennosti, podtrhává význam tohoto výzkumného směru v jeho činnosti. Jedná se o řady „Dziennikarze – Twórcy – Naukowcy“ a „Kościoł w okowach“.

⁴⁹ K NDR srov. VOLLNHALS, Clemens (ed.): Die Kirchenpolitik von SED und Staatssicherheit. Eine Zwischenbilanz. Berlin 1997 (Analysen und Dokumente – Wissenschaftliche Reihe des Bundesbeauftragten, Bd. 7); MASER, Peter: Kirchen in der DDR. Niemals voll in das Regime integriert. Erfurt 2013. Nemůže překvapit, že polský IPN se věnuje církevní tematice značně intenzivně, srov. např. následující komparativně orientovanou publikaci: MARECKI, Józef (red.): Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego. Komuniści przeciw religii po 1944 r. Kraków 2011.

problematika cenzury a mediální politiky (propagandy),⁵⁰ pokus o kontrolu a glajchšaltování společenských organizací (odborní, mládež,⁵² sportovní organizace,⁵³ akademická střediska,⁵⁴ sdružení spisovatelů a umělců⁵⁵ atd.), postoj režimu k hospodářským přestupkům,⁵⁶ v neposlední řadě i každodennost příslušníků bezpečnostních složek samotných. Jaké byly jejich motivace a hodnoty, o něž se opírali? Lze i mezi nimi nalézt osoby, které měly výčitky svědomí, nebo dokonce vyvíjely protirežimní činnosti?⁵⁷

Podporuje-li Vědecká rada záměr, aby se i český ÚSTR v budoucnu soustavněji zabýval tématy každodennosti, pak jejím členům rozhodně nejde o vyvolání nějaké fantazirováním podbarvené nostalgie po nacistickém a komunistickém režimu, nejde jim o pokus o jejich rozměňování, nejde jim o politizaci minulosti (právě naopak), nebo dokonce o bagatelizování a relativizaci těchto režimů jako zásadně nepřijatelných. Jde jim jedině o to, aby se dostatečně zohledňovalo, že se komunistický režim zejména za tzv. normalizace udržoval nikoliv převážně díky používání hrubého fyzického násilí,⁵⁸ ale celého širokého spektra rafinovaných mechanismů, které v každodenním vztahu mezi obyvateli a režimem zahrnovalo metody jako šikanu, propagandu, distribuci výhod a „jemnější“ formy kontroly. I zde je rozhodně na místě hovořit o represích. Mluvíme zde ovšem o

⁵⁰ CLAAS BEHREND, Jan: Die erfundene Freundschaft. Propaganda für die Sowjetunion in Polen und in der DDR. Köln – Weimar – Wien 2006; SEMKOW, Piotr (red.): Propaganda w PRL – wybrane problemy. Gdańsk 2004 (řada „Konferencje“, č. 18); WOLSZA, Tadeusz – LIGARSKI, Sebastian (red.): Dziennikarze władzy, władza dziennikarzom. Aparat represji wobec środowiska dziennikarskiego. Warszawa 2010; LIGARSKI, Sebastian – MAJCHRZAK, Grzegorz (red.): Polskie Radio i Telewizja w stanie wojennym. Warszawa 2011; LIGARSKI, Sebastian (red.): Środki masowego zakłamania. Gadzinówki w czasie stanu wojennego. Szczecin 2012; MACHCEWICZ, Paweł: „Monachijska menażeria”. Walka z Radiem Wolna Europa 1950–1989. Warszawa 2007 (řada „Monografie“, č. 33).

⁵¹ GILL, Ulrich: FDGB – Die DDR-Gewerkschaft von 1945 bis zu ihrer Auflösung 1990. Köln 1991; SCHAUFUß, Thomas: Die politische Rolle des FDGB-Feriendienstes in der DDR. Sozialtourismus im SED-Staat. Berlin 2011.

⁵² Viz k tomu např. vedle dalších publikací IPN se zaměřením na mládež: CERANKA, Paweł – STĘPIEŃ, Sławomir (red.): „Jesteście naszą wielką szansą”. Młodzież na rozstajach komunizmu 1944–1989. Warszawa 2009.

⁵³ LESKE, Hanns: Fussball in der DDR. Kicken im Auftrag der SED. Erfurt 2010.

⁵⁴ BRAUN, Matthias: Kulturinsel und Machtinstrument. Die Akademie der Künste, die Partei und die Staatssicherheit. Göttingen 2007 (Analysen und Dokumente – Wissenschaftliche Reihe des Bundesbeauftragten, Bd. 31); BUTHMANN, Reinhard: Hochtechnologien und Staatssicherheit. Die strukturelle Verankerung des MfS in Wissenschaft und Forschung der DDR. Berlin 2000 (Analysen und Berichte, Reihe B); PLESKOT, Patryk – RUTKOWSKI, Tadeusz Paweł (red.): Spętana Akademia. Polska Akademia Nauk w dokumentach władz PRL. Materiały partyjne (1950–1986), tom 2. Warszawa 2012; DZIUBA, Adam – SIKORA, Mirosław (red.): Myśl na uwięzi. Kontrola operacyjna środowisk akademickich województwa katowickiego przez Służbę Bezpieczeństwa w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Studia i szkice. Katowice 2010; FRANASZK, Piotr (red.): Stłamszona nauka? Inwigilacja środowisk akademickich i naukowych przez aparat bezpieczeństwa w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Warszawa 2010.

⁵⁵ WALTHER, Joachim: Sicherungsbereich Literatur. Schriftsteller und Staatssicherheit in der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin 1996 (Analysen und Dokumente – Wissenschaftliche Reihe des Bundesbeauftragten, Bd. 6); ROKICKI, Konrad: Literaci. Relacje między literatami a władzami PRL w latach 1956–1970. Warszawa 2011; CHOJNOWSKI, Andrzej – LIGARSKI, Sebastian (red.): „Twórczość obca nam klasowo”. Aparat represji wobec środowiska literackiego 1956–1990. Warszawa 2009.

⁵⁶ Viz k tomu publikaci IPN: MADEJ, Krzysztof: Bezradność lub represja. Władze wobec przestępczości gospodarczej w PRL 1956–1970. Warszawa 2010 (řada „Monografie“, č. 70).

⁵⁷ Srov. např. SÄLTER, Gerhard: Grenzpolizisten. Konformität, Verweigerung und Repression in der Grenzpolizei und den Grenztruppen der DDR 1952 bis 1965. Berlin 2009 (Militärsgeschichte der DDR, Bd. 17).

⁵⁸ Násilí se však až do roku 1989 nadále používalo a je třeba je zmapovat. Jen v pozdní fázi komunistického režimu platilo, jak to vyjádřil jeden člen Vědecké rady, „že každý věděl, kde je hranice, za kterou se lze spálit, a podle toho jednal. A režim na malém vzorku předváděl, co se stane každému, kdo tu hranici překročí“.

mechanismech, kde už nelze vycházet z binárního **schématu „my a oni“**, tedy z existence režimu, v němž stojí jeho příslušníci a podporovatelé na jedné a jeho protivníci a oběti na druhé straně. Záměru prevence nastolení nedemokratických režimů v budoucnu bychom prokázali medvědí službu, kdybychom nevěnovali pozornost i těmto mechanismům, které nezahrnovaly přímo fyzické násilí a kde se hranice mezi loajalitou, lhostejností, rezignací a odporem proměňovala dokonce i během jednoho jediného dne života tehdejšího občana. V současné době hrozí nebezpečí, že lidé, kteří tehdejší dobu nezažili nebo nebyli přímou perzekucí sami zasaženi, na tyto podoby represe postupně zapomenou. Pak by byl již jen krůček k idylizaci tehdejšího režimu a představě, že byl „vlastně přijatelný“, ba dokonce lepší než plnohodnotné demokratické státní zřízení.⁵⁹ Vědecká rada věří, že tímto dostatečně objasnila důvody, proč by měl Ústav ve své další činnosti důkladně prozkoumat i výše zmíněná témata, a to za systematického využití četných fundovaných zdrojů, které jsou k dispozici zejména v sousedních zemích.

Vědecká rada přesto nedoporučuje (minimálně ve střednědobém horizontu) náhlý obrat ve prospěch výraznějšího zabývání se dějinami každodennosti, byť tuto zásadní potřebu v předchozích odstavcích vyzdvihla. Podrobná analýza vývoje již 22 let existujícího německého BStU a 13 let fungujícího polského IPN totiž ukazuje, že **prozkoumání témat z každodennosti vyžaduje předchozí vytvoření solidních východisek**. Obě zahraniční instituce se v prvních letech svého působení soustředily na jiné priority (vypracování schematismů, tj. základních přehledů o struktuře a vnitřním fungování represivních složek a jejich vztahu k politickému vedení, biografických slovníků, metodologických příruček k práci s prameny, četných materiálových studií a posléze i syntéz o bezpečnostních složkách, potažmo stranických orgánech, inventarizace a zpřístupnění stěžejních dokumentů). Teprve postupně se předmětem zájmu výrazněji stala i témata z každodennosti.

Základy, o které se lze v současné době opřít v Česku, nejsou zatím srovnatelné s těmi, které mají v sousedním Německu a Polsku. Četné principiální poznatky ještě zkrátka a dobře nejsou k dispozici. Již výše jsme v této zprávě poukázali na zásadně odlišné předpoklady, které má ÚSTR i z hlediska rozpočtu a personálu. **Vědecká rada proto naléhavě doporučuje, aby se nejdříve systematicky pracovalo na vytvoření nezbytných východisek, přičemž by se však neměly pouštět ze zřetele shora diskutované přesahy do každodennosti jako jeden z budoucích stěžejních pilířů ústavního zkoumání a dokumentování.** Do doby, kdy musí platit jiné priority, je nicméně představitelné, že by se v Ústavu řešil jistý počet projektů o každodennosti, nejlépe v kooperaci s jinými domácími či zahraničními institucemi, které na tomto úseku již disponují bohatými zkušenostmi.

Nadále by se však měla důsledně sledovat zákonem určená tematická – a do jisté míry i heuristicky (ABS) daná – specializace Ústavu. Jinak hrozí, že Ústav ztratí svoji identitu, a to by mohl být – podle slov jednoho člena Vědecké rady – „začátek konce ÚSTR“. **Proto by nějaké bezbřehé zabíhání do všech sfér každodennosti – tj. porušení zásady, že vždy má jít o fungování režimu, resp. jeho genezi, nikoliv obecně o „život v něm“ – rozhodně nebylo na místě.**⁶⁰ Kromě toho, že by takové zaměření postrádalo oporu v zákoně, je třeba brát v potaz i to, že v Česku již existují jiné výzkumné instituce, které se této šířeji pojaté každodennosti za nacistické okupace a hlavně za komunistické diktatury věnují dlouhodobě a na vysoké úrovni (zejména ÚSD).

⁵⁹ V pokusu zabránit idealizaci komunistického režimu polský IPN např. nedávno vydal popularizační knížku MUSIAŁ, Filip – SZAREK, Jarosław (red.): PRL – „normalny” kraj. Kraków 2012.

⁶⁰ Nemůže být zamčeno, že ve Vědecké radě jsou zastoupeny i názory, které se přimlouvají za zkoumání mnohem širšího spektra prvků každodennosti (např. nákup, volný čas, doprava, bydlení, témata z tzv. biopolitiky jako státní řízení porodnosti a porodnictví atd.).

4. Potřeba stanovení strategických priorit

Popsaná živá diskuze mezi členy Vědecké rady o dalším tematickém směřování činnosti Ústavu probíhala v kontextu obecného uznání faktu, že sevřenější koncepce zatím zřejmě chybí. Dosavadní výstupy Ústavu jsou tematicky značně roztržité až nekonzistentní. V řadě případů jsou nejspíše dány individuálními badatelskými zájmy jednotlivých pracovníků. Z přístupných materiálů nelze získat dojem, že by předchozími vedeními Ústavu byla někdy v minulosti vypracována dlouhodoběji platná stringentní vize priorit ve zpracování témat. Takový dokument není Vědecké radě znám. Závěr zní, že formulování takového koncepčního dokumentu, který by byl závazný na delší dobu a který by jasně stanovil priority, patří k nejnaléhavějším, dosud zřejmě zanedbávaným úkolům.

Vědecká rada je ochotna se do řešení tohoto úkolu zapojit. Svoji interní diskusi, jejíž hlavní body jsou popsány na předchozích stránkách, považuje teprve za první stupeň delšího procesu, který má vyústit ve stanovení priorit pro práci Ústavu. Na jednom ze svých příštích zasedání hodlá Vědecká rada diskutovat o tzv. Katalogu, který v současnosti připravuje její předseda. Katalog je soupisem tematických též, v jejichž rámci se uvádí konkrétní dílčí témata. U jednotlivých témat jsou zmíněny možné formy jejich zpracování (monografie, memoáry, edice pramenů, dílčí studie, slovník, metodická příručka, bibliografie, výstava, rozhovory s pamětníky, vzdělávací DVD, dokumentární film atd.). Vznikající hrubá verze Katalogu má k dnešnímu dni 30 stran, přičemž jde nejenom o různá témata týkající se každodennosti (v kontextu fungování diktátorských režimů) či nástupu diktátorských režimů, ale především o taková, která spadají do rámce dosavadní tematické orientace Ústavu (dokumentace obětí, podoby perzekuce, odboj a odpor, nositelé moci, vnitřní fungování režimů, bezpečnostní složky a jejich vztah k obyvatelstvu, mezinárodní kontext a srovnání). Při vypracování Katalogu se systematicky čerpá i ze zkušeností zahraničních partnerských ústavů, zejména těch, které existují mnohem déle než ÚSTR. Shromažďují se rovněž podněty zaměstnanců, pochopitelně také samotných členů Vědecké rady,⁶¹ a zohledňují se i návrhy nových projektů, které Ústavu docházejí od různých externistů. U všech navržených témat bude předběžně posouzena dosavadní úroveň zpracování. Vědecká rada sice může dávat vedení Ústavu jistá doporučení, která témata považuje za zvláště naléhavá, konečné rozhodnutí však nebude na ní.

Vypracování Katalogu chápe Vědecká rada jako druhý krok na cestě ke stanovení priorit. Katalog pouze zinventarizuje, a to v maximálně strukturalizované podobě, možnosti, čím by se Ústav mohl v krátkodobé, střednědobé a dlouhodobé perspektivě zabývat. Rozhodnutí o prioritách a konkrétních tématech jakož i o podobě jejich zpracování bude třetím krokem. Vědecká rada předpokládá, že po jmenování ředitele Ústavu v rámci vypsaného výběrového řízení bude vedení ještě během roku 2014 věnovat schválení dokumentu o strategických prioritách Ústavu náležitou pozornost.

⁶¹ Již v minulých letech jmenovali členové Vědecké rady mnohem více konkrétních témat, než kolik jich obsahuje shrnutí v kapitole III. 4.

IV. Badatelská a dokumentační činnost Ústavu

1. Výchozí poznámky

Zatímco posudky řeší specifické záležitosti individuálních projektů, tato Závěrečná zpráva se v následujících dvou kapitolách pokouší obecně shrnout zjištění a doporučení v souvislosti s aktuálně řešenými projekty Ústavu. Jak již bylo konstatováno na konci kapitoly II., **není třeba se obávat, že – někdy i velmi kritické a zásadní – připomínky oponentů by vyšly tímto postupem nazmar, jelikož obsah posudků byl s garanty projektů důkladně prodiskutován, částečně i za účasti členů Vědecké rady, a oprávněné návrhy oponentů našly své uplatnění v návrhu Plánu činnosti na rok 2014.**

Je důležité si znovu uvědomit, že úkoly Ústavu nejsou ani celkově, ani v omezeném rámci jeho odborné činnosti čistě vědecké. Je to vidět již při pohledu na organizační strukturu Odboru zkoumání totalitních režimů (OZTR) Ústavu,⁶² který k 30. září 2013 zahrnoval 53 obsazených hlavních pracovních poměrů (HPP). K OZTR přísluší jednak dvě oddělení zabývající se obdobím 1938–1945 („zkoumání doby nesvobody“), resp. 1945/1948–1989 („zkoumání komunistické totalitní moci“), jedno oddělení pro dokumentaci, dále čtyři vyčleněné takzvané skupiny – pro orální historii, pro zkoumání protikomunistického odboje a odporu, pro vzdělávání,⁶³ pro přípravu odborných stanovisek, podkladů a informací.⁶⁴ Výzkumná činnost je především věcí dvou prvně jmenovaných oddělení a dvou prvně jmenovaných skupin. Dokumentační činnost spadá do působnosti oddělení dokumentace, přičemž se však i na ní podílí skupina orální historie, která je rovněž zapojena do některých vzdělávacích aktivit.

Přestože činnost výzkumná (badatelská) a dokumentační spolu v praxi často úzce souvisí (a to rovněž v kombinaci s činností vzdělávací), platí pro ně částečně odlišné požadavky a předpoklady. Výstižnou charakteristiku obou typů činností obsahuje interní podkladový materiál, připravený v roce 2012 jedním ze současných vedoucích oddělení OZTR:

Výzkumná činnost je jedním z důležitých úkolů odboru zkoumání. Jedná se o vědeckou práci s tím, že ze zákonného zadání Ústavu ani z jeho legálního statusu nevyplyvá úplná akademická svoboda, a proto jsou pracovníci přidělováni na jednotlivé projekty. Mezi další rozdíly mezi vědeckou prací na akademických pracovištích a výzkumnou činností Ústavu patří především výrazná preference tematických, domácích publikačních platforem. V Ústavu však nejsou čistí výzkumní pracovníci, neboť i převážně výzkumné projekty mají například popularizační či vzdělávací rozměr. Součástí výzkumného projektu proto bývají například výstavy, které jsou po obsahové stránce připravovány odbornými pracovníky. Naopak jedním, byť ne nejdůležitějším, z výsledků určitého dokumentačního projektu může být výzkumný výsledek.

Dokumentační činnost vychází ze zákonného zadání Ústavu a odlišuje se od činnosti výzkumné především zadáním a cílem, tedy i povahou svých výsledků. Zatímco výzkumná činnost je směřována výzkumnými otázkami a jim odpovídajícími metodami, dokumentační činnost zpracovává témata s ohledem na společenské zájmy. Společenský zájem může mít podobu pietních ohledů či připomínání nebo dokumentárního zachycení. Příkladem takovýchto společenských zájmů je interest na zachycení obětí komunistických režimů. Dokumentační činnost může být součástí výzkumných projektů, například natáčení pamětníků považujeme za druh dokumentační činnosti, v kombinaci s dalším výzkumem však může rozhovor plnit rovněž funkci materiálu pro výzkum. Ve svých technikách využívá dokumentace postupy a standardy výzkumné činnosti. Důležitým atributem dokumentační činnosti je tvorba materiálu, který může sloužit

⁶² Organizační schéma ÚSTR je dispozici online zde: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/organizacni-schema.pdf>.

⁶³ Činnosti této skupiny, která má v dohledné době získat status oddělení OZTR, je věnována kap. V.

⁶⁴ Činnost této posledně jmenované skupiny spadá do správní agendy a nebyla předmětem evaluace.

odborné veřejnosti k vědeckému výzkumu. Jedním z důležitých výsledků dokumentační činnosti je proto obecně dostupná tematická databáze.⁶⁵

Z uvedeného vyplývá, že by nebylo přiměřené veškerou činnost, kterou Ústav odvádí v oblasti badatelské a dokumentační, posuzovat čistě z hlediska vědeckého, tedy měřit tuto činnost výlučně na základě požadavků, které se oprávněně kladou na klasická akademická pracoviště (např. ústavy Akademie věd).

2. Charakter posuzovaných projektů

V souladu s Plánem činnosti 2013 byly v době konání evaluace řešeny a jednotlivými oponenty Vědecké rady posuzovány následující projekty (uvedeno je časové rozmezí plánovaného trvání projektu, dále jsou uvedena jména garantů a těch oponentů, kteří odevzdali dohodnuté posudky):

1. **Představitelé nacistického represivního aparátu v Protektorátu Čechy a Morava 2011–2015**
garant: PhDr. Pavel Kreisinger
oponent: Adrian Portmann – von Arburg, Ph.D.
2. **Protižidovská opatření na území Protektorátu Čechy a Morava a jejich realizace (1939–1945)**
2011–2015
garant: Mgr. Jan Machala
oponent: prof. PhDr. Jan Rataj, CSc.
3. **Od „eutanazie“ k vyhlazování Židů**
2013–2015
garant: PhDr. Pavel Zeman, Ph.D.
oponent: Adrian Portmann – von Arburg, Ph.D.
4. **Dokumentace popravených bývalých československých státních občanů ve věznici v Berlíně-Plötzensee⁶⁶**
2008–2010, 2013–2014
garant: PhDr. Pavel Zeman, Ph.D.
oponent: Adrian Portmann – von Arburg, Ph.D.
5. **Dokumentace popravených z politických důvodů 1948–1989**
2008–2013
garant: Mgr. Petr Mallota
oponent: PhDr. Michal Pehr, Ph.D., Muriel Blaive, Ph.D.
6. **Dokumentace usmrcení osob na státní hranici 1948–1989**
2008–2013
garantka: Mgr. Tereza Mašková
oponent: Adrian Portmann – von Arburg, Ph.D., Muriel Blaive, Ph.D.

⁶⁵ „Otázky a odpovědi k hodnocení zaměstnanců OZTR“, interní podkladový materiál, nedatováno, autor Mgr. Vojtěch Ripka, Ph.D., autorem poskytnutý předsedovi Vědecké rady ÚSTR dne 13. srpna 2013, zde citováno se souhlasem autora.

⁶⁶ Podle Plánu činnosti na rok 2013 je název projektu „Dokumentace nacistických zločinů během II. státního práva“. Název byl na jaře 2013 změněn, jelikož došlo k redefinici (zúžení) předmětu dokumentace tohoto projektu.

7. **Odboj a perzekuce křesťanů v době nacismu a komunismu (1939–1989)**
2009–2013
garantka: Stanislava Vodičková, DiS.
oponent: PhDr. Michal Pehr, Ph.D.

8. **Šlechta českých zemí v konfrontaci s totalitními režimy 20. století (1938–1989)**
2011–2015
garantka: Mgr. Dita Jelínková
oponent: prof. PhDr. Cathleen M. Giustino, Ph.D., PhDr. Michal Pehr, Ph.D.

9. **Vývoj organizační struktury a představitelé Komunistické strany Československa**
2008–2015
garant: Mgr. Petr Anev
oponent: PhDr. Michal Pehr, Ph.D.

10. **Vývoj státně bezpečnostních složek**
2008–2014
garanti: PhDr. Milan Bárta, PhDr. Jan Kalous, Ph.D.
oponent: Mgr. Vojtěch Vlček

11. **Třídní justice a vězeňství**
2008–2014
garanti: Mgr. Jiří Urban, PhDr. Jaroslav Rokoský, Ph.D.
oponent: doc. JUDr. Petr Pithart, CSc.

12. **Underground v regionech**
2012–2014
garant: Bc. František Stárek
oponent: doc. PhDr. Ladislav Cabada, Ph.D.

13. **Film a dějiny totalitních režimů**
2010–2015
garant: Mgr. Petr Kopal
oponent: doc. JUDr. Petr Pithart, CSc.

14. **Zánik agrární strany a pád československé demokracie**
2013
garant: Mgr. Petr Anev
oponent: prof. PhDr. Jan Rataj, CSc., doc. JUDr. Petr Pithart, CSc.

15. **Sociální politika mezi represí a inkorporací**
2010–2013
garant: Mgr. Vojtěch Ripka, Ph.D.
oponent: doc. Peter Bugge, Ph.D.

16. **Protikomunistický odboj⁶⁷**
2008–2014

⁶⁷ De facto zde nejde o projekt, nýbrž o činnost Skupiny pro zkoumání protikomunistického odboje a odporu, jejíž pracovníci realizují různé jednotlivé výstupy.

garant: Mgr. Libor Svoboda, Ph.D.
oponent: Mgr. Vojtěch Vlček

**17. Ukrajinská povstalecká armáda na území Československa
2012–2015**

garant: Mgr. David Svoboda, MA., Ph.D.
oponent: Mgr. Vojtěch Vlček

**18. Paměť a dějiny totalitních režimů⁶⁸
2008–2014**

garant: Bc. Adam Hradilek
oponentka: Muriel Blaive, Ph.D.

**19X. Interpretace materiálů represivních složek⁶⁹
2011–2014**

garant: PhDr. Jan Kalous, Ph.D.
oponent: PhDr. Tomáš Vrba

Principiálně lze z hlediska personálního obsazení a výstupů odlišit dva typy projektů:

- 1) Projekty jednotlivců či menších skupin: Externisté jsou do nich zapojeni spíše výjimečně, nezářídka se jedná o projekty, jejichž jediným pracovníkem je garant. Za cíl mají většinou jeden hlavní výstup, obvykle monografii, sborník, slovník či edici pramenů, výjimečně se místo těchto knižních výstupů počítá s publikováním hlavních výsledků pouze prostřednictvím webových stran. Před dosažením hlavního výstupu je cílem většinou publikování některých dílčích studií či memoárů, pořádání odborných seminářů, účast na konferencích, někdy i mediální prezentace vybraných aspektů řešeného projektu či jiná forma popularizace.
- 2) Projekty vícečetných skupin: Do jejich řešení jsou zpravidla zapojeni i externisté. Cílem těchto projektů je většinou více hlavních výstupů v knižní podobě (kolektivní monografie, slovník/encyklopedie, sborník, edice pramenů). Obvykle se však řadí k jejich hlavním výstupům i vytvoření tematicky specializovaného webového portálu a realizace výstav. Vedlejší výstupy jsou podle jejich typů podobné jako u předchozí kategorie, jsou však většinou pochopitelně početnější. Do druhé kategorie spadají hlavně projekty výše uvedené pod číslem 7, 9, 10 a 16. Výstupy těchto týmů patří často k tomu nejlepšímu z produkce Ústavu (zvláště hodnotné jsou kolektivní monografie, výstavy s profesionálně realizovanými katalogy, konference k stěžejním tématům, desítky publikovaných studií – z toho i mnoho popularizačních, aktivní spolupráce s médii).

Z hlediska časového trvání lze rozlišit:

- 1) Projekty krátkodobé (1 rok): Vyskytuje se jen jeden případ, kde cílem projektu je příprava syntetické monografie, která vychází z disertační práce garanta.
- 2) Projekty střednědobé (2 až 4 roky): Řešení se zpravidla soustřeďuje kolem práce samotného garanta, který je i jediným či hlavním pracovníkem projektu. Tematické zaměření projektů je

⁶⁸ Ani zde nejde o projekt, ale o celou činnost Skupiny orální historie.

⁶⁹ Projekt je podle Plánu činnosti na rok 2013 zařazen do vzdělávacích projektů. Je však de facto převážně vědecko-výzkumného rázu. Proto byl pro účely této zprávy zařazen jako další badatelský / dokumentační projekt.

většinou totožné či má velmi blízko k předcházející či stále probíhající magisterské či doktorské práci garanta.

- 3) Projekty dlouhodobé (5 či 6 let): Zde se zpravidla jedná o projekty z heuristického hlediska zvláště náročné (větší množství základního výzkumu, roztroušená pramenná základna), které většinou počítají i se sběrem svědectví či materiálů pamětníků. Někdy je však dlouhé trvání projektu vysvětlitelné jenom neuspokojivým vývojem projektu a oponent měl za to, že vytýčených výsledků projektů by bylo možné dosáhnout i během mnohem kratšího času.
- 4) Projekty řešené kontinuálně: Jedná se o záměry, které patří od zřízení Ústavu k jeho hlavním úkolům (zmapování struktury a fungování bezpečnostních složek; analýza biografických a jiných aspektů komunistického státního vedení; zmapování forem a osob zapojených do protikomunistického odboje a odporu; zaznamenání výpovědí pamětníků, jejich zpracování a interpretace).

3. Celkové hodnocení projektů oponenty

Více než polovina současně probíhajících badatelských a dokumentačních projektů byla oponenty hodnocena v zásadě kladně. Spíše pozitivně nebo velmi pozitivně byly u nich kvalifikovány nejen doposud dosažené výsledky, ale zároveň i zvolená témata, aplikovaná metodika, zaujatost tématem a osobní nasazení řešitelů a jejich odborná způsobilost. Téměř beze zbytku pozitivně byly hodnoceny výše uvedené projekty 2, 3, 7, 8, 10, 12, 13, 15, 16 a 17, v jejichž případě se oponenti vyslovují za pokračování projektu bez výraznějších změn (až do plánovaného termínu nebo v rámci prodloužení, během kterého by se na dosažené výsledky navázalo). **I v zásadě pozitivně vyznívající posudky obsahují zpravidla řadu dílčích kritických poznámek a zlepšovacích návrhů, což lze v evaluačním procesu hodnotit jako normální.**

Pokud jde o relevanci tématu a nasazení současného garanta a jeho případných spoluřešitelů, tak byly rovněž pozitivně hodnoceny výše uvedené projekty 1, 4, 5, 9 a 14. V jejich případě však oponent, či aspoň jeden ze dvou oponentů, vyjádřil závažnější dílčí výhrady. Jde hlavně o nutnost revize některých doposud dosažených výsledků (často pocházejících od externistů). Zároveň je zde však i naléhavá potřeba, aby fungovala supervize nadřízených vedoucích oddělení, které kontinuálně zajistí kontrolu dílčích výsledků a zvolené metodologie. Jen tak lze docílit, aby nakonec publikované výsledky byly z odborného hlediska dostačující. K výhradám v této skupině patří i upozornění oponentů, že musí co nejdříve dojít k vyjasnění metodologie (ustanovení konkrétních mezikroků) a formy finální prezentace výsledků. Stane-li se tak, nelze mít pochybnosti, že i tyto projekty dosáhnou slušných či dokonce velmi slušných výsledků.

Třetí a poslední skupinu tvoří pouze tři projekty (č. 6, 11 a 19X), kde vážně hrozí nedosažení plánovaného výstupu nebo kde nedosažení původně plánovaných výstupů do stanoveného termínu ukončení projektu lze konstatovat již dnes. Důvody neúspěšného stavu (v jednom případě označuje oponent celkovou bilanci výsledků, při zohlednění celkem již více než pětiletého trvání daného projektu, za „tristní“) jsou u všech tří případů částečně specifické (mj. zanedbávání koordinace a sevřené koncepčializace ze strany dřívějších garantů, nedostatečná kvalita externisty odevzdaných výsledků, nevýhodná pramenná základna, vytíženost „kmenových“ pracovníků jinými, a to hlavně administrativními úkoly). Hlavní důvod je však u všech společný: personální diskontinuita ve vývoji projektu, aniž by za to nesli odpovědnost současní garanti. Zvláště v případě projektu č. 6 je jednoznačně vidět, že současná garantka (převzala projekt teprve v roce 2011) má velké zásluhy na tom, že projekt přinesl alespoň některé hmatatelné a publikovatelné výsledky.

Převážně kriticky byl oponentkou hodnocen též projekt č. 18 (činnost Skupiny orální historie). Její námitky týkající se převážně metodologie však nemohly být mezi členy Vědecké rady do skončení

evaluace řádně prodiskutovány (mj. kvůli značně opožděnému odevzdání posudku) a tento projekt jako jediný nemohl být – vzhledem k době dovolené, kdy garant byl nepřítomen – prezentován na srpnových evaluačních poradách. Ke zhotovení dvou dalších plánovaných posudků k tomuto projektu nedošlo.

4. Vybraná zjištění a doporučení

Během posuzování projektů byly zjištěny některé jevy, jež se vztahují na větší počet nebo dokonce téměř všechny projekty. Vedle jejich popisu mají být následně shrnuty závěry, pokud jde o některá vybraná hodnotící kritéria.

1) Za vůbec nejzávažnější faktor ohrožující zdárné řešení projektové agendy lze považovat, a to kontinuálně od roku 2008 až do současnosti, **personální diskontinuitu**. Z posuzovaných devatenácti badatelských / dokumentačních projektů došlo minimálně u osmi během jejich vývoje jednou nebo i vícekrát ke značné destabilizaci kvůli odchodu a výměně garantů i dalších řešitelů. Časté personální změny, střídání vedení projektů, pochopitelně negativně postihují průběh realizace projektů – téměř zákonitě to vede ke snížení efektivity práce, nutnosti korigování předchozích nezdařilých výstupů a tím k nedodržování časového harmonogramu a snížení kvality některých finálních výstupů.

2) Současná personální situace je však u velké většiny badatelských skupin po řadě změn konečně stabilizována a počet pracovníků zapojených do jednotlivých projektů je přiměřený. Další personální výměny by byly, nemají-li sloužit k posílení týmu, v dané situaci velmi nežádoucí (posílení se jeví, ve střednědobé perspektivě, jako potřebné zejména u č. 4, 6, 7, 11 a 16, velmi akutní je u č. 19X). U některých projektů, které se věnují dosti specifickým tématům, se však nenarází jen na omezené množství finančních prostředků, ale ukazuje se i nedostatek kvalifikovaných řešitelů, a to někde i při zohlednění možnosti zapojení externistů (zejména č. 6, 11 a 19X).

3) Bilance zapojení externistů není jednoznačná. Zatímco spolupráce s externími erudovanými spoluřešiteli se v některých případech ukázala jako přínosná (důležitou až nenahraditelnou úlohu hrají zejména u č. 1, 5, 7 a 9), v jiných případech se v minulosti příliš neosvědčila (zejména č. 6 a 16 – odevzdaná hesla či biogramy vyžádaly / vyžadují časově velmi náročné přepracování).

4) Pracovní efektivitu většiny současných řešitelských skupin lze kvalifikovat jako solidní, či dokonce nadstandardní. V některých jiných případech lze však konstatovat, že převážně během prvních let existence Ústavu byl zřejmě nedostatečně hlídán faktor efektivity, a tím vznikl jen omezený počet využitelných pracovních výsledků a byla snížena efektivnost vynaložených finančních prostředků. Podprůměrný počet dosavadních výstupů lze u několika málo projektů vysvětlit nutností zapracování jejich vesměs mladých řešitelů do odborné praxe a jim někdy „shora“ přiděleného tématu.

5) Některé projekty byly postiženy v průběhu jejich realizace **modifikováním**, většinou v důsledku měnícího se vedení Ústavu či vedoucích skupin. Došlo k tomu zřejmě někdy i přesto, že tyto modifikace nebyly předem s řešiteli dostatečně projednány. Nejednou to vedlo k **nerealistickému** rozšiřování zpracovávaného tématu, ovšem bez navýšení počtu badatelů či délky realizace projektu. Například u „Encyklopedie III. odboje“ (jeden z plánovaných výstupů projektu č. 16) se jednalo v počáteční fázi projektu až o jakousi překotnost, když bylo plánováno zpracování desítek hesel měsíčně externisty, což nutně muselo jít na úkor kvality. Dalšími příklady z dnešního hlediska málo pochopitelného rozšiřování tématu, resp. časového rámce jsou projekty „Odboj a perzekuce křesťanů“ (č. 7) a „Dokumentace popravených bývalých československých státních občanů ve věznici v Berlíně-Plötzensee“ (č. 4).

6) Předpokládaná **délka trvání** se u více než poloviny projektů zdá být přiměřená. V některých případech se však oponenti přimlouvají za prodloužení (zejména u č. 5, 7, 11; ukáže-li se během příštího roku potřeba, též u č. 3, 4, 8 a 14). Vícekrát se objevila tendence podceňovat v předpokládaných časových harmonogramech náročnost procesu korektury a další tiskové přípravy – termín dokončení nebyl stanoven realisticky.

7) Při svém posuzování členové Vědecké rady nezjistili, že by průběh projektů nadřízení nějak **standardizovaně monitorovali** (např. podle předem stanovených dočasných cílů / výstupů). Nikoliv pouze v jednom případě bylo možné v době evaluace pouze konstatovat, že rázně zakročit se mělo již mnohem dříve. Nicméně je vidět, že se v posledních letech (cca od roku 2010) důraz na supervizi a prosazování nutných adaptací projektů přece jen postupně zvyšoval. Obecně by mělo platit pravidlo, že nejsou-li dány předpoklady pro zdárné pokračování určitého projektu, tak by se nemělo váhat s jeho dočasným zastavením a – po vytvoření nutných (personálních) předpokladů – s jeho obnovením ve střednědobé perspektivě. Týká se to zejména projektu o usmrcených na státních hranicích (č. 6), jenž sice už brzy končí, ale pokračování se jeví jako nanejvýš nutné. Dále sem spadá i nesmírně důležitý projekt o interpretaci materiálů represivních složek (č. 19X), jehož úspěšné dokončení do plánovaného termínu 31. prosince 2014 lze sotva předpokládat, nedejde-li k výraznému posunu na straně koncepční a personální.⁷⁰ Do této skupiny se řadí i projekt o odboji a perzekuci křesťanů (č. 7), který má sice letošním rokem skončit, nutnost pokračování – nejlépe s etapizací po obdobích či regionech – je však nesporná.

8) U mnohých projektů se jeví potřeba, po fázi dílčích přípravných studií a provedení základního heuristického zkoumání, **směřovat cíleně na zpracování syntéz** (monografií), jejichž témata by například mohly být: Dějiny StB, Dějiny III. odboje, Perzekuce a odboj křesťanů, Perzekuce a osudy české šlechty. I u některých stávajících projektů, jejichž hlavním výstupem má být knižní publikace, by se mělo zvážit, zda dosažení hlavního cíle není ohroženo přílišnou roztržitostí v dílčích výstupech. Zejména skutečnost, že práce Ústavu ani po více než pěti letech nevedla k vydání alespoň „Malých dějin StB“ (po nich by následovaly „velké“), o syntetickém zpracování dějin Veřejné bezpečnosti (VB) a jiných složek bezpečnostních orgánů ani nemluvě, je bolestivá. Česko tím zaostává za jinými zeměmi (Polsko, Slovensko, Německo, Maďarsko, Rumunsko aj.) a vzhledem k tomu, že nejsou ani v dohledu metodologicky konzistentní koncepce, jak k těmto nutným syntézám dospět,⁷¹ je situace již poměrně vážná. Na druhé straně je v tomto kontextu třeba upozornit na některé objektivně dané důvody tohoto neutěšeného stavu: ÚSTR byl založen, ve srovnání s obdobnými institucemi v zahraničí, poměrně pozdě. Nejprve bylo nutné zabývat se náročným základním výzkumem a příslušný pramenný materiál uspořádat (někdy i zrekonstruovat) a podle možností digitalizovat.

9) Zde je na místě trochu podrobnější diskuze o projektu č. 19X, řešeného od roku 2011, jehož cílem je vypracování příručky k **interpretaci materiálů represivních složek**. Jedná se o mimořádně důležitý úkol, jehož splnění mělo být pro Ústav prioritní. Lze totiž očekávat, že taková metodologická příručka je klíčovým východiskem, jakýmsi mezistupněm na cestě k neméně prioritnímu vytvoření syntetických dějin StB a ostatních bezpečnostních složek, zmíněnému v předchozím bodě. Z nejrůznějších důvodů – mimo jiné kvůli personální fluktuaci – projekt interpretace materiálů represivních složek zatím nepřekročil stadium přípravných prací, v jejichž průběhu byl především shromažďován materiál. K těžko oddiskovatelným nedostatkům činnosti Ústavu od doby jeho založení patří velmi závažná okolnost, že záměr realizace kvalitních metodologických příruček (pro odbornou potřebu) nebo i popularizačně koncipovaných manuálů (pro širší veřejnost) či aspoň přípravného sborníku sloužícího k základní inventuře nebyl zatím splněn, přičemž jeho úspěšné zvládnutí není ani dnes v dohledu. Čerpat by se přitom mohlo z

⁷⁰ K tomuto projektu blíže bod 9).

⁷¹ Srov. k tomu kap. VI.

podobných publikací, které již vydaly zahraniční partnerské instituce. Zde je především na místě poukázat na inspirující potenciál pěti metodologických příruček, resp. sborníků věnovaných problematice analýzy pramenů komunistických bezpečnostních složek, které vydává v posledních letech polský IPN, a to zejména autora dr. Filipa Musiała,⁷² a již od devadesátých let 20. století BStU a další německé instituce.⁷³ I slovenský ÚPN se v jedné ze svých publikací věnoval metodologii pramenů Státní bezpečnosti, i když se po obsahové ani formální stránce nejedná o příliš zdařilou knihu.⁷⁴

10) U některých projektů jsou průběžně zpracovávány na stránkách Ústavu webové prezentace a doplňována hesla. Je však třeba trvat na tom, **aby nezůstalo pouze u torzovitosti** (zpracování jen určitého počtu hesel), ale aby projekty směřovaly k dokončení výstupů ve formě knižních publikací, jež by dokumentovaly sledovaná témata. Zejména tu jde o řádné dokončení projektů, které jsou věnovány dokumentaci obětí.⁷⁵ V jejich případě je zvlášť důležité, aby dokumentace byla nejen maximálně úplná, ale aby byla též prezentována důstojným, i pro budoucí generace využitelným způsobem (za neadekvátnější formu je považováno vydání tzv. pamětních knih, v kombinaci s webovou prezentací).

11) S vyšší zakotveností odborné činnosti Ústavu na teoretické, analytické a metodické rovině a zároveň s nutným posílením recepce zahraniční literatury⁷⁶ souvisí doporučení, aby jednotlivé výstupy (dílní studie, monografie, edice pramenů) vždy vycházely z **jasného vymezení tématu**. Zejména u monografických syntéz je naprosto nezbytné založit je na výchozích hypotézách nebo otázkách. U každého výstupu by se dále mělo určovat, jaké mají být jeho hlavní **cílové skupiny** (většina projektových podkladů tuto otázku vůbec neřeší).

12) Zároveň by mělo platit za samozřejmost, že autor udrží **zdravý odstup** mezi vlastním popisem (analýzou) a dobovými interpretacemi historických aktérů. Přínejmenším pro čistě odborné texty není na místě tendence k adoraci či heroizování, či naopak k diabolizování dobových postav. I když naprosté objektivity přirozeně nikdy nelze docílit, je třeba se alespoň snažit o **interpretační zdrženlivost** a vyvarovat se vyloženě polemizujících, emocionálních výroků, dokonce snad někdy jakoby ve snaze místo porozumění napomáhat konfrontaci.

13) **Z hlediska prezentace** výstupů projektů se ukázalo, že poměrně dlouho trvá proces od odevzdání výstupů garanty / externisty až k jejich otisknutí v ústavních časopisech nebo umístění na webové stránky Ústavu. Bylo by proto vhodné u některých projektů zrychlit proces oponentur a korektur (odpovědnost garantů). Rezervy lze rovněž nalézt v oblasti medializace (propagace) výstupů. Jen část projektů prezentuje svůj probíhající výzkum pravidelně a přitom úspěšně v médiích (zejména č. 12, 13, 16 a 18). Tato důležitá činnost by mohla být rozšířena, napomohla by

⁷² Srov. MUSIAŁ, Filip (red.): Osobowe środki pracy operacyjnej – zagadnienia źródłoznawcze. Kraków 2013; TYŻ (red.): Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze. Kraków 2008; TYŻ (red.): Wokół teczek bezpieki. Zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze. Kraków 2006; TYŻ (red.): Archiwalia komunistycznego aparatu represji – zagadnienia źródłoznawcze. Kraków 2012; KOŚCIAŃSKI, Rafał – LEŚKIEWICZ, Rafał (red.): Wartość naukowa i stan opracowania zasobu archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej. Poznań – Warszawa 2010.

⁷³ Viz např. HENKE, Klaus Dietmar – ENGELMANN, Roger (eds.): Aktenlage. Die Bedeutung der Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes für die Zeitgeschichtsforschung. Berlin 1995; BENSUSSAN, Agnès – DAKOWSKA, Dorota – BEAUPRÉ, Nicolas (eds.): Die Überlieferung der Diktaturen. Beiträge zum Umgang mit Archiven der Geheimpolizeien in Polen und Deutschland nach 1989. Essen 2004.

⁷⁴ Srov. JAŠEK, Peter (ed.): Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 16. novembra 2010. Bratislava 2011.

⁷⁵ Pojem „oběť“ je z dobrých důvodů často diskutovaným a sporným termínem. Zde máme na mysli jednoduše lidi, kteří přišli o svůj život v důsledku existence totalitárních režimů.

⁷⁶ Srov. kap. III, 3, bod 6) a 7).

k utváření pozitivnějšího obrazu Ústavu u veřejnosti. Navíc platí, že mnohé badatelské projekty by mohly být ve spolupráci se vzdělávací skupinou Ústavu modifikovány, popularizovány pro vzdělávací účely.

14) Spolupráce s dalšími institucemi: Míra spolupráce s domácími institucemi (akademická pracoviště, archivy, muzea) je téměř u všech projektů poměrně intenzivní, což u některých projektů platí i pro spolupráci s regionálními institucemi. Značné mezery lze však konstatovat u systematické spolupráce s partnerskými institucemi v zahraničí.

15) Heuristika – archivní prameny: Většina projektů využívá jako stěžejní zdroj ABS, dále NA, VÚA–VHA a vybrané oblastní a okresní archivy. Zatímco heuristické možnosti jsou u domácích archiválií poměrně uspokojivě využity, u řady projektů se ukazuje potřeba rozšířit studium o archivy zahraniční (Německo, Rakousko, Slovensko, Ukrajina, případně USA), což je v řadě projektů skutečně opodstatněné (např. činnost StB v okolních státech, působení převaděčů a kurýrů, UPA, českoslovenští občané popravení či internovaní v cizině apod.). Zvláštní pozornost si zaslouží ruské archivy, v jejich nedostatečném využití lze dokonce vidět jeden z nejdůležitějších problémů českého výzkumu moderních dějin. Přestože podmínky studia v těchto archivech většinou není možné srovnávat s těmi v Česku a okolních zemích, nelze než konstatovat, že například polský, německý a americký výzkum byl v tomto směru značně intenzivnější. Vědecká rada si je vědoma, že záměr prohloubit archivní studia v zahraničí naráží na rozpočtové limity, pokud jde o lepší využití ruských archivů, nelze se pravděpodobně obejít bez diplomatické pomoci ze strany Ministerstva zahraničních věcí.

16) Heuristika – literatura: Míru zohledňování domácí literární produkce lze hodnotit u většiny projektů jako uspokojující. Zjištěny však byly případy, kde význam soustavného sledování výchozí literatury (včetně té zahraniční) – a to zásadně na začátku projektu, resp. již před jeho zahájením – byl podceněn. U většiny projektů lze konstatovat již vícekrát zmíněné nedostačující recipování zahraniční literární produkce (dostačující snad jen u č. 3, 8, 13, 15 a 17). Vědecká rada doporučuje zintenzivnit počet recenzí a anotací zahraničních knih v obou ústavních časopisech. Zejména upozorňování na publikace od příbuzných institucí by se mělo stát pravidlem. Jako ne zcela systematický byl shledán proces akvizice produkce ze zahraničí ústavní knihovnou (Jána Langoše). Mnoho stěžejních titulů v ní k dispozici není.⁷⁷

17) Mezinárodní zapojení: Jednoznačně nedostatečná je míra zastoupení projektových výstupů (studií, článků) v mezinárodních periodikách, kolektivních monografiích a sbornících. Jako žádoucí se zejména u některých projektů, jež mají svým záběrem přesah mimo českou tematiku, ukazuje publikování článků v odborných publikacích v anglickém a německém jazyce, které vycházejí v zahraničí nebo jsou určeny pro zahraničí (týká se to patrně nejvíce projektů č. 1, 3, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 16, 17 a 18). Zastoupení na mezinárodních konferencích, odborných seminářích, a péče o pravidelný kontakt se zahraničními odborníky a institucemi je v případě některých projektů vzorná (zejména č. 3, 10, 15, 17, 18). Projekt s vyloženě mezinárodním tématem je v současnosti jen jeden („Ukrajinská povstalecká armáda na území Československa“, č. 17).

18) Co se týče odborné zkušenosti, úrovně dosaženého akademického vzdělání garantů, lze u řady projektů konstatovat, že jsou vedeny poměrně mladými kolegy, kteří často souběžně dokončují své postgraduální studium, nebo dokonce teprve absolvují magisterské studium. Někteří oponenti vyjádřili pochybnosti, zda konkrétní garanti jsou opravdu kurikulárně dostatečně připraveni na to, aby dostáli svému úkolu. Zvláště u méně zkušených garantů doporučuje Vědecká rada dbát toho, aby jejich projekty nebyly koncipovány příliš široce a aby byly po časové i

⁷⁷ Zde je však třeba vzít v úvahu, že většinu zahraniční knižní akvizice získává Ústav výměnou s partnery nebo darem od jiných subjektů, jen menšinu je, vzhledem k finanční situaci, možné pořizovat systematicky.

personální stránce adekvátně dimenzovány. Vždy je však nutno způsobilost každého garanta posuzovat individuálně, a to primárně podle dosažených konkrétních výsledků, nikoliv mechanicky pouze podle jeho akademického titulu.

19) S ohledem na již dříve zmíněnou potřebu stanovit co nejdříve závazné strategické priority pro činnost Ústavu,⁷⁸ a to s přihlédnutím k zadání vyplývajícímu ze zákona 181/2007 Sb., upozornili někteří členové Vědecké rady na to, že podle jejich názoru některé v minulosti i v současnosti řešené projekty **přesahují programové poslání Ústavu**, anebo alespoň svým tematickým zaměřením sotva mohou platit za prioritní (z aktuálních projektů nejvíce „Sociální politika mezi represí a inkorporací“, dále některé aspekty projektů „Zánik agrární strany a pád československé demokracie“ a „Šlechta českých zemí v konfrontaci s totalitními režimy 20. století“). Nejde zde o velký počet projektů, naopak lze konstatovat, že v současnosti realizované projekty jsou v drtivé většině svým obsahovým zaměřením plně v souladu i se striktní interpretací zákonného zadání.

20) Otázkou je, zda **počet zaměstnanců Ústavu ve výzkumu a dokumentaci** by se dal postupně rozšířit. Podle některých hlasů, zastoupených ve Vědecké radě, by se tento počet určitě neměl snižovat. Zajímavý může být pohled na vývoj zaměstnanců v příslušném úseku u německého BStU: jejich počet zůstal během posledních více než dvou desetiletí v podstatě nezměněn, zatímco se počet zaměstnanců ve většině jiných úseků této instituce (včetně archivu) někdy i dosti výrazně snižoval.

⁷⁸ Srov. kap. II. 4.

V. Vzdělávací činnost Ústavu

1. Výchozí poznámky

Soudobé dějiny patří celoevropsky k nejatraktivnějším tématům historické edukace vůbec. Potvrzují to mnohé empirické výzkumy v různých zemích, stejně jako zájem politických struktur o jejich zařazení do výuky, popřípadě, v době politických zvrátů, o jejich vyřazení z ní. Nejnovější dějiny jsou ale edukačně náročné: zejména proto, že jsou dějinami stále prožívanými, všichni jsme jejich aktéry i soudci zároveň. Otevřenost historického dění se zde projevuje ve své vlastní podstatě: neznáme výsledky a důsledky dění a orientujeme se v něm v zásadě dvojí způsobem: každodenním, charakterizovatelným jako vyprávěcí proud myšlení, a „akademickým“, vymezeným uznanými badatelskými a interpretačními postupy. V neodborném prostředí zpravidla nereflexivně kombinujeme přístupy oba (termín „totalitní“ a všechny jeho variace budiž toho připomenutím).⁷⁹ Od tohoto bodu lze odvodit následující úvahy nad edukačními projekty Ústavu.

2. Charakter posuzovaných projektů

Na rozdíl od badatelských projektů jsou vzdělávací projekty více propojeny, nelze je od sebe jednoduše oddělovat, vykazují také řadu společných rysů. Členové Vědecké rady posuzovaly z této oblasti následujících devět projektů (uvedeno je časové rozmezí plánovaného trvání projektu, dále jsou uvedena jména garantů podle současného stavu a jména těch oponentů, kteří odevzdali dohodnuté posudky):

19. Školní edice DVD Protektorát a holocaust

2013

garant: Mgr. Jaroslav Pinkas

oponent: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

20. Školní edice DVD Padesátá léta

2013

garant: Mgr. Jaroslav Pinkas

oponent: Mgr. Vojtěch Vlček

21. Malé a velké příběhy moderních dějin

2008–2014

garant: Mgr. Jaroslav Pinkas

oponent: Mgr. Vojtěch Vlček

22. E-learningové kurzy

2013

garant: Mgr. Kamil Činátl, Ph.D.

oponent: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

23. Příprava metodických pomůcek pro školy

2008–2014

garant: Mgr. Kamil Činátl, Ph.D.

oponent: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

24. Kurzy pro učitele a studenty středních a vysokých škol: metodika a vybrané problémy moderních dějin

2008–2014

garant: Mgr. Kamil Činátl, Ph.D.

⁷⁹ Srov. k terminologii kap. III. 3, bod 6).

oponent: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

25. Letní škola moderních dějin pro učitele

2013

garant: Mgr. Kamil Činátl, Ph.D.

oponent: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

26. Paměť národa⁸⁰

2008–2014

garant: Michal Šmíd

oponent: PhDr. Tomáš Vrba

27. Interpretace materiálů represivních složek⁸¹

2011–2014

garant: PhDr. Jan Kalous, Ph.D.

oponent: PhDr. Tomáš Vrba

3. Skupina vzdělávání Ústavu

Od založení Ústavu existuje jako součást OZTR Skupina pro vzdělávání. Je důležité upozornit, že se nevěnuje obecnému občanskému vzdělávání (pro které v Ústavu žádný zvláštní organizační útvar neexistuje), ale pouze vzdělávání školskému. Podle slov vedoucí Skupiny klade si jeho tým „za cíl zejména metodickou podporu učitelů základních a středních škol, sekundárně se pak soustředí i na školy vysoké, a to především na studenty učitelství“.⁸²

Personální obsazení Skupiny není velké (k 19. červnu 2013: teoreticky 2,5 hlavních pracovních poměrů, fakticky však obsazeno pouze 1,75 HPP;⁸³ k 20. srpnu 2013: fakticky obsazeno 2,25 HPP)⁸⁴ a jednoznačně neodpovídá významu, který je v historické edukaci soudobým dějinám přisuzován. Řada externích spolupracovníků či pracovníků na částečný úvazek je vítaným posílením, ale není trvalým řešením. Svým silným personálním podobsazením pohybují se pochopitelně i realizační možnosti Skupiny někde zcela jinde než například u německého BStU nebo u polského IPN, kde se věnuje ve varšavské centrále přes 90 osob vzdělávací práci, dalších zhruba 90 v regionálních pobočkách.

Skupina pro vzdělávání českého ÚSTR je navzdory uvedeným podmínkám publikačně velmi aktivní, ať už se jedná o studie a články v odborných časopisech, nebo o materiály (DVD, texty knižní i internetové) přímo určené k historické edukaci, či pořádané semináře a přednášky. Ty se počítají na desítky, včetně každoročních Letních škol. Počet učitelů, kteří se takovýchto kurzů účastní, se pohybuje mezi 30/40 až 100, což představuje, vzhledem k celkovému počtu učitelů v ČR, relativně stejně tak velkou jako malou skupinu: ne každý učitel cítí potřebu se dále vzdělávat, existují nejrůznější finanční i organizační překážky dalšího vzdělávání. V současné době se

⁸⁰ Zařazení do oblasti vzdělávacích projektů na základě Plánu činnosti na rok 2013. Na místě by bylo spíše zařadit tento projekt k projektům dokumentačním.

⁸¹ I tento projekt byl zařazen do vzdělávacích projektů na základě Plánu činnosti na rok 2013. Jde však de facto o projekt převážně vědecko-výzkumného rázu; proto je v této zprávě hodnocen v kap. IV. jako projekt č. 19X.

⁸² Zápis z evaluační porady 20. srpna 2013 (interní materiál), s. 7. Stručné shrnutí sebepojetí poslání Skupiny pro vzdělávání viz Vzdělávání v ÚSTR po pěti letech. In: Paměť a dějiny, č. 1/2013, s. 129–132.

⁸³ Plán práce na rok 2014 Skupiny pro vzdělávání (interní materiál, verze 3, poslední aktualizace 19. června 2013).

⁸⁴ Tamtéž.

učitelských seminářů účastní každoročně asi 500 až 600 učitelů, což odpovídá zhruba desetině učitelů v České republice. U participujících osob jde většinou o učitele z větších měst.⁸⁵

V této oblasti Skupina spolupracuje s řadou institucí (MŠMT, NIV, NIDV, FF UK, TUL, UJEP Ústí nad Labem, řada občanských sdružení aj.). Významným způsobem tak zaplňuje mezeru vzniklou zrušením jednotného celostátního dalšího vzdělávání učitelů. V tom je její přínos stejně jako mimořádná odpovědnost. Nejde jenom o prosté seznamování učitelské či studentské a žákovské veřejnosti s faktografií událostí (jakkoli třeba dosud neznámou) let 1938/39 až 1945 a 1945/1948 až 1989, ale především o kultivaci historického vědomí / paměti české společnosti. Vzdělávací projekty proto nelze chápat jenom jako didaktickou „aplikaci“ historického poznání, ale také jako svébytné badatelské pole, odrážející stav historického vědomí / historické paměti a zároveň je spoluvytvářející. Mají tedy i ryze poznávací rovinu.

Skupina se metodologicky hlásí k pedagogickému konstruktivismu, přičemž se opírá zejména o novou narativní historiografii a zahraniční, především německou, didaktiku dějepisu. Pedagogický konstruktivismus je jedním z proudů moderní pedagogiky, který akcentuje (inter)subjektivní přístupy,⁸⁶ je ukotven v kurikulární reformě a vychází z principu, že výuka nemá být založena na prosté reprodukci dat, ale na jejich interpretaci. Ve spojení s postmoderně narativním konceptem dějin směřuje k analýze obrazů historické skutečnosti, a tedy programově k vytváření dalšího (nového) obrazu historické skutečnosti. Žáci se mají sami podílet na tvorbě, smyslu a významu dějinných událostí skrze interpretaci školního pramene.

4. Posouzení činnosti Skupiny

Deklarovaným strategickým cílem snah Skupiny je vést žáky ke kritickému myšlení. Avšak průzkum, který si Skupina mezi českými učiteli nechala vypracovat, byť nepřináší „tvrdá“ sociologická data, obsahuje varovný signál: jen málo učitelů uvedlo, že žáky na prvním místě chce seznamovat i s historickými výzkumnými a interpretačními metodami. Pak je nutné položit otázku: Na jakých základech má být kritické myšlení postaveno? Neotevívá se zde cesta k manipulaci s dějinami a k jejich instrumentalizaci? Vedle konstruktivistických teorií se ale stále uplatňují teorie rekonstruktivní. Lze se vyhroceně proto ptát: Opravdu dějiny jenom (znovu)konstruujeme, anebo se snažíme, také prostřednictvím analýzy obrazů minulosti, zjistit průběh dějin, kauzální či jenom funkční vazby dějů v chronologické šipce jejich sledu? Užitečná může být následující definice:

Kritické myšlení je, v nejobecnějším slova smyslu, pečlivé a uvážlivé rozhodování o tom, zda nějaké tvrzení s určitým stupněm jistoty přijmeme, odmítneme nebo se zřekneme úsudku. Kritické myšlení předpokládá porozumění informaci, uchopení myšlenky a její důsledné prozkoumání, její porovnání s jinými názory a s tím, co už o problému víme, a výsledné zaujetí stanoviska a zodpovědnosti za ně.⁸⁷

Pro edukační potřeby se s dějinami zachází zpravidla prostřednictvím individualizace a heroizace. Obecnější tendence se koncentrují do osobního příběhu, exempla. Do history tudy proniká prvek story – osudu (srov. zejména projekt vzdělávacího DVD „Protectorát a holocaust“, který vzniká v úzké spolupráci s Oddělením zkoumání doby nesvobody Ústavu). Své místo tu získává proto i prosté vyprávění. To má své místo zvláště ve výuce na základních školách. Na edukačních materiálech Skupiny pro vzdělávání je individualizační a heroizační tendence zřetelně patrná, je

⁸⁵ Zápis z evaluační porady 28. srpna 2013 (interní materiál), s. 18.

⁸⁶ Viz PRŮCHA, Jan: Moderní pedagogika. Praha 1997.

⁸⁷ JONÁK, Zdeněk: Uplatňování kritického myšlení. Zveřejněno na „Metodickém portálu Inspirace a zkušenosti učitelů“ (RVP): <http://clanky.rvp.cz/clanek/o/z/119/UPLATNOVANI-KRITICKEHO-MYSENI.html/>.

ale třeba se zabývat i sociálními podmínkami, které tvoří pozadí těchto příběhů, „všedností“ situací.

Při kladení těchto otázek nelze obejít problém pramenné základny pro konstrukci / rekonstrukci historické skutečnosti. Skupina pro vzdělávání zde vychází z obecného heuristického thesauru Ústavu a ABS (audiovizuální nahrávky, archiválie a další sbírky). To je zcela pochopitelné a lze uvítat, že vzdělávací projekty mají integrální souvztažnost s badatelskými projekty Ústavu (antisemitismus, pronásledování věřících po roce 1948 aj.). Nicméně je nutné položit i otázku po horizontu pravdivostní hodnoty materiálů bezpečnostních složek, zejména StB.⁸⁸ Jde v jistém smyslu o prameny zachycující sociální patologii – vystihují tedy celkový charakter života v podmínkách nedemokratických režimů? Lze z nich vytvořit celostní obraz? Tyto otázky položené v edukační rovině mají poněkud jiný smysl než v rovině ryze historiograficky badatelské. Adresátem edukačního sdělení totiž není odborník-kolega, disponující značnou dávkou „společné odborné paměti“ (což nevylučuje odlišné názory), ale jedinec s jinou osobní zkušeností, jiným sociálním světem a posuzující minulost podle jiných měřítek. Jako radikální až absurdní příklad lze uvést úvahu jedné žačky, litující starší lidi žijící za socialismu proto, že nemohli po sedmé hodině večerní vycházet z domu – to, o co tu jde, je logika této úvahy a následné možné konsekvence pohledu na léta 1948/89, nikoli její historická hodnota a pravdivost.

Edukační materiály Skupiny se opírají především o tři typy pramenů: film, dobová svědectví (oral history) a ideologické texty, verbální i nonverbální povahy (karikatura, politický plakát). Bezesporu jde o dnes hojně využívané typy pramenů, nicméně prameny interpretačně značně náročné.

1) Film. Jedná se jistě o jeden z nejdůležitějších prostředků propagandy, ale i masové či dokonce umělecké kultury. Film je složitým sémantickým kódem, a nikoli jednotnou enklávou kultury. Vedle filmu uměleckého / hraného je tu film dokumentární, abychom uvedli pouze krajní meze škály filmových žánrů, a každý z nich zobrazuje realitu jinak a jinými prostředky. Obraz skutečnosti v hraném filmu je přece obrazem idealizovaným či typologickým, a nikoli reálným. K analýze filmu je nutné užívat analytických postupů, které vypracovává filmová věda. Praktickým problémem, se kterým se Ústav při používání filmových ukázek potýká, jsou většinou velmi vysoké, vyloženě neúměrné náklady na licenční poplatky, které je třeba uhradit nejen soukromým subjektům (např. Krátký film, a. s.), ale i veřejným institucím (např. Národní filmový archiv) řádově ve výši několika desítek tisíc či dokonce stovek tisíc korun českých. Nabízí se otázka, zda by se ústavní vedení nemohlo pokusit vyjednat vstřícnější podmínky, např. přes Ministerstvo kultury či Ministerstvo školství a tělesné výchovy. Dále lze k filmovým zdrojům, které Skupina používá, uvést, že doposud převážně absentují vlastní produkce (např. dokumentární filmy, natočené rozhovory s pamětníky), tj. vydaná DVD obsahují převážně převzaté dobové záběry.

2) Oral history (mluvená historie) se v posledních letech stala doslova hitem výuky soudobých dějin. Aniž bychom chtěli snižovat její edukační význam, je nutné upozornit na četná nebezpečí, jež se v jejím užívání objevují. Uvedme tedy nejprve, že pojmáme nyní tento termín zcela neutrálně jako obecné odlišení od historie „psané“, chápané zde jako historii interpretačně fixovanou. Z této pozice vyplývá, že – zvláště v edukační sféře – jsou s oral history spojeny nemalé potíže. Předně: první reakcí žáků na narátorovu výpověď je interpretace „pamětnická“: „Tak takhle to bylo!“. Přitom právě takhle „to nebylo“.

Nicméně na narátorovu výpověď se přinejmenším skrytě klade nárok objektivity. Případně byl nazván argumentem osobní zkušenosti. Jeho odmítnutí je zpochybněním vlastně autorovy poctivosti a cti. Z hlediska „tvrdé vědy“ jde navíc o jediný případ a tady platí „jeden případ – žádný případ“. Zde se tak otevírají další dvě enklávy edukace historií: právě zmíněná rovina etická a

⁸⁸ Srov. k tomu i kap. IV. 4, bod 9).

rovina metodologická. Osobní prožitek je jednak neoddelitelnou součástí historického myšlení, je „buňkou“ samotného historického dění. Dějiny se přece odehrávají jako soustava konkrétních a neopakovatelných událostí, jimž přiřkládáme celostní význam a smysl. Narátor však předkládá parciální výpověď o historické skutečnosti. Interpretuje ji tak, jak ji jako současník tehdy viděl ze svého konkrétního stanoviska a jak ji jako aktér tehdejšího dění vidí ze svého dnešního pohledu. Oral history tak nenahrazuje tradiční rekonstrukci historického dění, ale obohacuje ji.

3) Ideologické texty verbální či nonverbální povahy umožňují porozumět jazyku doby a situace, ale jejich interpretační rámec se pohybuje v opozici „my / oni“.⁸⁹ Jde o tradiční, po určité překonané situaci přímo nabízející se interpretační rámec, umožňující a vytvářející prostor pro morální, situační či jinou distanci. Zároveň ale provokuje k otázce, jaké důvody vedly k tomu, že značná část společnosti (české, polské, německé či třeba čínské nebo syrské) byla ochotna nedemokratické režimy přinejmenším akceptovat či se s nimi ztotožnit. Odpověď na ně nemůže být ideologická, a tudíž ani jednoduchá. Může být pouze historická – jinak řečeno rekonstruktivní.

Z některých indicií se zdá, že Skupina pro vzdělávání si začíná tento problém uvědomovat a počáteční pozici „my / oni“ překonávat. Stejně jako prvotní stadium v tvorbě pomůcek, které obsahovalo některé faktografické chyby, problémy interpretační i didaktické. Zřejmě bude nutné zabývat se rozdílností v didaktických koncepcích pro jednotlivé typy škol – v diskuzi na jednom ze srpnových workshopů tento podnět zazněl i z učitelské strany. Je třeba dbát také na relevantní terminologii, emocionální rovinu vnímání historických informací žáky, a to zejména při uplatňování rodinné historie ve výuce atd.

Je ale zřetelně rozpoznatelné postupné a stálé zlepšování vytvářených materiálů jak po stránce koncepční, tak i technické, stejně jako pokračující hledání použitelných konceptů. Od roku 2011 zajišťuje Skupina e-learningové kurzy, kterých se od té doby doposud zúčastnilo asi 100 učitelů. Kurzy jsou tematicky přesně vymezeny, jejich další rozvoj byl však v letošním roce výrazně zabrzděn odchodem příslušného řešitele.

V případě výroby vzdělávacích DVD vedlo například k výraznému zlepšení celkové kvality použití systému pilotáže, při kterém se ještě před finalizací produktu ověřuje funkčnost použitých materiálů spolupracujícími školami. Otázkou však zůstává, zda by nebylo vhodné DVD vydávat spolu s tištěným doprovodným materiálem (sešitem).

Cenné nové impulzy byly zapracovány do různých plánovaných, částečně již realizovaných výstupů v projektu „Dějepis v 21. století“ (D21). K probíhajícím inovacím patří i reforma webových výstupů Skupiny pro vzdělávání, jejímž cílem je zvýšení jejich atraktivity a návštěvnosti, nebo nová praxe rozesílat výuková DVD zdarma na všechny základní a střední školy v České republice. Dalším výstupem tohoto poměrně rozsáhlého projektu (personálně zajištěného především zapojením externistů) je zapracování metodiky projektového vyučování, založené mj. na prožitkové pedagogice. Zde jde o různé formáty, od „třídních“ po „celoškolní“. Důležitým pilířem projektu D21 je dále rozšíření stávajícího projektu „Malé a velké příběhy moderních dějin“ spočívajícího na využití oral history ve školní praxi. Hlavní cíl spočívá zde ve vytvoření metodického manuálu, který přináší postřehy o využití rodinné paměti ve výuce. Cílem je vytváření podmínek pro komparaci rodinných pamětí a iniciování historického myšlení. Předpokládaným „vedleším efektem“ je, že žáci zkoumají historická témata ve svém okolí, své rodině, využívají rodinných pamětníků. Zvláště je nutno ocenit takový záměr, protože umožňuje setkání s odlišným náhledem některých pamětníků na konkrétní události – žáci tak mohou narazit i na názory, jež jsou v rozporu s předkládanými „oficiálními a korektními“ výklady dějin.

⁸⁹ Srov. k tomuto interpretačnímu schématu i kap. III. 3, bod 9).

Vědecká rada pokládá dosavadní výsledky a vývoj činnosti Skupiny pro vzdělání za převážně velmi kvalitní. Z osmi posouzených projektů se všechny doporučují k pokračování, v průměru byly projekty oponenty kvalifikovány vyloženě kladně. Skupina pro vzdělávání patří nesporně k těmto organizačním útvarům OZTR, které fungují zdárně, a to v daném případě s velmi slušnou výkonností ve velmi malém počtu pracovníků.

Přesto budiž přece jen ještě vyjádřena jedna kritičtější poznámka. Při své práci by se Skupina měla vyvarovat interpretačního prezentismu, hledícího na minulost jenom očima dneška, a tedy možných nových ideologizací. Částečně inspirující zde mohou být dva dokumenty publikované v příloze B (Výzva z Blois, kterou podepsalo několik stovek předních evropských historiků) a C (Doporučení česko-německé komise pro školní dějepis).

5. Projekt „Paměť národa“

Působnosti Skupiny pro vzdělávání se svou povahou a odlišnou cílovou skupinou dosti výrazně vymykají dva další projekty, přestože byly podle schváleného Plánu činnosti na rok 2013 taktéž řazeny mezi vzdělávací projekty. O prvním z nich se píše na jiném místě této zprávy.⁹⁰ Druhým je projekt s názvem „Paměť národa“, jenž je již několik let úspěšně řešen ve spolupráci s občanským sdružením Post Bellum a Českým rozhlasem. Projekt má různé formy výstupů: vedle webového portálu jde o výstavy, knižní publikace a od letošního roku také o zvlášť inovativní mobilní aplikaci. Vědecká rada se domnívá, že „Paměť národa“ patří mezi nejúspěšnější projekty Ústavu vůbec, což dokládá jeho široká společenská rezonance v takřka všech vrstvách české společnosti, dále ale i jeho rozsáhlé mezinárodní propojení s podobnými iniciativami, zejména v ostatních post-komunistických zemích. Ústav by se zajisté měl i nadále aktivně podílet na projektu „Paměť národa“ a dává se ke zvážení, zda by perspektivně nebylo žádoucí pracovní úvazky za tento projekt spíše zvýšit.

⁹⁰ Viz kap. IV. 4, bod 9).

VI. Organizační opatření k optimalizaci projektové agendy

Evaluace ukázala, že v řízení projektové agendy se v současné době vyskytují, i po více než pěti letech existence Ústavu, ještě značné rezervy. Celkem lze konstatovat podceňování významu systematizace procesů, tj. jejich metodologického sjednocování. V této kapitole mají být zmiňovány jen některé vybrané návrhy, jejich realizace by podle názoru Vědecké rady vedla k optimalizaci nejen projektové agendy a ke vzniku žádoucích synergií.

1. Recenzování a oponentury

Praxe interního či externího (tj. mimoústavními odborníky) recenzování (oponování) dílčích výstupů projektů (např. biogramů) se ještě nezdá být zcela sjednocená. V některých týmech (například z oddělení dokumentace) se praktikuje – většinou ovšem teprve od poměrně nedávné doby – vzájemné recenzování mezi interními a externími řešiteli projektů, které vychází ze zvlášť k tomu vydaných směrnic. Takový postup lze pokládat za ideální. Jinde však nedošlo i během více než dvou let k žádné takové zpětné vazbě, což vedlo ke vzniku dílčích rukopisů, které jsou po formální a částečně i obsahové stránce značně odlišné. Zpětná harmonizace může být časově náročnější, než kdyby se dílčí výsledky recenzovaly průběžně.

Dále je zde otázka recenzování u ústavních časopisů. Zde nebyly shledány nedostatky a Vědecká rada je srozuměna s již zavedenou praxí, že podle mezinárodních standardů (tj. externě a na základě dvou posudků) jsou recenzovány pouze studie určené do periodika „Securitas Imperii“, zatímco se příspěvky do spíše popularizačního časopisu „Paměť a dějiny“ přenechávají pouze internímu recenzování.⁹¹ Vědecká rada je rovněž srozuměna s praxí, i v tomto případě kodifikovanou v písemných předpisech Ústavu,⁹² že pro jeho samostatné publikace, které se nevydávají v koedici s jinými subjekty, platí požadavek dvou externích odborných posudků. Dbát by se však důsledně mělo na to, aby tyto posudky byly vyžádány od takových odborníků, kteří nebyli sami zapojeni do vzniku posuzovaného díla, a aby jejich posudky neměly jen formální ráz. Svůj význam má v této oblasti i kompletní archivování došlých posudků (nejen ke knižním rukopisům) pro pozdější potřebu, např. na základě systému GINIS[®].

Velmi pozitivně lze hodnotit patrně až nedávno zavedenou praxi, aby návrhy na nové projekty povinně procházely oponentním řízením, přičemž předložené písemné koncepty jsou posuzovány zpravidla jedním členem Vědecké rady a jedním externím odborníkem. Od příštího roku je však pro rozhodování o nových projektech nutný větší časový prostor.

2. Vytvoření databáze zdrojů

V Ústavu vzniklo od doby jeho založení již velké množství materiálu, resp. takový materiál byl nashromážděn z různých externích zdrojů. Jedná se o solitérní texty, nahrávané či přepsané rozhovory, filmové ukázky a podobně. Potřeba rychlého přístupu k těmto materiálům je poměrně naléhavá. Řešením je vytvoření centrální databáze (registru) těchto zdrojů, která po spuštění může sloužit při každodenní práci takřka všech ústavních odborných pracovníků. Systém tohoto druhu byl například již zaveden ve slovenském ÚPN. Základní koncept k realizaci takového řešení byl již v Ústavu vypracován.⁹³ Do návrhu Plánu činnosti na rok 2014 však tento finančně poměrně náročný projekt, který by si velmi pravděpodobně vyžádal externí podporu, nebyl zařazen, protože nebyl k dispozici garant. Realizace tohoto záměru by se neměla pouštět ze zřetele.

⁹¹ Srov. Statut redakční rady odborného časopisu Securitas Imperii (Pokyn ředitele Ústavu č. 14 z 29. června 2011) a Statut Redakční rady revue Paměť a dějiny – vydání (Pokyn ředitelky Ústavu č. 13 z 20. května 2013).

⁹² Srov. Směrnice ředitele Ústavu o vydávání publikací a zřízení Ediční rady Ústavu z 30. března 2011.

⁹³ Pracovní název předmětného projektu je „Brána do (totalitní) minulosti“.

3. Bibliografická evidence

Značně pozadu je stav bibliografického zázemí Ústavu. Knihovna Jána Langoše, která je součástí Ústavu, disponuje sice elektronickým knižním katalogem (k 2. listopadu 2013: 5140 evidovaných položek), vyhledávací funkce jsou však velmi omezené a celkem málo funkční (zejména při pokusu vyhledávat podle klíčových slov). Sofistikovaným on-line databázím, jakými disponuje např. Historický ústav Akademie věd,⁹⁴ nemůže tento systém konkurovat. Rozvoji služeb knihovny stojí v cestě nedostatečné personální obsazení tohoto úseku Ústavu.⁹⁵

S úrovní katalogizačních nástrojů (a pochopitelně i s fyzickou disponibilitou danými díly) však přímo souvisí skutečná míra využívání odborné literatury pracovníky Ústavu a dalších uživatelů z řad široké veřejnosti. Vědecká rada má za to, že na tomto úseku stojí Ústav ještě před značnými úkoly. Hlavně zde jde o zavedení promyšleného systému, jež pravděpodobně lze realizovat nejlépe v úzkém organizačním propojování s oblastí akvizic a uchovávání knih. Dává se tedy ke zvážení, zda by vedení Ústavu nemělo usilovat o zřízení vlastního bibliografického oddělení, které by bylo organizační součástí knihovny (podle vzoru např. BStU).

Vzhledem k právě uvedeným rezervám nemůže překvapit, že ústavní produkce bibliografických soupisů – ať publikovaných online či knižně – není příliš bohatá a vyznačuje se jistou vnitřní nekoherentností. Dílčí bibliografie lze najít na prezentacích některých projektů, snaha o sjednocování těchto pomůcek však není patrná. Velmi zdařilým a slibným počinem je obsáhlý komentovaný bibliografický soupis k tématu III. odboje, který publikovala příslušná skupina OZTR na ústavním webu (na základě logicky strukturovaného obsahu lze se přímo dostat k požadovaným položkám).⁹⁶ Lze však mít za to, že vyplývá přímo ze zákonného pověření a samotného názvu Ústavu, aby v dohledné době bylo soustředěno více úsilí na vznik dalších dílčích bibliografických soupisů, které je třeba postupně aktualizovat.⁹⁷

V neposlední řadě má solidní bibliografické zázemí svou relevanci i pro stanovení ústavních tematických priorit a konkrétně pak pro každoroční rozhodování o tom, jaké nové projekty mají být zahájeny. Rozhodovat o tom by se totiž mělo podle dosavadní míry zpracování daných témat, a to při zohledňování i stavu výzkumu v zahraničí. Kromě ÚSTR není v České republice jiná instituce, která by mohla zaručit systematickou evidenci domácích i zahraniční literatury relevantní pro studium totalitárních režimů.

4. Projektové řízení

Již bylo konstatováno, že Ústav nelze vzhledem k rozmanité škále jeho úkolů srovnávat s klasickými akademickými institucemi. Jeho pracovníci zapojení jako garanti či spoluřešitelé do projektů plní v různé intenzitě i jiné úkoly, mj. i takové, které spadají do úřední (správní) působnosti Ústavu.

Přesto ústavní vedení zamýšlí (pokud možno již od začátku příštího roku) zavést tzv. projektové řízení, tj. takovou formu nakládání s projekty, která je od doby jejich koncipování až do okamžiku ukončení považuje za svébytné entity, a to jednak z hlediska účetnického, jednak i z hlediska obecného managementu. Vědecká rada podporuje tento záměr, jehož splnění zavede v Ústavu

⁹⁴ Viz <http://biblio.hiu.cas.cz/>. Bibliografický portál HÚ AV ČR vděčí za svou vysokou úroveň tomu, že ústav má vlastní bibliografické oddělení se čtyřmi pracovníky.

⁹⁵ Ze tří původně v systemizaci předpokládaných tabulkových míst v Knihovně Jána Langoše je z úsporných důvodů v současnosti obsazeno pouze jedno místo, a to jen ze tří čtvrtin. Za těchto podmínek je bohužel možné udržovat jen běžný provoz, katalogizaci novinek, přístup k databázím a meziknihovni výpůjční službu.

⁹⁶ Viz <http://www.ustrcr.cz/cs/komentovana-bibliografie-k-dejinam-3odboje>.

⁹⁷ Inspirující zde může být způsob, jaké online bibliografické pomůcky jsou přístupné na webu německého BStU. Viz http://www.bstu.bund.de/DE/Wissen/Publikationen/Reihen/Bibliografie-Stasi/bibliografie-stasi_node.html.

praxi, která je již delší dobu běžná např. u ústavů Akademie věd. Očekává však zároveň, že realizace systému projektového řízení nebude zcela ve všech ohledech možná podle těchto vzorů, a to z důvodu výše rekapitulovaných specifík Ústavu. Zásadním problémem, se kterým se potýkali i oponenti během evaluace, je, že z podkladů k jednotlivým projektům většinou není možné ani přibližně vyčíslit jejich celkovou, potažmo dosavadní finanční náročnost. Jinými slovy, podklady nejsou většinou vybaveny rozpočtem, resp. rozpočtem jen dílčím, který však nezohledňuje položku určitě vždy nejvýznamnější – mzdové prostředky pro zapojené interní zaměstnance. Je otázkou, zda tato okolnost v minulosti někdy nevedla k nedostatečnému srovnání faktorů „náklady“ a faktorů „výsledky“.

5. Nutnost čerpání mimorozpočtových zdrojů

Výhody zavedení určité formy projektového řízení přímo souvisí s další, velmi naléhavou potřebou. Je možné stanovit cíl, aby projektová agenda Ústavu byla již od příštího roku postupně více pokryta finančními prostředky získanými od zdrojů mimo státní rozpočet. Dosud se příliš spoléhalo na dotaci přímo na základě kapitoly č. 355 státního rozpočtu, jejíž každoroční výše Ústav fakticky privilegovala před jinými veřejnými a soukromými pracovišti České republiky s parciálně podobnými úkoly. Závažnou překážkou pro čerpání externích zdrojů byla dosud skutečnost, že Ústav (ani ABS) není zapsán do registru vědecko-výzkumných institucí ČR, takže na některé grantové prostředky nedosáhne. Nejde o to, aby Ústav získal statut veřejné výzkumné instituce (v.v.i.), ale aby byl zapsán na seznam institucí, které jsou oprávněny pobírat institucionální podporu pro vědu a výzkum (jako např. Národní knihovna, Národní archiv, Národní galerie a další), přestože Ústav má spolu s Archivem svou vlastní kapitolu ve státním rozpočtu.

Lze jen uvítat, že příslušná přihláška byla vedením Ústavu letos již podána. Její přijetí zajisté usnadní čerpání mimorozpočtových zdrojů (např. v rámci činnosti Grantové agentury ČR). Nezanedbatelnou výhodou takové praxe bude – vedle posílení rozpočtových zdrojů – poněkud větší autonomie ústavních zaměstnanců při určování témat jejich odborné práce. Ta by se samozřejmě nadále měla pohybovat v rámci platného programového zadání, uloženého Ústavu zákonem, nicméně určitá volnost výběru tématu může přispívat ke zvýšení pracovního elánu a úrovně výsledků. Poměrně zajímavé možnosti pro získání grantů se nabízejí v rámci mezinárodní spolupráce i v ucházení se o prostředky zahraničních nadací a národních výzkumných organizací. Zda by byl Ústav se svým stávajícím právním statutem oprávněn zavést vlastní interní, nebo dokonce navenek orientovanou (tj. pro celou veřejnost otevřenou) grantovou agenturu, nemůže Vědecká rada sama posoudit.

Ve střednědobém horizontu by mělo být cílem, aby nejméně 20 % z celkové projektové agendy bylo financováno z těchto externích zdrojů. Postupovat by se mělo systematicky, což vyžaduje např. vytvoření databáze možných donátorů a účast na školeních v oblasti grantové praxe. Základním požadavkem je, aby zaměstnanci OZTR byli přehledně a pokud možno v úplnosti informováni o existujících možnostech a podmínkách pro podávání projektových návrhů (kdo je může podávat, kdy budou vypisovány termíny, jak má formálně návrh projektu vypadat atd.). Nevyhnutelným, ba kardinálně důležitým předpokladem při snaze o čerpání externích zdrojů je seznámení s již výše zmíněným přehledem o rozpočtu jednotlivých projektů.

6. Systém evidování a monitorování projektů

V souvislosti s nedostatečnou vnitřní koherencí poskytnutých podkladových materiálů k projektům bylo již konstatováno, že je nezbytné co nejdříve zavést jednotný systém pro evidování a průběžné monitorování projektů. Je stěžejí představitelné, že avizovanou „velkou“ evaluaci by bylo možné bez splnění tohoto předpokladu uskutečnit.⁹⁸ Realizace projektového řízení by měla být kombinována s prací s takovým systémem. Na evaluační poradě dne 19. srpna

⁹⁸ Viz kap. II. 7.

2013 byla dosažena dohoda všech přítomných, že by se na přípravě konceptu pro takový systém mělo neprodleně začít pracovat.⁹⁹ Bylo by žádoucí, kdyby tento systém bazíroval zásadně na řešení IT, což jej činí způsobiljším pro průběžné aktualizace. Projekty by měly být popisovány podle jednotného standardu, tj. s povinnými rubrikami a přidáním časového harmonogramu. Jasně by se měly formulovat cíle (výstupy) a také doposud převážně absentující kontrolní body, které mají sloužit k průběžné kontrole, zda projekt probíhá uspokojivě. Jde především o úkol pro ústavní vedení, do jehož řešení je Vědecká rada ochotna se zapojit.

7. Systém hodnocení zaměstnanců

Podobně se postrádá v ústavní praxi funkční systém, který by zajišťoval hodnocení zaměstnanců a zaevidoval jejich kvalifikace podle standardizovaných parametrů. Celkem již velmi konkrétní návrhy byly k tomuto účelu vypracovány předchozí Vědeckou radou, ve spolupráci s některými ústavními zaměstnanci. K zavedení těchto nástrojů do praxe (mj. se počítalo s každoročními plány práce pro každého zaměstnance) ve všech útvarech OZTR však již nedošlo. Na zmíněné přípravy lze navázat. I zde platí, že jde o prioritní úkol pro vedení Ústavu, na jehož koncepční přípravě se Vědecká rada může podílet.

⁹⁹ Zápis z evaluační porady 19. srpna 2013, s. 3 (interní materiál).

VII. Kvalifikace zaměstnanců

Jeden z úseků, kde se Ústav nejzřetelněji vymyká zvyklostem mezi akademickými ústavami, ať již v Česku nebo v zahraničí, je dosažená akademická kvalifikace zaměstnanců. Tento jev provází Ústav od jeho samého počátku, situace se liší dosti výrazně i ve srovnání s jeho partnerskými institucemi podobného zaměření za hranicemi. Vědecká rada si je významu zvýšení akademické kvalifikace zaměstnanců dobře vědoma a obrátila na tuto oblast svou pozornost i v rámci evaluace. Předdeslat by však chtěla, že si je rovněž vědoma, že v Ústavu působí celá řada odborně zdatných, výborně kvalifikovaných a velmi nadaných i motivovaných kolegů, jejichž působení je pro tuto instituci velmi hmatatelnou devízou. Vyjasnit se zde sluší rovněž, že provedená evaluace vůbec nezahrnovala hodnocení jednotlivých pracovníků, pouze projektů a vedle toho vybraných úseků a aspektů činnosti. I při zkoumání kvalifikace zaměstnanců nešlo o zkoumání profilu jednotlivých pracovníků, ale pouze celkové situace.

1. Inventura současného stavu

Východiskem má být maximálně objektivní inventura současného stavu. Berou-li se jako základ všichni zaměstnanci Ústavu (bez ABS), tak k 31. prosinci 2012 mělo 57,9 % z nich vysokoškolské vzdělání (včetně bakalářského) – o něco vyšší procento než v předchozím roce.¹⁰⁰ Pro srovnání: U polského IPN mohlo ke stejnému datu vykazat vysokoškolské vzdělání z 2236 zaměstnanců ne méně než 1918, což odpovídá 85,8 %.¹⁰¹

Vědecká rada má však posuzovat pouze odbornou práci historického zaměření Ústavu (nikoliv tedy např. ekonomickou a správní oblast). Relevantnější jsou proto takové údaje, které zohledňují pouze zaměstnance zapojené do činnosti, která je přímo zaměřena na výzkum, dokumentaci, vzdělávací, ediční a výstavní aktivity. Za tím účelem si Vědecká rada u vedení ústavu v létě 2013 vyžádala přehledy o kvalifikacích všech těchto zaměstnanců Ústavu. Celkem byly poskytnuty údaje podle stavu k 13. srpnu 2013 k 54 zaměstnancům OZTR a Odboru edičního (OE).¹⁰² Tyto zaměstnance budeme jen pro účely následujících kalkulací nazývat „výzkumnými“. Na základě poskytnutých individuálních dat, jejichž spolehlivost neměla možnost ověřovat, provedla Vědecká rada několik statistických propočtů, které by měly ozřejmit aktuální stav – jednak ohledně nejvyššího dosaženého akademického vzdělání zaměstnanců, jednak ohledně jejich znalosti cizích jazyků. Výsledky toho šetření jsou publikovány *in extenso* v příloze C této zprávy. Zde se uvádí pouze několik vybraných poznatků:

1) 77,7 % všech „výzkumných“ zaměstnanců Ústavu nemá v současnosti mezinárodně uznávané postgraduální vzdělání. Postgraduální vzdělání má toho času 22,3 % „výzkumných“ zaměstnanců, tedy méně než čtvrtina. Z toho jde kromě jedné výjimky (1 zaměstnanec s docentským titulem) výlučně o držitele akademického titulu Ph.D. V Ústavu není zaměstnanec s profesorským titulem.

Pro srovnání: U polského IPN mělo k 31. prosinci 2012 56,7 % zaměstnanců Biuro Edukacji Publicznej (BEP, přibližný ekvivalent OZTR ÚSTR) dokončené postgraduální vzdělání,¹⁰³ což je zhruba 2,5krát vyšší podíl než u českého ÚSTR. V případě slovenského ÚPN je pouze k dispozici údaj, že k 31. prosinci 2011 mělo 18 % všech zaměstnanců akademickou hodnost Ph.D.¹⁰⁴ Lze

¹⁰⁰ Výroční zpráva ÚSTR 2012, s. 11.

¹⁰¹ Výroční zpráva IPN 2012, s. 186. Příslušné údaje za BStU se nepodařilo dohledat.

¹⁰² Nezohledněni byli zaměstnanci Skupiny pro přípravu odborných stanovisek, podkladů a informací OZTR. Dále údaje nezahrnují ředitelku a I. náměstkyni ředitelky ani zaměstnance ABS.

¹⁰³ Výroční zpráva IPN 2012, s. 186.

¹⁰⁴ Výroční zpráva ÚPN 2011, s. 8.

očekávat, že toto procento by bylo poněkud vyšší než v případě ÚSTR, kdyby byli zohledňováni pouze zaměstnanci přímo zapojení do odborné, publikační a propagační činnosti.

2) Mezi „výzkumnými“ zaměstnanci ÚSTR současně jednoznačně početně převládá skupina s nejvyšším dosažením akademickým titulem magisterským (44,4 %). K nim lze řadit skupinu držitelů hodnosti PhDr. (11,1 %), tedy absolventy magisterského studia, kteří absolvovali rigorózum (tzv. malý doktorát).

3) Provedený průzkum přinesl však i některá povzbuzující zjištění, která dokládají, že kvalifikační profil zaměstnanců Ústavu se kontinuálně zlepšuje, a to v rámci procesu, který začal v posledních letech. Jistě pozitivní je, že toho času absolvují téměř $\frac{2}{5}$ zaměstnanců OZTR (15 zaměstnanců), jejichž data byla v analýze vyhodnocena, postgraduální studium s cílem dosažení titulu Ph.D. Lze tedy důvodně očekávat, že v příštích letech – za podmínky nepříliš velké fluktuace zaměstnanců – dojde postupně k dosti výraznému navýšení kvalifikačního profilu zaměstnanců OZTR. Do roku 2018 by podle této projekce mělo disponovat postgraduálním vzděláním více než 70 % zaměstnanců OZTR.

Pro srovnání:

V roce 1990 založený Ústav pro soudobé dějiny AV ČR (tedy osmnáct let před ÚSTR), vykazuje v současné době mezi svými výzkumnými pracovníky 68,8 % těch, kteří disponují dokončeným postgraduálním vzděláním.¹⁰⁵ I v jeho případě lze v minulosti i současnosti pozorovat stále vzestupnou tendenci, pokud jde o kvalifikační profil zaměstnanců. Ještě lepší je situace v oddělení 20. století Historického ústavu AV ČR, kde postgraduální vzdělání mají všichni jeho zaměstnanci kromě jedné čerstvě přijaté zaměstnankyně, která bude obhajovat svou doktorskou práci příští rok.¹⁰⁶

* * *

Vědecká rada se zajímala i o jazykovou vybavenost „výzkumných“ pracovníků Ústavu, a to samozřejmě v souvislosti s již mnohokrát zdůrazňovaným významem tohoto faktoru pro zapojení ústavní činnosti do mezinárodní odborné komunity a dosažení vyšších vědeckých standardů. Sestavené propočty Vědecké rady (viz příloha C) se zakládají na sebeindikaci dotyčných zaměstnanců, tzn. skutečné aktivní a pasivní jazykové znalosti nebyly Vědeckou radou v rámci evaluace nijak prozkoušeny. I k tomu budiž uvedeno několik vybraných zjištění:

4) Cizí jazyky ovládané aktivně: Rovně dvě třetiny zaměstnanců podle vlastní indikace ovládají anglický jazyk aktivně. Necelá třetina ovládá němčinu aktivně. Téměř čtvrtina umí aktivně rusky.

5) Cizí jazyky ovládané pouze pasivně: Podle vlastní indikace dotyčných ovládá 94,5 % zaměstnanců angličtinu aspoň pasivně. 72,2 % zaměstnanců uvádí, že má alespoň pasivní znalosti němčiny. 57,4 %, tedy více než polovina zaměstnanců, umí minimálně pasivně rusky. Pokud jde o skutečnou míru ovládnutí cizích jazyků, lze očekávat velké rozdíly. Otázkou mj. je, zda všichni, kteří pro sebe indikují pasivní znalosti určitého jazyka, daný jazyk ovládají do takové míry, jakou

¹⁰⁵ Výroční zpráva ÚSD o činnosti a hospodaření za rok 2012 (nestr.) v oddílu 9. uvádí pouze, že 47 z 57 zaměstnanců ústavu (tj. 82,5 %) disponuje vysokoškolským vzděláním, bližší specifikaci podle nejvyšších dosažených akademických hodnot zpráva neobsahuje. Na základě údajů zveřejněných k 2. listopadu 2013 na webových stránkách ÚSD lze dospět k následující statistice o nejvyšším dosaženém akademickém vzdělání: z 48 výzkumných pracovníků: 1 Bc., 9 Mgr., 4 PhDr., 29 Ph.D. (nebo CSc.), 2 Doc., 2 Prof. a 1 nezjištěný. Celkem má tedy ÚSD v současnosti mezi svými výzkumnými pracovníky 33 s dokončeným postgraduálním studiem, což se rovná 68,8 %.

¹⁰⁶ Data čerpaná z webové stránky HÚ AV ČR: <http://www.hiu.cas.cz/cs/organizacni-struktura/oddeleni-dejin-20-stoleti.ep/>.

vyžaduje plynulá četba cizojazyčného odborného textu, a zda cizojazyčnou odbornou literaturu skutečně pravidelně čtou. Jedině praxe by mohla ukázat, jak se to s jazykovými znalostmi mezi zaměstnanci skutečně má.

6) Návštěvnost jazykových kurzů: Průzkum přinesl zjištění, že při posílení aktivních znalostí důležitých mezinárodních badatelských jazyků angličtiny a němčiny panují značné rezervy. Relativně uspokojivé je, že přesná třetina zaměstnanců je aktuálně přihlášená do jazykového kurzu angličtiny. Potěšitelné oblíbě se těší i ruština. Naprosto zanedbávaná je však – v souladu s celkovou jazykovou politikou ve vzdělávacím systému ČR od devadesátých let 20. století – němčina. Do kurzu němčiny se přihlásil pouze jeden jediný zaměstnanec, což mělo za důsledek, že příslušný kurz se ani nekonal.

2. Opatření pro zvýšení kvalifikace

Na situaci kolem kvalifikace zaměstnanců se, i zde od začátku existence Ústavu, velmi významně podepsala již v jiných kontextech zmíněná personální diskontinuita. Vyjádřila se – v ústavní historii již jakoby tradičně – tím, že po vystřídání ředitele Ústavu následovaly personální výměny, jež zájmy kontinuálního a organického vývoje týmu ústavních pracovníků příliš nezohledňovaly. Bereme-li v úvahu, že Ústav měl během pěti let pět různých ředitelů, a jeho pro odbornou činnost směrodatný úsek OZTR ještě více různých ředitelů, spolu s ještě větším počtem lidí, kteří obsadili v tomto krátkém čase funkci I. náměstka ředitele, zodpovědného za výzkum a ediční činnost, tak je těžké si představit, že za takových téměř kontinuálních turbulencí by bylo možné implementovat něco, co by si zasloužilo název cílená personální politika.

Vědecká rada se zde omezuje na stručné navrzení některých konkrétních opatření, která by mohla přispět ke kontinuální optimalizaci kvalifikačního profilu ústavních zaměstnanců, ať jde o stávající nebo nově přijaté zaměstnance.¹⁰⁷

1) Naprosto stěžejní je mít zvýšení kvalifikačního profilu vůbec na zřeteli a tento cíl systematicky sledovat. Vědecká rada nezjistila, že by o tom vedení Ústavu mělo k dispozici nějakou konzistentně formulovanou představu, jejíž význam v praxi by byl utvrzován tím, že by byla kodifikována ve formě písemného programového dokumentu. Nebyla zjištěna ani existence kariérního řádu, tedy normálie, která by zaměstnancům jasně ukázala, jaké jsou jejich povinnosti, ale také možnosti, zkrátka co se od nich očekává a s jakým zvýšením svého statusu mohou počítat, jaké minimální akademické vzdělání musí mít, aspirují-li na určité vedoucí funkce. Přitom vydávání kariérních řádů je součástí směrnic pro země EU v rámci Evropské charty pro výzkumné pracovníky.¹⁰⁸ Kariérní řád pro své vysokoškolsky vzdělané pracovníky má proto například Akademie věd ČR.¹⁰⁹

2) Pokud jde o stávající zaměstnance Ústavu, má být cíleně kladen důraz na to, aby ti z nich, kteří ještě nedisponují postgraduálním vzděláním, takové studium absolvovali a ve střednědobém horizontu (do příštích pěti let) je úspěšně dokončili. Jak vyplývá z provedeného průzkumu, do velké míry tento proces již probíhá. Vědecké radě je známo, že z pracovních-právních důvodů pravděpodobně nelze absolvování třetího stupně vzdělání stávajícím zaměstnancům závazně

¹⁰⁷ Bude-li následně řeč o zaměstnancích, máme na zřeteli jen ty, kteří jsou přímo zapojeni do výzkumné, dokumentační a vzdělávací činnosti Ústavu, včetně ředitele a I. náměstka ředitele Ústavu. – Další možná opatření z oblasti personální politiky (např. určitý důraz na výkon při stanovení finančních odměn, tj. připouštění větší platové variability; zabránění fluktuace) nejsou předmětem následujících úvah.

¹⁰⁸ Evropská charta pro výzkumné pracovníky. Kodex chování pro přijímání výzkumných pracovníků (2005/251/ES), online k dispozici zde:

http://ec.europa.eu/euraxess/pdf/brochure_rights/kina21620b1c_cs.pdf.

¹⁰⁹ K dispozici online zde:

http://www.cas.cz/o_avcr/zakladni_informace/dokumenty/karierni_rad_vs_pracovniku_avcr.html.

ukládat, přesto lze toto očekávání formulovat a ve smyslu záměru sledovat.¹¹⁰ Podobně lze zaměstnancům cíleně připomínat význam znalosti cizích jazyků a kontinuální péče o ni v praxi, stejně jako i pravidelných pobytů v zahraničí a jakoby přirozeného kontaktu s mezinárodním prostředím.¹¹¹ Zda a případně do jaké míry lze zavést systém pravidelných atestací zaměstnanců (např. každé tři roky), jak to bývá zvykem na ústavech Akademie věd, nemůže Vědecká rada bez předchozího pracovního rozboru posoudit. Atestace si však lze určitě představit ve formě pravidelně se konajících rozhovorů se zaměstnanci, které mají sloužit k bilancování, resp. nastínění jejich vykonané, resp. plánované práce (tzv. assessments talks).

3) Pokud jde o přijetí nových zaměstnanců, zde jsou možnosti pozitivně ovlivnit výběr kvalifikačních profilů větší. V každém případě nového obsazení pracovního místa by se mělo konat řádné výběrové řízení, jehož podmínky a průběh budou maximálně transparentní a neovlivňovány předem danými osobními známostmi. Výběrové řízení má vycházet z profilu jasně formulovaných minimálních požadavků kladených na uchazeče. Vědecká rada doporučuje, aby pro odborné zaměstnance zpravidla platily následující minimální požadavky:

- Ph.D. nebo probíhající postgraduální studium
- vědecká praxe: prokazatelné zkušenosti při publikování vlastních odborných textů a ústní prezentování vlastní vědecké práce v České republice i v zahraničí
- znalost cizích jazyků: minimálně ovládnání dvou jazyků na dobré úrovni aktivně (z toho povinně angličtina), němčina minimálně na dobré úrovni pasivně, ruština výhodou
- zkušenosti s delšími (minimálně jednoměsíčními) stážemi či pobyty v zahraničí anebo ochota do dvou let strávit minimálně měsíc kontinuálně v zahraničí, v souvislosti s vlastní odbornou činností.

Jde-li o požadavky, jež případně přijatý nový zaměstnanec teprve má splnit do určité doby, měly by být přímo integrovány do (zatím jen na dobu určitou uzavřené) pracovní smlouvy, je-li to slučitelné se současným pracovním právem České republiky. Vypsaná výběrová řízení mají být aktivně oznamována relevantním institucím, zejména příbuzným akademickým pracovištím a vybraným univerzitním ústavům po celé ČR.

Postupuje-li se podle výše (sub 1. až 3.) shrnutých doporučení, tak lze nejen očekávat, že do pěti let (do roku 2018) nejméně 70 % zaměstnanců Ústavu bude disponovat ukončeným postgraduálním vzděláním, ale za reálnou lze považovat i perspektivu, že dojde k významnému posunu i v kompetenci ústavních pracovníků pohybovat se v mezinárodním prostředí, reflektovat odsud vycházející impulzy a zapojit se více do mezinárodní spolupráce.

¹¹⁰ Činí tak např. slovenský ÚPN: „Od pracovníkov zaoberajúcich sa vedeckým výskumom sa vyžaduje, aby v primeranej lehote (5-ročné externé doktorandské studium) úspešne absolvovali tretí stupeň vysokoškolského štúdia.“ Výročná zpráva ÚPN 2011, s. 8.

¹¹¹ Výše v kap. VI. 7 navržené zavedení jednotného systému pro hodnocení zaměstnanců a průběžné evidování jejich kvalifikačního profilu je nezbytným předpokladem pro cílené zvyšování osobních kvalifikací. Jak Vědecká rada během evaluace zjistila, nemá vedení Ústavu současně například ucelený přehled o tom, kolik a jaké absolvovali zaměstnanci před a po nástupu v Ústavu zahraniční pobyty.

VIII. Digitalizace a zpřístupnění pramenů

1. Východiska

Do evaluace byla zahrnuta také oblast digitalizace a zpřístupnění archivních pramenů uložených v ABS. Převedení dokumentů bez zbytečného odkladu do elektronické podoby a jejich zpřístupňování patří k úkolům Ústavu a Archivu uloženým jim zákonem (§ 4 c) a d) v případě Ústavu, § 13 a) zákona č. 181/2007 Sb. v případě ABS).¹¹² Důvodem, proč se Vědecká rada také zabývala touto materií, je, že konkrétní způsob, jak se digitalizované archiválie ABS zpřístupňují, má a bude mít přímý dopad na intenzitu a kvalitu historického výzkumu. Následující řádky se nebudou podrobně zabývat úsekem digitalizace, tj. náročným procesem vyhotovení digitálních reprodukcí fyzických archiválií, ale soustřeďují se na několik zjištění a doporučení, pokud jde o podmínky zpřístupňování digitalizovaných dokumentů.

Předně se má konstatovat, že legislativa České republiky je s ohledem na možnosti zpřístupňování archiválií (včetně jejich digitálních kopií), které vznikly před 1. lednem 1990 mj. z činnosti bezpečnostních složek, jakož například i mimořádných lidových soudů, Národního soudu a společenských organizací a politických stran sdružených v Národní frontě, dále i z činnosti orgánů německé okupační správy, v celosvětovém srovnání poměrně liberální. Podle některých ustanovení obsažených v § 37 archivního zákona č. 499/2004 Sb. v platném znění se na tyto archiválie nejen nevztahuje jinak běžná třicetiletá ochranná lhůta pro zpřístupnění, ale také se nevyžaduje pro nahlížení do nich souhlas původce či žijících fyzických osob, na které se dané archiválie vztahují. Východiska pro práci s prameny, pokud jde o objasnění historických období a témat, kterým se má Ústav věnovat, jsou tedy v mezinárodním srovnání velmi výhodná a například renomovaný historik z Německa, kde podobně liberální praxe ve zpřístupňování pramenů Státní bezpečnosti neexistuje, mluvil v této souvislosti s uznáním o „ráji pro badatele“.¹¹³

Zákonné pověření, aby došlo co nejdříve k zpřístupňování analogových archiválií ABS v jejich digitalizované reprodukci, lze hodnotit jako úkol, který je nejen z čistě badatelského, ale také ze společenského hlediska nesmírně důležitý. Zároveň je však třeba uznat, že zkušenosti s realizací takového ambiciózního záměru zatím ani v České republice, ani celosvětově příliš nejsou. Žádná jiná archivní instituce v České republice nepřevedla zatím takové množství analogových archiválií do digitální podoby. Digitalizace provedená v posledních letech v jiných archivech, kde se rovněž reprodukovalo větší množství archiválií (zejména v Národním archivu, ve Státním oblastním archivu v Plzni a některých jemu podřízených okresních archivech, ve Státním oblastním archivu v Třeboni), se převážně netýkala úředních písemností z období 1938 až 1989, ale archiválií jiného druhu. Ústav tedy čelí spolu s Archivem velké výzvě a není přehnané hovořit o úloze pionýrské, jejíž úspěšné zvládnutí může mít inspirující účinek na řadu podobných domácích i zahraničních institucí, které by mohly ze získané expertizy Ústavu/ABS čerpat.¹¹⁴

Ani dosavadní česká legislativa není však zatím ve všech ohledech, které se vztahují na zpřístupňování digitalizovaných reprodukcí archiválií, na zvládnutí tohoto úkolu připravena. To samé lze říci i o vydaných metodologických normách s celostátní nebo mezinárodní platností. Tak například neřeší počátkem letošního roku Ministerstvem vnitra vydaná „Základní pravidla pro

¹¹² Zde nebudeme řešit spornou právní otázku, zda zákonodárce měl v plánu procesem digitalizace a zpřístupnění archiválií z ABS pověřit Ústav, nebo zda by své vlastní archiválie podle zákona měl digitalizovat a zpřístupňovat Archiv. Omezujeme se na konstatování, že dikce zákona č. 181/2007 Sb. se nezdá být jednoznačná (mj. nejasné použití pojmu „archiválie“ a „dokument“).

¹¹³ KUGLER, Pavel: Materiály bezpečnostních složek evropským dědictvím. In: Sborník Archivu bezpečnostních složek, č. 10/2012, s. 367–368, zde 368. Citován je německý historik Hubertus Knabe.

¹¹⁴ Lze pozorovat, že i v zahraničí směřuje trend k postupně liberálnějšímu zpřístupnění (digitalizovaných) archiválií.

zpracování archiválií“¹¹⁵ problematiku digitalizace archiválií, ačkoliv to bylo původně plánováno. Rada metodologických otázek tak zůstala otevřená.¹¹⁶ Značně nejistá je pak zejména i situace v souvislosti s deklarovaným záměrem všech dosavadních ředitelů Ústavů a ABS, aby v dohledné době mohlo docházet také k dálkovému zpřístupnění digitalizovaných reprodukcí. Míněn je zde režim, který už nevyžaduje fyzickou přítomnost badatele v badatelně, ale umožňuje mu, aby nezávisle na místě svého pobytu díky připojení na internet mohl studovat dokumenty. Legislativa s tímto scénářem zatím příliš nepočítala, otazníky existují například v oblasti ochrany osobních či citlivých osobních údajů.

Pro Ústav/ABS zmíněné mezery v zákonech i interních odborných předpisech sice znamenají jistou volnost, na druhé straně ale generuje popsána právní a metodologická nejistota, v kombinaci s některými nejasnostmi ohledně výkladu zákona č. 181/2007 Sb. týkajícími se dělby práce mezi Ústavem a ABS v oblasti digitalizace, poměrně nepříznivý stav. Lze předem očekávat, že zvládnutí tak náročného úkolu za těchto labilních podmínek nemůže být bez rozhodnutí, která se až později ukazují jako problematická. Určitě by nebylo spravedlivé systematickostí a chybovostí v oblasti digitalizace provedené Ústavem/ABS posuzovat přísnějšími měřítky než v případě ostatních archivních institucí, které navíc čelily sice také velkým, ale přece jen nesrovnatelně náročným výzvám.

2. Dosažené výsledky

Na základě dohody mezi Archivem a Ústavem došlo od roku 2008, tj. během pouze pěti a půl roku, k naskenování zhruba 30 milionů stran dokumentů v plnobarevném provedení.¹¹⁷ Jde především o všechny evidence a kartotéky a dále o svazkovou agendu rozvědky i kontrarozvědky. Digitalizované kopie jsou ukládány na tzv. úložišti, a to způsobem, aby jejich tamější umístění co nejvíce odpovídalo fyzickému uložení v Archivu. Již bylo výše konstatováno, že z čistě kvantitativního hlediska jde o pozoruhodný výsledek, který si zaslouží uznání.

Velmi podstatná část digitalizovaných archiválií se týká nejen badatelské, ale také a primárně lustrační agendy. Příslušné evidence převzal Ústav s Archivem v roce 2008 od většího počtu původců, přičemž evidenční systémy se nacházely v různých analogových i digitálních formátech. Pro potřeby lustrace bylo třeba některé obsáhlé kartotéky přepsat ručně (např. kartotéka zaměstnanců Ministerstva vnitra cca 250 000 karet, kartotéka personálních spisů cca 240 000 karet, kartotéka Studijního ústavu Ministerstva vnitra cca 1 300 000 karet). K dnešnímu dni obsahuje lustrační systém Ústavu kolem 50 různých evidencí s celkem asi 5 miliony záznamů.¹¹⁸

Nemalá část digitálních reprodukcí je již v současnosti zpřístupněna v rámci tzv. Elektronického archivu (EA), ovšem pouze v badatelnách ABS. Jen zlomek z toho je navíc již nyní přístupný i zcela veřejně na webových stránkách Ústavu v rámci tzv. Digitální studovny.¹¹⁹

¹¹⁵ Pravidla lze volně stáhnout ve formátu PDF zde:

<http://www.mvcr.cz/clanek/metodiky.aspx?q=Y2hudW09Mw%3D%3D>.

¹¹⁶ DVOŘÁK, Tomáš – KUNT, Miroslav – POKORNÝ, Radek – ŠULC, Ivo – WANNER, Michal: Jak vznikala nová základní pravidla pro zpracování archiválií. In: Archivní časopis, č. 2, roč. 63 (2013), s. 117–148, zde 121 a 123.

¹¹⁷ Viz <http://www.ustrcr.cz/cs/prehled-digitalizace-za-obdobi-2008-2011>.

¹¹⁸ K problematice evidenčních systémů viz RENDEK, Peter: Zpráva o činnosti v oblasti informačních technologií. In: Paměť a dějiny, č. 3/2012, s. 128–130, resp. <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1203/128-130.pdf>. Viz také výroční zprávy Ústavu.

¹¹⁹ Viz <http://www.ustrcr.cz/cs/digitalni-studovna>. V Digitální studovně se nachází soubory dokumentů až dosud zveřejňované na webových stránkách Ústavu. Některé jsou z provenience ukrajinského Výboru státní bezpečnosti (KGB USSR), vztahující se k okupaci Československé socialistické republiky v letech 1968–1989. Dále se zde nachází digitalizovaná vydání exilových časopisů Listy (roč. 1970–1989) a Českoslovač v zahraničí (roč. 1949–1968).

Navzdory tomuto vcelku dynamickému rozmachu digitalizační agendy byly vůči způsobu, jak byla digitalizace v posledních letech v Ústavu/ABS provedena, vzneseny některé částečně dost závažné námitky.¹²⁰ Bylo mj. upozorňováno na to, že během reprodukování došlo k poškození archiválií,¹²¹ že se generovalo – patrně v důsledku přílišné preference kvantity nad kvalitou – velké množství prázdných stran¹²² nebo že výsledné digitální reprodukce nebyly patřičně spojovány s metadaty.¹²³ Posledně jmenovaná námitka se týká způsobu, jak lze požadované informace v digitalizátech co nejsnadněji nalézt.

Přesto, že v Ústavu/ABS bylo v posledních letech vydáno několik směrnic a pokynů, jak má být během digitalizace a při předkládání digitalizátů postupováno, zřejmě nedošlo k průběžné aktualizaci a k částečně nutnému upřesnění vnitřních metodik. To vedlo k tomu, že se některé postupy sice praktikují, ale nemají svoji oporu v interních předpisech. Dále k projektu Elektronického archivu zřejmě nebyla sestavena podrobná písemná dokumentace.

Nejasnosti panovaly, v podstatě od samého počátku digitalizace, také ohledně oprávnění výzkumných pracovníků Ústavu k volnému přístupu na výše zmíněné úložiště, kde se digitalizáty průběžně ukládají. Není tajemstvím, že tento v podstatě neomezený přístup je dosud privilegiem vedoucích, zatímco „řadovým“ badatelům Ústavu je povolen přístup na úložiště jen někdy.

Zcela evidentní je pak nesplnění původně plánovaného harmonogramu, který počítal se spuštěním dálkového přístupu do EA ve spíše krátkodobé perspektivě. Nezávisle na imponujícím množství zhotovených digitalizátů se musí uznat, že s vývojem funkčního řešení se od roku 2010 příliš nepokročilo a že Ústav spolu s Archivem v současnosti nedisponují ani uceleným konceptem, jak má budoucí EA (včetně dálkového přístupu) vypadat.

Zde zmíněné rezervy digitalizační agendy lze do jisté míry vysvětlit dvěma dalšími, doposud nezmíněnými objektivními důvody. Zaprvé, Odbor informatiky a digitalizace (OID) Ústavu je personálně poddimenzován. Je proto přetížen množstvím úkolů, které jsou na něj kladeny. Zvláště nevýhodný je minimální počet vývojářů, které OID zaměstnává (2). Zvláště těžkou „ránu“ dostala však agenda digitalizace v důsledku schválení zákona č. 262/2011 Sb., o účastnících odboje a odporu proti komunismu. V minulých dvou letech se digitalizační práce soustřeďují na vyřizování této prioritní agendy. Systematická digitalizace celých archivních fondů byla tím na určitý čas utlumena a téměř zastavena. Nicméně, kulminačního bodu se zdá být již dosaženo, což opravňuje k vyslovení očekávání, že od příštího roku budou podmínky pro systematické pokračování v oblasti digitalizace a zpřístupňování již podstatně lepší.

3. Doporučení Vědecké rady

Vzhledem ke stěžejnímu významu digitalizace pro vědecký výzkum formuluje Vědecká rada následující doporučení:

¹²⁰ Celkem dosti kriticky vyznívá Závěrečná zpráva Odborné komise k posouzení problematiky ochrany archiválií, digitalizace a informačních systémů v Ústavu pro studium totalitních režimů a Archivu bezpečnostních složek (zkratka: KODI) z 28. července 2010. Již tato zpráva doporučovala provedení řady právních analýz a auditů.

¹²¹ Oprávněnost této kritiky není Vědecká rada s to posoudit. Z celodenního evaluačního workshopu dne 25. června 2013 nicméně vyplývalo, že k těmto nedostatkům docházelo spíše v rané fázi digitalizace a že v této oblasti docházelo v posledních letech k postupnému zlepšování.

¹²² Ani oprávněnost této kritiky nebyla Vědecká rada s to blíže ověřovat.

¹²³ Metadata jsou údaje popisující souvislosti, obsah a strukturu dokumentů a jejich správu v průběhu času. Na jejich vypracování existují některé mezinárodní standardy. Jejich důsledná implementace však naráží nejen v Ústavu/ABS na značné problémy. Srov. např. Zápis ze setkání konzultační skupiny ředitele k problematice digitalizace, 13. listopadu 2012, s. 2.

1) Předním, velmi závažným problémem jsou od roku 2008 na tomto úseku nevyjasněné kompetence mezi Ústavem a Archivem, které se nepodařilo uspokojivým způsobem vyřešit souborem interních dohod. Jádrem problému spočívá, nejen podle názoru Vědecké rady, v konstrukci poměrů mezi oběma institucemi dané zákonem. Zda současná právní úprava dovoluje, aby digitalizace a zpřístupnění archiválií ABS bylo nadále již jenom v gesci samotného Archivu,¹²⁴ nemůže Vědecká rada posoudit. Kdyby právní analýza, podepřená nejméně o pět nezávislých dobrozdání, nepřinesla jasný výsledek, jeví se jako jediné řešení úprava zákona. Brzké vyřešení kompetenční nejasnosti je základním předpokladem pro další zdárný rozvoj digitalizace nebo – chceme-li – pro maximálně kvalitní a úplné zpřístupnění archivů tajných služeb pro širokou veřejnost.

2) Zintenzivnit by se měla komunikace mezi pracovníky z oblasti výzkumu a pracovníky z oblasti vytváření evidencí a digitalizace. Při svém zkoumání Vědecká rada zjistila, že často první skupina neví, co je již k dispozici a jaké jsou možnosti, zatímco druhá skupina neměla jasno o tom, jaké jsou prioritní požadavky výzkumných pracovníků (např. ohledně vytvoření indexů, reprodukce konkrétních materiálů). Do této oblasti spadá i vytvoření rovných podmínek pro všechny výzkumné pracovníky, pokud jde o modalitu jejich přístupu na digitalizované archiválie.

3) Vysokou prioritu má vypracování písemného konceptu o budoucím rozvoji Elektronického archivu (EA) včetně rozpočtu (externí podpora bude pravděpodobně nezbytná), personálních stavů a časového harmonogramu. Předpokladem je předchozí důkladná kodifikace všech dosavadních postupů, jejich případné upřesnění a dokumentace stávajících systémů (jisté mezery byly zjištěny např. na úseku logování a zálohování). Zda je dalším předpokladem také zvýšení počtu určitých typů zaměstnanců (např. vývojářů) a nákup nové techniky (pro testovací účely), nemůže Vědecká rada posoudit.

4) Je velmi důležité, aby koncept plnohodnotného EA (tj. systému, který umožňuje dálkový přístup mimo badatelný) byl vypracován za průběžného konzultování expertů mimo Ústav/ABS. Podnětná zde může být i výměna zkušeností se zahraničními partnery, např. s polským IPN, kde digitalizační agenda v posledních letech zažila ohromný technický rozmach (navzdory méně příznivé legislativní úpravě), a to i v oblasti elektronického zpřístupňování rešeršních pomůcek.¹²⁵ Zcela nezbytná po dokončení jeho návrhu bude jeho nezávislá externí oponentura. Teprve po další očekávané modifikaci konceptu po oponentuře lze uvažovat o podání grantového návrhu za účelem získání mimorozpočtových finančních zdrojů.

5) Ohledně požadavku na dálkový přístup jeví se jako možné, že jej lze splnit pouze po úpravě legislativního rámce. Je třeba vypracovat právní analýzu současného stavu, aby Ústav/ABS mohly včas iniciovat potřebné legislativní úpravy.

6) Při vypracování konceptu budoucího systému EA má být kladen zvláštní důraz na bezpečnost, plnou právní kompatibilitu a přívětivost uživatelského rozhraní. Splnění posledního požadavku je pro oblast historického výzkumu zvláště významné. Dobrá funkcionality vyžaduje nejen snadnou navigaci podle původních struktur (fondů, signatur atd.), ale také pokročilé možnosti vyhledávání (podle témat, jmen, názvů atd., které se evidují v rámci metadatových popisů). Ideální by byla možnost fulltextového vyhledání, a to všude tam, kde to lze technicky realizovat.

¹²⁴ Tento záměr vyplývá z usnesení Rady ÚSTR na jejím zasedání z 29. října 2013.

¹²⁵ IPN má vlastní webový portál pro vyhledávání archiválií, které se nacházejí v jeho správě. Operuje se dvěma systémy, jejichž názvy jsou NEXUS a KARTOTEKY. Srov. <http://inwentarz.ipn.gov.pl>.

7) Všichni zaměstnanci zúčastněných útvarů Ústavu/ABS by se měli sjednotit ve společném cíli, kterým je pracovat na realizaci moderního, dokonale funkčního EA, a táhnout za jeden provaz. Takový systém, jehož spuštění je žádoucí a zároveň reálné v horizontu příštích pěti let, může následně oběma institucím sloužit ke cti.

8) Nelze se spokojit se splněním technického úkolu zpřístupnění. Ústav by spolu s Archivem měly možnosti probíhající revoluce v takřka plošném zpřístupnění archiválií dvou totalitárních režimů lépe demonstrovat a nejen odborné veřejnosti vysvětlit, k jakým konkrétním účelům může využití daných pramenů sloužit. Nabízí se zavedení pravidelné rubriky v ústavní revue Paměť a dějiny, kde se budou prezentovat konkrétní příklady, jak s digitalizáty pracovat a jaké výhody tento nový způsob zpřístupnění pramenů má.

IX. Oblast mezinárodní spolupráce

Ústav vznikl v kontextu snah, sahajících částečně již do počátku devadesátých let 20. století, některých evropských postkomunistických zemí vypořádat se s dědictvím totalitárních režimů vládnoucích donedávna na jejich území. Již z pouhého faktu, že český ÚSTR patří v Evropě k nejpozději založeným institucím svého druhu, se dá vyvozovat potřeba těžit ze zkušeností, které byly získány v zahraničí. Tato kapitola se snaží o zestručněnou kritickou inventuru současného stavu zapojování Ústavu do forem mezinárodní spolupráce.

1. Konceptní a institucionální rámec spolupráce

Podle zjištění Vědecké rady (konkrétně její pracovní skupiny pro mezinárodní agendu) neexistuje doposud interní strategický dokument, který by shrnul priority Ústavu v oblasti mezinárodní spolupráce (tzv. mission statement). Ani tomuto úseku věnovaná rubrika ústavního webu neobsahuje ucelenou koncepci vypovídající o tom, co si Ústav od mezinárodní spolupráce slibuje a jakou má v tomto směru vizi.¹²⁶ Informace zveřejněné na internetu nezdají se ani být kompletní,¹²⁷ obsahují dokonce i několik nefunkčních odkazů a nejsou strukturovány příliš přehledně. Celkově nelze z uvedených skutečností získat dojem, že mezinárodní spolupráce patřila doposud k oblastem, kterým byla věnována soustavná pozornost.

Ústav měl v době konání evaluace uzavřené **kooperační smlouvy** s celkem 16 mezinárodními institucemi z deseti různých zemí (Slovensko, Polsko, Německo, Rakousko, Maďarsko, Rumunsko, Slovinsko, Ukrajina, Dánsko a USA). Většinou jde o smlouvy trojstranné, přičemž českými účastníky jsou Ústav a ABS zároveň. Předmětem smluv (vůči některým partnerům jde o memoranda o porozumění) jsou obvykle poskytování, resp. výměna materiálů (reprodukcí archiválií, publikací aj.), účast na konferencích i seminářích, ojedinele i zajištění přípravy archivních pomůcek a organizování stáží i školení, jakož i realizace společných publikací.¹²⁸ Nikoliv ve všech případech uzavřených mezinárodních smluv došlo zatím k plnění. Problém je, že existuje velmi malé množství realizačních dohod k těmto smlouvám,¹²⁹ takže dosavadní smlouvy spíše jen naznačují ochotu smluvních partnerů ke spolupráci, nezavazují je však ke konkrétním úkonům. Do budoucna se jeví jako účelné usilovat o uzavření dalších dohod o kooperaci s novými partnery, např. s americkou nevládní institucí The National Security Archive (The George Washington University), OSA Archivum (Open Society Archives) v Budapešti, s Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur v Berlíně nebo centrem Jad Vašem v Izraeli.

Dále je Ústav členem dvou multilaterálních iniciativ, jejichž cílem je užší spolupráce při zpracování a zdokumentování dějin totalitarismu a zpřístupnění i výklad archiválií bezpečnostních složek. Zprvce zde jde o „**European Network of Official Authorities in Charge of the Secret-Police Files**“ (Evropská síť úřadů spravujících písemnosti tajné policie), založený v roce 2008 a sdružující státní organizace Německa, Česká, Polska, Slovenska, Maďarska, Rumunska a Bulharska, v jejichž správě se nacházejí spisy bývalých státně bezpečnostních a policejních orgánů (slovenský partner má statut pozorovatele).¹³⁰ Podle zakládací listiny¹³¹ má se každý rok konat výroční konference

¹²⁶ Srov. <http://www.ustrcr.cz/cs/mezinardni-spoluprace>.

¹²⁷ Např. co se týče uzavřených mezinárodních smluv.

¹²⁸ Viz Přehled uzavřených smluv k 24. srpnu 2013 v příloze D.

¹²⁹ Zápis z evaluační porady dne 27. srpna 2013, s. 15 (interní materiál).

¹³⁰ Dobrý přehled o „Networku“, úkolech a činnosti jeho členů podává následující publikace: The „European Network of Official Authorities in Charge of the Secret-Police Files“. A Reader on their Legal Foundations, Structures and Activities. Berlin 2009 (jde o publikaci vydanou z péče německého BStU, německojazyčná verze vydána v roce 2010). Publikaci lze volně stáhnout ve formátu PDF na stránkách BStU, na webu ÚSTR není k dispozici.

Networku, kterou organizuje tento národní ústav, který drží aktuálně (podle rotačního principu) předsednictví. Zároveň má být zřízena koordinační skupina skládající se z představitelů členských institucí. Jejím úkolem by mj. mělo být vytvoření systému na získávání, poskytování a aktualizaci základních informací o členských organizacích. Vědecká rada po provedeném šetření nemůže potvrdit, že by Ústav v současnosti nějak aktivně participoval na činnosti Networku. Ani existenci zmíněné koordinační skupiny se nepodařilo verifikovat a současně není kromě samotné ředitelky nikdo z ústavních zaměstnanců pověřen péčí o vztahy s Networkem. K dosavadní činnosti skupiny nemá vedení Ústavu zřejmě k dispozici ani ucelenější písemné podklady. To je značný, v současnosti nevyužitý potenciál, jehož aktivnější využití by mělo patřit k prioritám Ústavu.

Druhá multilaterální iniciativa, jejíž je Ústav členem, je „**Platform of European Memory and Conscience**“ (Platforma evropské paměti a svědomí). Zde se jedná o iniciativu, na jejíž uskutečnění měl Ústav po celou dobu existence významný podíl, například pořádáním mezinárodní konference v červnu 2008 s názvem „Svědomí Evropy a komunismus“, na které byla schválena tzv. Prague Declaration (Pražská výzva), jejímiž signatáři jsou mj. Joachim Gauck nebo Václav Havel.¹³² Členy Platformy jsou instituce a organizace nejen z postkomunistických, ale i z některých ostatních členských států Evropské unie, dále z některých nečlenských států, které se v rámci výzkumné, dokumentační, vzdělávací či související činnosti zabývají dědictvím totalitarismu.¹³³ Činnost Platformy se v podstatě zakládá na grantu obdržенém zatím na tři roky od Visegrádského fondu v roce 2011, přičemž příjemcem grantu je ÚSTR. Z Platformy vyšla v roce 2012 tzv. Deklarace 2012, která – s vládní podporou několika členských států EU – formuluje i některé cíle politické, jako např. „to achieve legal redress for the crimes of communism and redeem the immense suffering that affected millions of citizens under totalitarian communist regimes“.¹³⁴ Platforma zatím vydala tři publikace, z kterých jedna je určena pro školní výuku v evropských zemích a jedna představuje katalog k výstavě.¹³⁵ V současné době, po vystřídání ústavního vedení na jaře 2013, nezbyvá než i při střízlivém pohledu konstatovat, že spolupráce s Platformou je ohrožena (viz např. dopis poslaný v srpnu jejím předsedou, konzervativním švédským politikem Göranem Lindbladem, Radě ÚSTR, jenž mj. obsahuje kritiku současného složení Vědecké rady Ústavu).¹³⁶

2. Konkrétní kooperace

Na základě podrobného průzkumu konkrétních aktivit Ústavu v oblasti mezinárodní spolupráce od roku 2010¹³⁷ lze dospět k závěru, že zapojování Ústavu do mezinárodních aktivit se děje poměrně pravidelně. Téměř každý měsíc do Ústavu zavítá nějaká zahraniční delegace, která se zajímá o jeho poslání a činnost.

Frekvence spolupřádání mezinárodních konferencí a seminářů každoročně osciluje kolem zhruba pěti různých akcí, přičemž lze z tematického hlediska pozorovat tendenci směřující k otázkám obecné komemorace totalitárních režimů, jejich „zpracovávání“ institucemi národní paměti a zároveň ke konkrétním, úžeji definovaným tématům (např. osobnost Gustáva Husáka, spolupráce

¹³¹ Zakládací listina je publikována ve slovenském znění zde: PETRANSKÝ, Ivan A.: Založenie Európskej siete úradov spravujúcich písomnosti tajnej polície. In: Pamäť národa, č. 1/2009, s. 72–74.

¹³² Český text deklaráce viz <http://www.prazskadeklarace.eu/>.

¹³³ Seznam členů viz <http://www.memoryandconscience.eu/2011/08/18/platform-members/>.

¹³⁴ Anglické znění viz <http://www.memoryandconscience.eu/2012/05/03/declaration-2012/>.

¹³⁵ Lest We Forget. Memory of Totalitarianism in Europe. A reader for older secondary school students anywhere in Europe. Praha 2013 (obsahuje DVD; vydání i v německé a francouzské verzi); Totalitarianism in Europe. Fascism – Nazism – Communism. International Travelling Exhibition. Catalogue. Praha 2013; Crimes of the Communist Regimes – An Assessment by Historians and Legal Experts. Praha 2011.

¹³⁶ Dopis z 15. srpna 2013 je publikován např. na <http://www.dcery.cz/print.php?id=908>.

¹³⁷ Interní materiál pracovní skupiny pro mezinárodní spolupráci Vědecké rady (autorka: Cathleen M. Giustino, 8. srpna 2013, 6 s.)

tajných služeb, šlechta, Rádio Svobodná Evropa). Mezi všemi konferencemi a semináři, které Ústav každoročně pořádá, jsou však akce organizované ve spolupráci se zahraničními partnery či alespoň s účastí zahraničních badatelů zastoupeny nepříliš výrazně.

V Ústavu vzniklo i několik výstav (nebo jejich součástí), které pak byly a jsou prezentovány i v zahraničí, a to se značným úspěchem. Zmínku si zde zaslouží výstava „Diktatura versus naděje. Pronásledování římskokatolické církve v Československu 1948–1989 (2012/2013), mezinárodní putovní výstava „Totalita v Evropě“ (2013), výstava „Hlasy svobody – Rádio Svobodná Evropa v období studené války“ (2011–2013) a výstava „Praha objektivem tajné policie“ (2009–2013), k nimž většinou vyšly i velmi kvalitní cizojazyčné katalogy.

Počet cizojazyčných publikací Ústavu je však celkově spíše na nižší úrovni. Vycházejí jen sporadicky, a zatím pouze v angličtině a v jednom případě v polštině. To platí bohužel též o časopisu „Behind the Iron Curtain“, jenž zahrnuje vybrané práce vzniklé z činnosti Ústavu, ale zatím zřejmě vyšel jen ve dvou číslech (2009 a 2012; v roce 2013 mělo vyjít další číslo, ale vydání bylo z finančních důvodů zrušeno).

3. Zapojení zaměstnanců Ústavu do mezinárodních aktivit

Jen část zaměstnanců Ústavu se pravidelně účastní (tj. nejméně jednou ročně) vědeckých konferencí a seminářů v zahraničí, provádí rešeršní výzkumy v zahraničí a publikuje své práce v cizích jazycích. Během evaluace nebylo možné, vzhledem k chybějícím datům, učinit si ucelený přehled, do jaké míry tyto požadavky jsou v současnosti splněny nebo spíše nesplněny. Takový průzkum se doporučuje provést pro účely následující „velké“ evaluace.

Intenzivnější zapojení zaměstnanců Ústavu do mezinárodních aktivit naráží na úskalí rozpočtová (finanční pokrytí badatelských pobytů), organizační (absence pevně etablovaných forem výměnných návštěv a podobně), ale velmi významnou měrou i jazyková. Na jedné z evaluačních porad se jeden vedoucí zaměstnanec netajil tím, že podle jeho zkušeností „není možné dělat menší workshopy s mezinárodní účastí v českém prostředí, ne všichni jsou skvěle jazykově vybaveni“.¹³⁸ O míře recipování zahraniční literatury by rovněž stálo za to provést podrobný průzkum. Bližší seznámení se s publikacemi ústavních zaměstnanců z posledních let však ukazuje, že na tomto poli existují velmi výrazné rezervy, přičemž je otázkou, zda se jedná o výsledek nezájmu, jazykových limitů nebo obou faktorů dohromady. Co se týče spolupráce s partnerskými institucemi v zahraničí, byly nedostatky konstatovány již výše. Zdá se však, že na nižších úrovních dochází k intenzivnější výměně zkušeností (mezi jednotlivými odděleními a pracovníky).¹³⁹

Dosažení větší míry zapojení zaměstnanců do kontextu mezinárodního výzkumu v neposlední řadě souvisí i s aspekty motivačními. V systému, který má sloužit k maximálně objektivnímu hodnocení zaměstnanců,¹⁴⁰ by publikace v zahraničních (a zde zejména impaktovaných a recenzovaných) časopisech měly mít větší váhu než publikace v češtině. Analogicky by mělo být postupováno při účasti na konferencích nebo při absolvování přednášek v zahraničí, zejména při vystupování v cizím jazyce.

4. Návštěvy zahraničních badatelů

Během evaluace bylo zjištěno, že od roku 2009 se na Ústavu vystřídalo pouze sedm až osm zahraničních stážistů, kteří si však sami obstarali finanční prostředky na svůj pobyt.¹⁴¹ Neexistuje program stipendií pro zahraniční badatele, spíše na křehčím základě stojí i organizování

¹³⁸ Zázpis z evaluační porady dne 27. srpna 2013, s. 15 (interní materiál).

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ Srov. kap. VI. 7.

¹⁴¹ Zázpis z evaluační porady dne 27. srpna 2013, s. 14 (interní materiál).

výměnných pobytů (probíhaly však už s United States Holocaust Memorial Museum a s polským IPN). Vzhledem k rozpočtovým limitům se jeví programy, které se zakládají na principu reciprocity, spíše jako výhodnější.

Hostovské přednášky zahraničních odborníků a besedy se zahraničními pamětníky se v Ústavu konaly spíše zřídka. V roce 2013 to byly dosud čtyři takové akce (prof. Mark Kramer, dr. Benjamin Frommer, prof. Marek Jan Chodakiewicz, Viktor Tupilko), v roce 2012 dvě (dr. Hubertus Knabe, prof. Fred Eidlin), v roce 2011 rovněž dvě (prof. Igor Lukeš, prof. Ronald Radosh). V roce 2010 se nekonala žádná přednáška zahraničního odborníka, ale dvě akce se zastoupením zahraničního (ruského) pamětníka a zahraniční (švýcarské) umělkyně. Celkově je sice znát určitá vzestupná tendence v počtu vystoupení zahraničních hostů, míra však není příliš uspokojivá. Do Prahy zavítá značný počet zahraničních badatelů. Vědecká rada má za to, že při soustavnějším způsobu organizace by mělo být možné zvát takové osoby častěji. Otázkou přitom zůstává, zda je nadále perspektivní organizovat tyto akce v budově Ústavu, nebo zda by bylo možné je více zpopularizovat, kdyby se konaly výlučně již jen v centru Prahy (pro budoucnost není důvod, proč by se takové akce, za organizační spoluúčasti Ústavu a kooperace s domácími partnery, nemohly konat i v jiných českých městech).

5. Prezentace mezinárodní agendy pro veřejnost

Jak již bylo na začátku této kapitoly konstatováno, prezentace mezinárodní spolupráce na webových stránkách Ústavu je poměrně slabá a působí dojem, že je zanedbávaná. Ústavní web je sice k dispozici i v anglickém jazyce, ovšem s velmi omezeným a převážně již zastaralým obsahem.

České veřejnosti pak chybějí informace o mezinárodních sesterských institucích a dalších organizacích (zatím web obsahuje pouze odkazy bez komentáře), což lze kvalifikovat jako nedostatek poměrně závažný. V češtině je doposud k dispozici pramálo informací o genezi, poslání a činnosti těchto zahraničních partnerů a minimálně by se měl na ústavním webu prezentovat jejich stručný portrét.

X. Poznámky k vydavatelské činnosti Ústavu

Následující řádky nepředstavují vyčerpávající analýzu vydavatelské činnosti Ústavu, ale snaží se pouze podat některé podněty, o kterých členové Vědecké rady diskutovali.

1. Počet Ústavem vydaných publikací

Doposud Ústav vydal přes 120 publikací, z toho přibližně 30 periodických a čtyři multimediální výuková DVD. Tento výsledek pětapůlleté činnosti znamená, že v průměru bylo ročně vydáno kolem 15 knih.¹⁴² Dva ústavní českojazyčné časopisy vycházejí ročně celkem v šesti číslech – čtyři čísla revue Paměť a dějiny a dvě čísla odborného periodika Securitas Imperii. Již dříve v této zprávě, při srovnání rozpočtových a personálních východisek mezi Ústavem a některými jeho pendanty v sousedních zemích, bylo konstatováno, že zatímco Ústav v roce 2012 vydal 26 samostatných publikací (z toho sedm čísel periodik), činí ekvivalent na straně polského IPN 166 publikací.¹⁴³ Při zohlednění faktoru, o kolik měl Ústav (spolu s Archivem) v daném roce nižší rozpočet (zhruba devětkrát nižší) a o kolik nižší počet výzkumných zaměstnanců než jeho polský partner, nevjde Ústav z tohoto srovnání v zásadě špatně. Podobný obraz se nám naskytne při srovnání s německým BStU. Zvláště ke srovnání s polským IPN se sluší doplnit, že v prvních letech po založení IPN byl jeho publikační output ve srovnání s pozdějšími lety (2012: 166, 2011: 153, 2010: 202) také ještě výrazně skromnější.¹⁴⁴ Podle revidovaného Edičního plánu pro rok 2013 má v letošním roce vyjít 28 publikací (včetně sedmi čísel periodik a jednoho DVD).¹⁴⁵

Přesto se vedla i ve Vědecké radě poměrně živá debata o tom, zda lze publikační výsledky Ústavu čistě po kvantitativní stránce považovat za uspokojivé. Někteří kolegové přitom omylem vycházeli z dosti nepřesných údajů, které by šlo snadno ověřit (padly zmínky, že Ústav vydal od roku 2008 jen čtyři monografie, resp. jen pět jednoautorských monografií, přičemž první počet se k dnešnímu datu pohybuje kolem 20 a druhý kolem 15). Je možné, že tyto tendence početní dimenzi ústavní knižní produkce podceňovat vypovídají něco o předsudcích, které se i odborné veřejnosti na adresu Ústavu stále dost pevně drží.

2. Zastoupené žánry a témata

Stěžejním doporučením Vědecké rady je, a zde budiž již jen krátce zopakováno, že Ústav by ve své činnosti nadále měl soustavněji směřovat k vydávání monografií, a to hlavně děl syntetizujícího rázu.¹⁴⁶ Celkem působí dosavadní publikační portfolio Ústavu jako dosti nahodile sestavené, a to jak žánrově, tak i co se prezentovaných témat týče. U vydaných monografií dominují dílčí témata, s nejvíce zastoupeným směrem biografie. Nechybějí však ani monografie, o jejichž tematické relevanci s ohledem na zákonem danou specializaci Ústavu lze mít vážné pochybnosti (první vietnamská válka, recepce frankfurtské školy, západoněmecké levicové hnutí šedesátých let). Není ani tajemstvím, že řada Ústavem vydaných knih se zakládá na diplomových pracích mladých ústavních zaměstnanců, které vznikly většinou předtím, než se dotyční dostali na Ústav.

Na české poměry dosti slušnou úroveň mají Ústavem vydané sborníky, které obvykle vycházejí z pořádaných konferencí a seminářů. Zastoupená témata jsou vesměs v kontextu ústavního poslání relevantní. Těchto knih vyšlo celkem necelých 20 (některé, jako u monografií, v koedici, ojediněle i s cizojazyčnými obsahy).

¹⁴² Viz Katalog publikací Ústavu pro studium totalitních režimů. Praha 2012 (odráží stav do počátku roku 2012). Dále byly použity i Výroční zprávy 2012 a údaje zveřejněné na ústavním webu.

¹⁴³ Srov. kap. III. 2.

¹⁴⁴ Srov. Výroční zprávy IPN.

¹⁴⁵ Stav revidovaného Edičního plánu ÚSTR pro rok 2013 (stav ke dni 2. května 2013). K tomu vydání pěti publikací, původně se nacházejících v Edičním plánu také, muselo z finančních a v jednom případě z právních důvodů být zrušeno, resp. odloženo na následující rok.

¹⁴⁶ Srov. k tomu kap. IV. 4, bod 8).

Překvapivě nízký je počet vydaných memoárů. Vyšlo jich během více než pěti let pouze pět, tj. v průměru méně než jedna kniha vzpomínek za rok. Bere-li se v potaz, že tento žánr se hodí pro popularizační účely obzvlášť dobře, tak nelze než litovat, že se mu dosud nevěnovala větší pozornost.

Rovněž zatím velmi nízký je počet vydaných biografických slovníků a encyklopedických příruček.¹⁴⁷ Nejméně dvě velmi obsáhlá biografická, resp. obecně encyklopedická díla se toho času nacházejí v pokročilejším stadiu rozpracování (vedoucí funkcionáři KSČ, encyklopedie III. odboje), k tomu by měl podle revidovaného Edičního plánu vyjít v roce 2014 „Slovník vedoucích představitelů správ StB v letech 1953–1989“.¹⁴⁸ Ústav by tento směr neměl opouštět ani v budoucnu, protože význam a životnost fundovaných příruček obsahujících základní údaje nelze podceňovat.

Poněkud rozpačitým dojmem působí dosavadní produkce edic pramenů. Věnují se většinou úzce vymezeným tématům, což však není u tohoto typu publikací nic neobvyklého. Zatímco někteří členové Vědecké rady zřejmě inklinují k marginalizaci významu edic dokumentů obecně, jiní upozornili na nenahraditelný význam, který komentovaný a kritický způsob zpřístupňování pramenů pro posun stavu bádání, ale také pro některé dokumentační účely má. Edice pramenů jsou většinou výsledkem základního výzkumu. Představují první stupeň zpracovávání určité tematiky, na který by mělo navazovat vypracování dílčích studií a posléze syntetizujících podání. I obháji pramenných edic však upozorňují, že dosavadní produkce Ústavu v tomto segmentu se vyznačuje po kvalitativní stránce velkými rozdíly, přičemž průměrná úroveň není zrovna ohromující. Evaluace přinesla mimo jiné výsledek, že na Ústavu doposud neexistují obecně platné směrnice pro způsob transkripce historických dokumentů ani pro jejich editorskou úpravu. Nejednotná úprava vydaných edic tomu odpovídá. Někteří členové Vědecké rady se pozastavili také nad, podle jejich názoru, nedostatečně jasnou prezentací obsahu některých pramenných edic. Přimlouvají se za jasné vysvětlení obsahu, zároveň i relevance prezentované látky a přínosu publikovaného materiálu bezprostředně na začátku knihy, přičemž upozorňují, že nelze se spoléhat na to, že laické publikum je schopno tyto aspekty samostatně objasnit.

Většinou velmi slušnou až profesionální úroveň mají Ústavem vydané katalogy výstav (stejně jako samotné výstavy). Některé vyšly i v cizojazyčném vydání a vydány byly tyto publikace většinou v kooperaci s jinými institucemi. Za zmínku stojí, že Ústav se podílel – ve spolupráci se sdružením Post Bellum a soukromým nakladatelstvím – také na vydání jedné knihy komiksů.¹⁴⁹

Vysokou kvalitativní úroveň mají v poslední době také oba ústavní časopisy – Paměť a dějiny (PaD) a Securitas Imperii (SI; v případě Sborníku ABS, vydaného Archivem, jsou větší rezervy). PaD a SI dávají Ústavu dobrou vizitku, jejíž potenciál pro účely propagace činnosti a poslání však ještě nelze považovat za zcela využitý. V případě graficky zvlášť přívětivě realizované popularizační revue PaD se dává ke zvážení, zda by větší rezonanci v širší společnosti nepomohla bezúplatná distribuce na středních školách a některých univerzitních fakultách, přinejmenším však ve všech částech republiky pořádané cílené prezentace revue určené pro žáky, studenty a další zájemce. Odborné periodikum Securitas Imperii si postupně získává větší renomé mezi historiky, i v jeho případě však lze uvažovat o některých opatřeních, která učiní tento časopis známějším.

¹⁴⁷ Jediná publikace tohoto druhu je dosud: KALOUS, Jan a kol.: Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci. Praha 2009.

¹⁴⁸ Editory jsou Milán Bárta, Jerguš Sivoš a Pavel Žáček.

¹⁴⁹ Ještě jsme ve válce – Příběhy 20. století. Praha 2011.

3. Budoucí možnosti

Vyberme pouze tři formáty knih, které zatím v ústavním portfoliu – snad až na jednu výjimku – zcela chybějí. Prvním typem jsou tzv. pamětní knihy, tedy alba osob, jež zahynuly v důsledku existence totalitárních režimů.¹⁵⁰ Druhým typem jsou referenční pomůcky nejen pro vědecké účely. Míněny jsou například metodické příručky (jak interpretovat prameny, pro jaké výzkumné a dokumentační účely se hodí) a průvodce po archivních fondech uložených v ABS. Třetím typem jsou publikace určené pro občanské vzdělávání. Z dílny Ústavu by mohly vycházet útlé a snadno dostupné publikace, ve kterých bude obecně srozumitelným jazykem popsána kriminální a nelidská podstata totalitárních režimů a antidemokratické principy jejich fungování. Tento záměr jeví se o to důležitější, když si uvědomíme, že v Česku neexistuje veřejná instituce pověřená cílenou občansko-vzdělávací činností.

Nehledě na zvolené žánry zůstává při pohledu na dosavadní knižní produkci Ústavu problém pro mnohého pozorovatele poněkud iritující obsahové nekonzistentnosti. K budoucí větší sevřenosti publikační činnosti nepochybně přispěje již výše diskutované stanovení strategických priorit.¹⁵¹ Na Ústavu byla též zřízena Ediční rada, složená z některých jeho zaměstnanců i externistů. Zatím však nedošlo k přímé spolupráci mezi tímto grémiem, které mj. schválí návrh edičního plánu na následující rok, a Vědeckou radou a do dnešního data Vědecké radě nebyl ani předložen zápis ze zasedání Ediční rady¹⁵², ani schválený návrh Edičního plánu na rok 2014.

4. Vnější úprava

Úroveň písemných publikací ÚSTR lze pokládat, jde-li o vnější úpravu, za relativně uspokojivou. Hlavně se to týká designu knižních obálek. Při bližší analýze vnitřního bloku se nicméně ukazuje, že korektury a sazba nejsou vždy provedeny zcela důsledně, někdy nejednotný je způsob citování archivních pramenů, uvádění zkratk a webových odkazů. Překládáním cizojazyčných resumé by zásadně měli být pověřeni jen rodilí mluvčí, protože jen částečně srozumitelné cizojazyčné texty dávají státní instituci špatnou vizitku.

Relativně velkou výhradu lze mít, pokud jde o „čitelnost“ ediční nabídky Ústavu pro distributory a hlavně pro potenciální zájemce-čtenáře. Velká většina dosavadní knižní produkce vyšla samostatně, tj. v individuální úpravě, bez zařazení do tematicky či žánrově definované řady. Zde se v minulých letech zbytečně promarnila příležitost ústavní knižní produkci více zviditelnit a zpřehlednit, a to etablováním jasně od sebe odlišitelných edičních řad. Řady by časem dostaly vlastní renomé, což by zvýšilo zcela jistě i viditelnost a prodejnost jednotlivých titulů v nich vycházejících. Jednotný design jednotlivých řad by pravděpodobně vedl i ke snížení produkčních nákladů a zjednodušení předtiskových příprav.

¹⁵⁰ Snad jediná, a to velmi důstojná publikace tohoto typu je: BÁRTA, Milan – CVRČEK, Lukáš – KOŠICKÝ, Patrik – SOMMER, Vítězslav: Oběti okupace. Československo, 21. srpna – 31. prosince 1968. Praha 2008 (vydáno i v anglickém znění).

¹⁵¹ Srov. kap. III. 4.

¹⁵² První zasedání nově sestavené Ediční rady se konalo v polovině září 2013.

XI. Závěrečné shrnutí

1. Účel evaluace

Vědecká rada Ústavu pro studium totalitních režimů, nezávislý poradní orgán s patnácti členy, provedla v posledních měsících vůbec první soustavné hodnocení odborné činnosti Ústavu od doby jeho vzniku. Evaluace byla vedena snahou fundovaně a kriticky posoudit současný stav, zároveň ale i konstruktivně a konkrétně poukázat na možnosti, jak by se dala práce Ústavu optimalizovat.

Svého úkolu se chopili členové Vědecké rady, zapojení do evaluace, s maximální mírou odpovědnosti. Předložená zpráva byla napsána podle nejlepšího vědomí a svědomí jejích autorů. Případně nepřesné či mylné údaje se do ní nedostaly úmyslně.

Provedená tzv. malá evaluace měla pouze předběžnou povahu. Vyznačovala se řadou limitů, jež jsou v předkládané zprávě uvedeny otevřeně, bez snahy něco zastírat. Vědecká rada považuje za zcela nezbytné, aby na právě dokončenou předběžnou evaluaci brzy navázala evaluace převážně externí a plnohodnotná, pro niž letos ještě nebyly ze strany Ústavu splněny předpoklady.

Důležité je zde znovu konstatovat, že předmětem evaluace byla pouze určitá část činnosti Ústavu, a to s důrazem na současný stav. V žádném případě nebylo jejím záměrem posuzovat celou činnost Ústavu ode dne jeho zřízení nebo posuzovat jakákoli rozhodnutí jiných orgánů co do jejich správnosti nebo oprávněnosti. Rozhodně také nešlo o to něco uměle přikrášlit, nebo naopak skandalizovat.

Evaluace je opatření již dávno potřebné, v akademickém sektoru i zcela běžné a zásadně zdravé. Její provedení bylo v bytostném zájmu všech zaměstnanců Ústavu, kterým – stejně jako Vědecké radě – jde o postupné zvyšování úrovně této instituce, o posílení její reputace v České republice a v zahraničí, o její zdárnou existenci při plnění jejího důležitého společenského poslání. Vědečtí pracovníci Ústavu díky evaluaci dostali poprvé, na základě alespoň zčásti standardizovaného postupu, jistou zpětnou vazbu zvenčí, která zatím až příliš chyběla. Předním cílem evaluace také bylo, aby mohl být sestaven takový plán činnosti (na rok 2014), jenž není zaměstnancům autoritativně naordinován „shora“, ale který se zakládá na důkladném předchozím zkoumání dosavadních výsledků a intenzivním dialogu s řešiteli projektů.

Je nasnadě, že zdaleka ne všechna doporučení obsažená v této zprávě nebo v individuálních posudcích k projektům lze již zohlednit v plánu činnosti na rok 2014. Vědecká rada si je vědoma, že některá jí navržená opatření bude možné realizovat až postupně, některá pravděpodobně – z rozličných důvodů – nebudou moci být realizována vůbec, s některými se pak možná současné či budoucí vedení Ústavu neztotožní. Co se s výsledky této zprávy stane, to již není v rukou Vědecké rady ani na její zodpovědnosti.

2. Hlavní výsledky

Zcela principiálním výsledkem provedené evaluace je, že Ústav se v rámci své odborné činnosti ještě potýká s řadou problémů, z toho i s některými dosti závažnými. Neméně důležité je však konstatovat, že ani v jednom případě se podle názoru Vědecké rady nejedná o problémy, které by nebyly – za předpokladu jejich uznání – v dohledné době řešitelné.

Ve snaze o jistý nadhled je třeba na tomto místě podotknout, že pouhých pět a půl let po založení nelze od instituce (v českých poměrech převážně nového typu) očekávat takový způsob fungování, který by mohl být všestranně pokládán za ideální a uspokojivý. I většina sesterských institucí Ústavu v zahraničí, zřízených většinou dříve, se v první fázi své existence musela vypořádávat

s řadou podobných potíží, ze kterých se tyto instituce teprve postupně dostávaly – většinou po delší době než po pouhých pěti letech.

Evaluace ukázala, že toto průběžné zlepšování lze pozorovat i v práci Ústavu. Jedná se o zlepšování kontinuální, které v jistých obdobích minulosti mělo dynamičtější, jindy jen pozvolný průběh. Směrodatné však je, že tato tendence má trvalý ráz, což mohli oponenti konstatovat u řady jimi posuzovaných projektů.

Jakýmsi jádrem evaluace bylo zjištění stavu celkem 27 projektů, které jsou v současnosti v Ústavu řešeny. Na jejich posuzování se podílelo jedenáct různých členů Vědecké rady. Výsledkem je závěr, že většinu projektů lze hodnotit příznivě, z toho nemalou část dokonce velmi pozitivně. Nicméně nebylo projektu, k jehož způsobu řešení by oponenti neměli dílčí nebo někdy i velmi zásadní výhrady. Jednalo se například o návrhy na upřesnění metodiky, doplnění heuristiky, rozšíření či naopak zúžení tématu, navázání spolupráce s domácími a zahraničními institucemi apod. Vyskytují se i ojedinělé případy projektů, jejichž úspěšné dokončení se jeví oponentům jako ohrožené. Ani zde však nešlo ani jednomu členovi Vědecké rady o pokus pozastavit daný projekt, ale naopak o snahu navrhnout taková konkrétní opatření, jejichž realizace by mohla vést k zdárnému pokračování projektu.

Vedle právě zmíněných, zásadně pozitivních zjištění nesmí být zamlčeno, že Vědecká rada při svém zkoumání zjistila širší okruh faktorů, jež zvýšení kvality odborné činnosti Ústavu tou či onou měrou brzdí, většinou zbytečně, nebo tomuto úsilí přímo stojí v cestě. Tato zpráva jich detailně uvádí desítky, zde shrneme již jen tři:

1) Navzdory poměrně jasně dané tematické specializaci, která vyplývá ze zákona o ÚSTR a ABS (č. 181/2007 Sb.), chybí v činnosti Ústavu **sevřenější koncepcí jeho strategických priorit**. Vědecká rada naléhavě doporučuje, aby nejpozději do konce roku 2014 došlo ke schválení centrálního dokumentu, který pro delší časovou perspektivu závazně stanoví krátkodobé, střednědobé a dlouhodobé priority v činnosti Ústavu, a to s přihlédnutím ke konkrétním historickým tématům, formám zpracování a prezentace, ale také k daným finančním a personálním možnostem. Schválení takového dokumentu by měla předcházet důkladná diskuze, která byla již přinejmenším zahájena uvnitř Vědecké rady. Z diskuzí v našem orgánu, ale také a zejména ze systematického zkoumání činnosti podobných paměťových institucí v zahraničí, vzešlo mnoho konkrétních podnětů, které Vědecká rada zanedlouho předloží vedení Ústavu v rámci tematického katalogu, který může sloužit jako podklad pro stanovení zmíněných strategických priorit.

2) Na více rovinách se během evaluace ukázalo, že Ústav potřebuje – zcela obecně řečeno – ve své činnosti **více otevřenosti**.

a) Ústav, resp. jeho akademičtí pracovníci, se musí zaprvé více otevřít vůči **cenným impulzům vycházejícím z vědeckého bádání v zahraničí**, jeho výsledkům (recipování literatury) a provozu (účast na mezinárodních konferencích, publikování v recenzovaných zahraničních časopisech, výzkumné pobyty a stáže). I když zde hovoříme o deficitu, kterým je historický výzkum v Česku poznamenán obecně (až na světlé výjimky), nelze nevidět, že ve srovnání s některými jinými domácími akademickými pracovišti zaměřenými na nejnovější dějiny je „duchovní“, ale i zcela praktická propojenost pracovníků Ústavu se zahraničním prostředím nedostačující. Z toho problému vyplývá mnoho dalších.

b) Více otevřenosti je zapotřebí také **na rovině interpretační**. Není přípustné mít jakoby „předem jasno“ o výsledcích svého zkoumání. Vycházet se sice má z jasně formulovaných pracovních hypotéz či otázek, teprve vlastní zkoumání však může přinést odpovědi. K otevřenosti ohledně výsledků bádání patří přirozeně ochota případně zpochybňovat a relativizovat výchozí premisy, možná i přizpůsobovat metodologická východiska, ukáže-li

se to jako nutné. Čestnému záměru lépe porozumět důvodům vzniku a fungování totalitárních režimů bychom prokázali medvědí službu, kdybychom své analýzy opírali pouze o zjednodušenou šablonu jakéhosi souboje dobra a zla nebo dvou pevně daných táborů.

- c) Vědecká rada je přesvědčena, že výslednicí splnění obou zmíněných požadavků bude takřka automaticky **větší pluralita názorů a výkladů**. Její rozvoj nemá být jen tolerován, ale dokonce i podporován. Je zásadně obohacující a vede k diferencovanějším, vyváženějším představám o minulosti. Podmínkou však je, aby se všichni účastníci vědeckého diskurzu drželi zásady věcnosti a slušnosti a prezentovali své pohledy nikoli zbytečně konfrontačně, ale ve snaze zdůraznit i shodné body v pohledu jinak smýšlejících odborníků. Pouhé faktum, že vědci mohou často dospět k odlišným závěrům, by nikdo neměl brát jako casus belli. Na místě je vzájemná tolerance i respekt při hledání pravdy o minulosti. Toto hledání není myslitelné bez věcných polemik. Vědecká rada si dovoluje k této poznámce připojit konstatování, že zcela přirozeně i v jejích řadách je (naštěstí) zastoupeno širší spektrum přístupů a pohledů. O této názorové pluralitě snad svědčí i zde překládaná Závěrečná zpráva.

3) Evaluace vcelku ukázala, že mezi zaměstnanci Ústavu jsou mnozí kolegové, kteří se dlouhodobě věnují zkoumání určitých témat a během této činnosti získali pozoruhodnou fundovanost a erudici. Zároveň je neoddiskutovatelným faktem, že celkový **kvalifikační profil zaměstnanců** Ústavu, kteří jsou zapojeni do jeho výzkumné, dokumentační a vzdělávací činnosti, je ve srovnání s jinými domácími institucemi stále ještě jednoznačně podprůměrný (v evaluaci byla posouzena úroveň dosaženého akademického vzdělání a znalost cizích jazyků). Vedení Ústavu a jednotliví zaměstnanci zde mají velkou odpovědnost. Kvalifikační úroveň je třeba postupně zvedat cílenými metodami, například zavedením kariérního řádu, aby se do pěti let nejméně 70 procent všech odborných zaměstnanců mohlo vykázat dosaženým postgraduálním vzděláním.

* * *

Snad úplně nejzávažnějším vedlejším zjištěním evaluace je něco, co ani nepatřilo do plánovaného zaměření: **Úspěšná práce Ústavu je dlouhodobě utlumena značnými poruchami mezilidských vztahů mezi jeho zaměstnanci (mezi vedením a částí ostatních zaměstnanců, dále mezi různými uskupeními zaměstnanců navzájem), neméně i nezdravou politizací a převážně v několika vlnách proběhnuvší, spíše negativně vyznívající medializací problémů Ústavu či s Ústavem tak či onak souvisejících. Politováníhodným výsledkem souhry těchto faktorů je stále ještě trvajících pokles reputace a uznání této instituce nejen v badatelské, ale i v širší veřejnosti.**

Na pořadu dne by proto pro všechny, kterým na existenci této instituce opravdu záleží, měla být jako primární cíl **stabilizace Ústavu** – uvnitř i navenek. Provedená evaluace ukázala částečně do očí bijící, pro řadu projektů až fatální důsledky častých personálních změn. Lze je interpretovat jako přímý důsledek všech výše uvedených negativních faktorů. **Vědecká rada apeluje na všechny zúčastněné strany, aby nadále ve svém počínání úzkostlivě braly zřetel na potřebu stabilizace personálního stavu Ústavu, v současnosti nadřazenou mnohému jinému**, i když si je zároveň vědoma, že personální kontinuita nikdy nemůže být absolutní. Je nicméně nutné omezit další neřízenou fluktuaci (jež Ústav značně poškozuje i finančně), vytvořit klidné podmínky pro badatelskou práci a eliminovat stresující vlivy a existenční obavy pracovníků. Odpovědnost zde není pouze na vedení, ale i na zaměstnancích.

S jistým zjednodušením lze nejzávažnější problém Ústavu shrnout pod pojem „**chybějící důvěra**“. V tom, jak se zdá, je základ jeho zatím ještě nikdy pevné a i v současnosti křehké existence. Důvěra chybí nebo příliš absentuje mezi zaměstnanci, mezi vedením a částí zaměstnanců, ale v nemalé

míře i mezi veřejností, domácí a zahraniční vědeckou komunitou na jedné straně a Ústavem na straně druhé. Důvěře snad napomůže realizace alespoň některých z doporučení navržených v této zprávě. Ale především ji vytváří a udržuje pravidelná přímá komunikace, základní respekt a slušnost při zacházení s podřízenými i nadřízenými kolegy, zodpovědná péče o dobré jméno Ústavu na veřejnosti.

Naplnění vize, že jednou všichni zaměstnanci Ústavu potáhnou ve prospěch jeho úspěšné činnosti za jeden provaz, je však představitelné pouze tehdy, podaří-li se odolat případným stranicko-politickým tlakům snažícím se tuto instituci instrumentalizovat a ovlivnit její vnitřní chod. Lze si přát, aby se v blízké budoucnosti existence i práce Ústavu mohly zakládat na postupně vzrůstajícím společenském konsenzu.

V Praze, dne 6. listopadu 2013

Za Vědeckou radu
Ústavu pro studium totalitních režimů:

Adrian Portmann – von Arburg, Ph.D.
předseda